
БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 5 2008

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Бор'як

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекмарьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпі-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytyynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:
НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Editorial office address:
VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine
Tel.: (044)524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Subscription Index 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ І НОВІТНІХ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Пелагеша Н. Європейська цифрова бібліотека:
проект створення 3

Чи можуть співіснувати системи
менеджменту цифрових прав
і свобода інформації? 8

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

Сербін О. УДК українською мовою:
історичні аспекти створення
та аналітичний огляд структури 10

Тимошенко І. Українське книгознавство
у 60–70-х роках ХХ ст. 17

Черепанова Л. Опыт страхового
микрофильмирования
в Российской государственной библиотеке 24

Макеєва І. Методологічні підходи
до організації внутрішньобібліотечної
системи підвищення кваліфікації
кадрів бібліотек ВНЗ 29

Дем'янюк Л. З історії створення
Національної бібліотеки та архіву
Ісламської Республіки Іран 34

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

Ляшко С. Історія Одеського
(Новоросійського) університету
крізь призму біографістики 44

SUMMARY 48

Contents

PROBLEMS OF HARMONISATION OF TRADITIONAL AND NEWEST LIBRARY AND INFORMATION RESOURCES

Pelagesha N. The European digital library:
Project of Establishing. 3

Whether systems of management
of the digital rights and information
freedom can co-exist? 8

HISTORY AND THEORY OF LIBRARY SCIENCE

Serbin O. UDC in the Ukrainian language:
historical aspects of creation
and analytical review of structure 10

Tymoshenko I. Ukrainian book science
in 60–70 years of XX c. 17

Cherepanova L. Experience of insurance
microfilming
in the Russian State Library 24

Makeeva I. Methodological approaches
to the organisation of intralibrary system
for improvement of professional skill of the libraries
staff of higher educational institutions 29

Dem'yanyuk L. To the history of creation
of the National library and Archive
of the Islamic Republic of Iran 34

REVIEWS

Lyashko S. History of the Odessa
(Novorosys'k) University
in the light of biographystic aspect 44

SUMMARY 48

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ І НОВІТНІХ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Наталя ПЕЛАГЕША,

старший консультант

Національного інституту стратегічних досліджень

Європейська цифрова бібліотека: проект створення

Курс на євроінтеграцію та перспектива приєднання України до єдиного європейського інформаційного простору (Single Information Area), європейського освітнього і дослідницького просторів та європейського культурного простору (European Cultural Area) ставить перед Україною завдання розвитку національної сфери інформаційно-комунікаційних технологій та культурно-освітньої сфери в руслі європейських тенденцій. Ключовим елементом Єдиного інформаційного простору ЄС визначено Європейську цифрову бібліотеку (ЄЦБ). Якщо раніше бібліотеки, архіви та музеї були справою виключно національної компетенції країн-членів, то сьогодні поглиблення інтеграції всередині ЄС та процеси глобалізації породили потребу вироблення спільної політики щодо цих установ пам'яті. У статті розглянуто етапи та сучасний стан проекту побудови ЄЦБ та обґрунтовано необхідність приєднання до нього України.

Ключові слова: Європейська цифрова бібліотека, Єдиний європейський інформаційний простір, електронна культура, поцифрування, європейська ідентичність, європейська колективна пам'ять, європеїзація.

Стрімкий розвиток **електронної культури** є головним наслідком становлення та поширення глобальної інформаційної цивілізації на сферу культури людства. Електронна культура пов'язана зі створенням та розповсюдженням електронних версій закладів пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) та об'єктів культури і культурної спадщини (образотворчого мистецтва, перформативного мистецтва, нерухомої культурної спадщини, кіно, телебачення). Вона також включає в себе твори, які зразу створювались в електронній формі. Становлення електронних бібліотек, поцифрування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій у культурі сучасності, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Величезне значення цієї тенденції стало очевидним для урядів більшості країн Європи, США та Японії ще в кінці 1980-х років. На ранніх етапах у цих країнах електронні бібліотеки були оформлені як інноваційні проекти класичних бібліотек або як самостійні проекти організацій, які формують бази знань у своїй галузі діяльності.

Однією з перших цифрових бібліотек вважається цифрова бібліотека Британської бібліотеки, яка в 1993 році створила не тільки повний каталог свого сховища, але й поцифрувала 80 % повнотекстових видань. У подальшому Британська національна бібліотека стала основою для єдиної Національної бібліотеки Великобританії. Її творці є розробниками єдиного національного стандарту на метадані для опису об'єктів цифрового збереження. Японську національну електронну бібліотеку було започатковано ще 1989 ро-

ку. Її загальна вартість становила 500 млн доларів. В одній з найбільших бібліотек світу – Бібліотеці Конгресу США – за останні 12 років поцифровано 10 % фондів, що становить 11 млн матеріалів (вартість робіт – 198 млн дол.) [4]. Щоденно в бібліотеці сканується від 75 до 200 документів. За підрахунками фахівців, для того, щоб поцифрувати весь фонд бібліотеки, який становить 134 млн об'єктів, потрібне не одне десятиліття. Проект «Нова національна бібліотека Франції» був ініційований Президентом Франції Ф. Міттераном та почав діяти в жовтні 1998 року. У Національній бібліотеці Франції у 2006 році були переведені в цифровий формат та стали доступними на веб-сайті 80 тис. текстових документів. Вартість їх поцифрування оцінюється в 80 тис. євро. Фонди Французької національної бібліотеки планують поцифрувати у кількості 150 тис. творів на рік. Розпочате в 1995 році поцифрування бібліотечних фондів стрімкими темпами іде і в Німеччині. Німецьке дослідницьке товариство планує з 2008 року надавати щорічно від 10 до 20 млн євро для цифрового оброблення фондів наукових бібліотек [11].

Визначає тенденцію також такий факт. Крім національних та континентальних проектів електронних бібліотек, у 2005 році в ООН було започатковано глобальний міжнародний проект «Світова цифрова бібліотека» (World Digital Library).

Електронна (цифрова) бібліотека – бібліотека, в якій всі документи зберігаються в цифрових форматах та доступні для роботи з комп'ютера. Вона включає в себе не тільки текстові матеріали в електронному вигляді, але і переведені в електронну форму скульптури, картини, моделі та будь-які інші експона-

ти, які раніше представлялися лише в музеях. Технології імітаційного та 3D-моделювання дають змогу перевести в електронну форму будь-який предмет. Такі можливості є надзвичайно важливими не тільки з позиції збереження інформації, але і в аспекті освітнього процесу та доступності інформації. Бібліотека – це серце будь-якого навчального закладу. Саме вона є визначальною умовою надання сучасних знань та якості освіти. Завдяки цифровим бібліотекам раніше малодоступні матеріали та предмети, які знаходяться у віддалених музеях, університетах і науково-дослідних інститутах, можуть стати доступними. Фонди електронних бібліотек, як текстові, так і звукові, рухомі, графічні, можуть бути ефективно використаними при підготовці навчально-методичних матеріалів нового покоління. Саме це визначило один з основних напрямів розвитку цифрових бібліотек: банк навчальних об'єктів, на основі яких формуються навчальні матеріали та модулі. **Уряди більшості європейських країн, США та Канади у своїх пріоритетних напрямках розвитку освіти та інформаційних ресурсів виділяють формування та наповнення цифрових бібліотек як стратегічно важливе завдання для підвищення якості та доступності освіти, а також для створення нових конкурентних переваг системи освіти.** Серед найбільших університетських проєктів зі створення електронних бібліотек слід назвати Каліфорнійський університет у Берклі, університет Корнелл, Гарвардський, Стенфордський, Оксфордський університети, Сорбонну [5].

Технології цифрових бібліотек надають принципово нові можливості для науково-дослідницької роботи, даючи змогу на відстані працювати над створенням нових знань, виконувати багато науково-дослідницьких та пошукових робіт. Багато країн, навіть невеликі, матимуть змогу оптимально використовувати свій інтелектуальний потенціал.

З іншого боку, **саме створення та поширення цифрового контенту** є як причиною, так і необхідною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Говорячи про інформаційне наповнення (контент), потрібно мати на увазі, що це поняття включає у себе весь спектр інформації, якою володіє сьогодні людство: статичні об'єкти, об'єкти, що рухаються, звуки, тексти – все, що може бути переданим по мережі. В цьому сенсі особлива роль належить урядам європейських країн. Саме у Європі найбільший обсяг культурної спадщини.

Заходи щодо діяльності країн-членів ЄС з поцифрування культурної та наукової спадщини та поширення в Інтернеті європейського цифрового контенту стали здійснюватися в 2000 р. з прийняттям в ЄС Лісабонської стратегії. У її межах у 2001 р. була створена Група національних представників і прийняті Лундські принципи та Лундський план дій до 2005 р. з поцифрування

культурної і наукової спадщини та забезпечення доступу до неї [6]. Поцифрування цієї спадщини і забезпечення доступу до неї визначались найважливішим завданням європейського рівня. **Поцифрування** – це необхідний перший крок на шляху створення контенту, який стане фундаментом електронної Європи. Поцифрування визначається як життєво необхідна діяльність зі збереження культурної спадщини Європи.

Європа володіє багатющою культурною спадщиною, сконцентрованою у бібліотеках, музеях та архівах всього континенту. Звісно, французьке культурне надбання залишається французьким, німецьке – німецьким, але поцифрування, загальноєвропейські електронні каталоги та бібліотеки багаторазово розширюють та інтенсифікують континентальне збагачення культурних цінностей, роблять скарби Європи більш доступними для всіх європейців.

Активність об'єднання в галузі цифрової культури також пов'язана з тим, що в ЄС поставлено мету створити «Європейський культурний простір» (European Cultural Area), який базується на спільній європейській культурній спадщині та стимулюванні плідного міжнародного співробітництва в цій галузі. В основу політичних та структурних змін, які відбуваються в Європі, дедалі активніше закладаються інформаційні та комунікаційні технології, перехід до суспільства, заснованого на знанні. Створення в Європі цифрової культури відбувається одночасно з включенням традиційних культурно-освітніх закладів в європейський культурний простір [7].

Створення Європейської цифрової бібліотеки можна розглядати також як один з механізмів реалізації політики пам'яті та політики ідентичності, яка проводиться на рівні ЄС. Щодо значення бібліотек для формування національної ідентичності Є. Матвеева зазначила: «Виконуючи меморіальну функцію, бібліотека накопичує, зберігає та транслює національну культуру, оскільки основними носіями і творцями національного наративу є наукові, літературні та філософські тексти. В епоху глобалізації бібліотека є гарантом збереження та відтворення національної ідентичності, бо національне існує, перш за все, на рівні змісту, закладеному в слові» [3]. Те саме можна сказати і про наднаціональну європейську ідентичність, бо саме бібліотека продовжує залишатися важливим джерелом залучення до європейської культури, вбираючи весь досвід культурного розвитку Європи та передаючи його від покоління до покоління.

Тенденція розглядати бібліотеки, музеї, архіви як заклади пам'яті, важливі для появи європейської ідентичності, безпосередньо відобразилась на структурі інституцій ЄС. У Європейській Комісії були створені Генеральний директорат з культури та культурної спадщини та Генеральний директорат з культури інформаційного суспільства, в межах якого ор-

ганізований відділ прикладних програм з культурної спадщини.

Визнання важливості значення інформаційних технологій та цифровий зсув як тенденція (digital shift) зумовили прийняття Єврокомісією стратегії розвитку інформаційного суспільства в Європі, яка здобула назву «i2010 – Європейське інформаційне суспільство для зростання та зайнятості». Стратегія має три мети:

- побудова **Єдиного європейського інформаційного простору**;
- збільшення інновацій та інвестицій у сферу досліджень інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- створення інклюзивної цифрової економіки, зменшення цифрової нерівності, подолання цифрового розриву та підвищення рівня життя через ІКТ.

Комісія підкреслює, що головною складовою єдиного європейського інформаційного простору стане Європейська цифрова бібліотека. «Ідея цього проекту полягає в тому, щоб інформаційні технології дали змогу кожному долучитися до європейської колективної пам'яті за допомогою єдиного кліку мишкою» [2], – зазначила Комісар з інформаційного суспільства та медіа Вів'єн Редінг. Її побудова стала одним із пріоритетних завдань країн-членів. Планується, що Європейська цифрова бібліотека об'єднає в одну мережу та зробить загальнодоступними бібліотеки, архіви та музеї європейських країн. Проект є наскільки масштабним, настільки і грандіозним. «Чи зможе Європейська цифрова бібліотека прирівнятися до Александрійської бібліотеки, в якій, за легендою, зберігалося від 30 до 70 % світового знання?» – це запитання міститься в одному з інформаційних повідомлень Єврокомісії [1].

Можна стверджувати, що рух до ЄЦБ почався задовго до того, як виникла ідея її створення. В межах 5-ї, 6-ї та 7-ї рамоквих програм ЄС (FP7) були реалізовані та зараз перебувають у стадії реалізації велика кількість програм та ціла низка науково-дослідницьких та технологічних проектів, цілі яких варіюються від координації дій з поцифрування, розроблення пошукових механізмів у роботі зі звуком та зображенням до формулювання загальних стандартів, технологій поцифрування, створення цифрових музеїв, цифрових архівів, цифрових бібліотек тощо. Надзвичайно велике значення в цій царині мала реалізація програм «eEurope2002», «eEurope2005», «e-Content» та «e-Contentplus». Бюджет лише однієї програми «eContentplus (2005–2008)», спрямованої на виробництво європейського цифрового контенту, становить 149 млн євро. На створення єдиного європейського інформаційного простору спрямовані також програми AGAMEMNON (€ 1 998 419), BRICKS (€ 7 000 000), CALIMERA (€ 899 933), DELOS (€ 6 000 000),

EPOCH (€ 7 880 000), PRESTOSPACE (€ 9 000 000), TEL-ME-MOR (€ 1 400 000), TNT (€ 2 650 000), DigitalPreservationEurope (€ 145 100 000), EASAIER (€ 2 100 000) CONTRAPUNCTUS (€1 378 000), QUIZ (€ 1 600 000), MEDIA2007 (€ 1,055 млн) та багато інших. На особливу увагу заслуговує програма MINERVA PLUS, спрямована на координацію національних стратегій, програм та закладів культури з поцифрування, на підтримку процесу створення Європейської цифрової бібліотеки. Бюджет програми становить € 840 000. Особливістю цієї програми є те, що вона поширюється на 10 нових країн-членів ЄС, на Росію і Ізраїль. Ці програми та проекти є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Всі вони засновані на визнанні того, **що інформаційні ресурси з культури є рушійною силою для розвитку інформаційного суспільства, e-learning та креативних індустрій культури**, адже сучасна світова економіка поряд з назвою «цифрова економіка» має синонімічну назву «**економіка культури**».

Для України особливий інтерес становить проект Єврокомісії TEL-ME-MOR, який сприяє приєднанню до ЄЦБ дев'яти національних бібліотек країн, які вступили в Євросоюз у 2004 році. В межах проекту аналізуються правила каталогізації, стандарти та цифрові ресурси бібліотек, для кожної складається план приєднання до Європейської цифрової бібліотеки. Словенія приєдналась до Європейської цифрової бібліотеки на попередній стадії проекту, Естонія та Латвія – у січні 2006 р., інші 7 бібліотек планували приєднатися в 2007 році. До кінця 2007 р. ставилось завдання включити в Європейську цифрову бібліотеку національні бібліотеки всіх країн Євросоюзу.

Зараз реалізується 7-ма рамкова програма ЄС з науково-дослідницького, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності (2007–2013). Вона є завершальною стадією Лісабонської стратегії і має стати основою побудови європейської економіки, заснованій на знанні. В ній створення цифрових бібліотек також визнана пріоритетним напрямом. Це підкреслено в ініціативі Єврокомісії 2006 року «i2010Цифрові бібліотеки» («i2010Digital Libraries»).

Ідея створення ЄЦБ була ініційована на найвищому рівні. В травні 2005 року канцлер Німеччини Г. Шредер, прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі, президент Польщі О. Квасневський та прем'єр-міністр Іспанії Хосе Луїс Родригес Сапато обговорювали перспективу створення єдиного ресурсу, який би об'єднав європейські бібліотеки. Ідея була підтримана Єврокомісією, Європарламентом та урядами європейських країн [8].

Деякі дослідники стверджують, що рішення про реалізацію проекту створення ЄЦБ урядами європейських країн було прийнято у відповідь на проект GooglePrint та GoogleBookSearch з поцифрування книжкових колекцій та надання доступу до них через

Інтернет. Спочатку цей проект був орієнтований тільки на англomовні книги, видані в США. Потім було заявлено про початок прийому заявок на сканування англomовних книг у 14 країнах, серед яких Великобританія, Австралія, Канада, Ірландія, Нова Зеландія, Індія, Пакистан, ЮАР, Кенія, Ямайка та ін. Пізніше стало відомо про поцифрування книг іншими мовами видавництва Німеччини, Франції, Іспанії та Нідерландів. Видавництва надають Google для поцифрування свої книги тільки за умови дотримання прав на інтелектуальну власність [9]. Відскановано та проіндексовано книги буде повністю, але користувачам буде доступною тільки приблизно їхня п'ята частина. Існують також і інші форми представлення країни в світовому інформаційному просторі. Наприклад, Баварська державна бібліотека планує надати у розпорядження Google для поцифрування понад мільйон книг зі своїх фондів [10]. Бібліотеці буде надано копію продукції. Такі договори з Google уклали також бібліотеки США та Великобританії. Серед них такі університети, як Принстонський, Гарвардський, Оксфордський, Барселонський, Мадридський. Загалом, Google має відсканувати 15 млн книг з бібліотек цих країн та безкоштовно представити їх в Інтернеті. Це 5 тис. назв щоденно, що разом складає 4,5 мільярди книжкових сторінок.

Місію з керівництва проектом створення Європейської цифрової бібліотеки взяла на себе Європейська Комісія. ЄЦБ буде спільною багатомовною точкою доступу до європейської культурної спадщини, яка матиме форму веб-порталу. Її створення є довгостроковим проектом. Але її прототип буде відкритий уже в листопаді 2008 року і надасть відкритий доступ до щонайменше 2 млн поцифрованих об'єктів пам'яті. ЄЦБ надасть можливість безпосереднього користування книгами, картами, архівними записами, фотографіями та аудіовізуальними матеріалами з різних культурних інституцій в різних країнах Європи. На думку Комісії, протягом року від часу запуску проекту кількість об'єктів, до яких буде відкритий доступ через Бібліотеку, значно зросте, оскільки до ЄЦБ приєднуються нові національні архіви, бібліотеки, музеї та аудіовізуальні архіви. Планується, що до 2010 р. Бібліотека зберігатиме 6 млн об'єктів [12].

Європейська цифрова бібліотека створюється не з нуля. Вона буде спиратися на інфраструктуру TEL (The European Library – Європейська бібліотека – theeuropeanlibrary.org), створену дев'ятьма європейськими національними бібліотеками, які є членами Конференції Європейських національних бібліотек (CENL – Conference of European National Libraries) в результаті реалізації науково-дослідницьких проектів GABRIEL та DIGICULT 4-ї та 5-ї рамових програм ЄС [13; 14].

ЄЦБ відкрита для членства всіх культурних інституцій, які можуть надати для ЄЦБ значний контент.

Серед перших членів ЄЦБ були Конференція Європейських національних бібліотек, Європейська асоціація телевізійних архівів, Європейський музейний форум, Європейське відділення Міжнародної ради архівів.

Для створення ЄЦБ мають бути вирішені такі проблеми:

Поцифрування:

Сьогодні в цифровому форматі доступними є менш ніж 1 % колекцій європейських культурних інституцій. Єврокомісія ставить завдання перед країнами-членами активізувати зусилля з поцифрування культурної спадщини.

Онлайновий доступ:

При створенні ЄЦБ мають бути вирішеними проблеми авторських прав. Наприклад, механізм поводження з так званими творами-сиротами (захищені авторським правом твори, власників яких важко або неможливо знайти) та неопублікованими працями, які складають значну частину колекцій культурних інституцій.

Цифрове збереження:

Цифровий контент повинен залишитися доступним для майбутніх поколінь. Носії аудіовізуальної інформації можуть вийти з ладу, комп'ютерні системи можуть застаріти, а формати кодування змінитися. Стратегії вирішення зазначених проблем до цього часу не існує [15].

24 серпня 2006 року Європейська комісія прийняла рекомендації з поцифрування та онлайнової доступності культурних матеріалів та цифрового контенту. Комісія закликала країни-члени розробити систему дій щодо даної сфери – від авторських прав до встановлення ліній з поцифрування та збереження поцифрованого контенту. Міністри культури країн-членів ЄС сприйняли рекомендацію з прихильністю. Спеціально створена країнами-членами Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (High Level Expert Group on Digital Libraries) відслідковує впровадження рекомендацій Комісії та проведення робіт з поцифрування культурного контенту в країнах-членах. Членами Групи є експерти з різних культурних інституцій, видавництв та інших правовласників, представники індустрії ІКТ, наукових співтовариств. Завдання групи – обговорення та пошук шляхів вирішення ключових проблем створення ЄЦБ [16].

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями країн ЄС у листопаді 2008 року буде створений Фонд Європейської цифрової бібліотеки, який вирішуватиме організаційні питання [17].

В останній доповіді «Про ініціативу i2010: на шляху до Європейської цифрової бібліотеки» в липні 2007 року Європарламент підкреслив надзвичайну важливість реалізації цього проекту для майбутнього Європи та закликав країни-члени ЄС розробити та прийняти плани поцифрування культурного контенту

на національному та регіональному рівнях, щоб скоординувати зусилля, запобігти їх дублюванню [18].

Незважаючи на декларування євроінтеграційних устремлень Україна залишається осторонь цих грандіозних планів та перебуває в числі найвідсталіших країн щодо поцифрування та надання доступу до власної культурної і наукової спадщини.

Хоча спроби реалізації деяких проектів зі створення електронних бібліотек та цифрового контенту робляться, вони є мізерними за масштабами, спорадичними, нескоординованими, малоефективними та нездатними задовольняти потреби цифрового суспільства, що формується в Україні. Переважну більшість електронних ресурсів створює та підтримує кожна бібліотека окремо, без належної взаємодії та координації. Сьогодні основними електронними ресурсами, що формують бібліотеки України, залишаються електронні каталоги і бібліографічні бази даних. Про електронні бібліотеки якщо і йдеться, то тільки як про віддалену перспективу. Галузеві бібліотеки створюють вузькоспеціалізовані бази даних спеціальних видів інформації.

Яскравою ілюстрацією стану справ є загальноукраїнська електронна бібліотека дисертацій, яка знаходиться в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ). До бібліотеки з сорока тисячами дисертацій, яка є скарбницею нації, доступ надається з 15 комп'ютерів випуску до 1995 року. Один на всю Україну маленький зал обслуговують чотири бібліотекарі. Бібліотека не має офіційного статусу електронної державної наукової бібліотеки, а є всього лише підрозділом відділу УкрІНТЕІ. Для порівняння: в Росії дисертації з фондів «Електронної бібліотеки дисертацій» Російської державної бібліотеки (РДБ) можна прочитати в 250 віртуальних читальних залах, розташованих по всій Росії у багатьох вищих навчальних закладах та бібліотеках країни. Щороку бібліотека поцифровує близько 30 тис. дисертацій. Тільки в Москві таких читальних залів 38, у Санкт-Петербурзі – 11. В київських вищих навчальних закладах діє 8 віртуальних читальних залів РДБ та ще 5 – в інших великих містах України. Отже, до поцифрованого російського наукового контенту українські науковці та студенти мають кращий доступ, ніж до власного національного. Все сказане вище говорить про необхідність реформування сфери бібліотек, музеїв та архівів України.

Краща ситуація у Росії. Створення «Електронної бібліотеки дисертацій» у Росії велось в межах Федеральної цільової програми «Електронна Росія на 2002–2010 роки». Бюджет програми складає 2,4 млрд дол. На відміну від України Росія бере участь у реалізації деяких з перерахованих вище проектів ЄС. Партнерами Євросоюзу є Російська державна бібліотека та Публічна бібліотека ім. В. В. Маяковсь-

кого Санкт-Петербурга. В 2003 році в межах проекту Європейської комісії «Російські бібліотеки третього тисячоліття» створений Російський інформаційно-бібліотечний консорціум. Розвиток та перехід на нові інформаційні технології і створення зведеного каталогу бібліотек Росії зазначено серед основних завдань в «Основних напрямках державної політики з розвитку сфери культури і масових комунікацій в РФ до 2015 р. і плані дій з їх реалізації». У цьому ж документі йдеться про необхідність переведення музейних та архівних фондів РФ на електронні носії. Росія проводить активну діяльність, спрямовану на «формування єдиного інформаційно-бібліотечного і соціокультурного простору країн СНД» у межах створеної Росією на базі Російської державної бібліотеки Бібліотечної Асамблеї Євразії. Але навіть попри це, порівняно з країнами Європи, проекти зі створення електронних бібліотек якщо і започатковані в СНД, то перебувають у зародковому стані. Наприклад, у Відкритій Російській електронній бібліотеці, створеній на базі РДБ, лише 8,5 тис. книжок.

Приєднання України до проекту створення ЄЦБ видається необхідним щонайменше з двох причин. По-перше, сьогодні економічний розвиток країни, на відміну від індустріальної ери, визначає рівень доступу до сучасних знань та інформаційних технологій. Тому приєднання до ЄЦБ сприятиме побудові в Україні цифрового суспільства [19]. По-друге, участь України у проекті ЄЦБ стане реальним кроком, який засвідчить присутність нашої держави в європейському соціокультурному просторі та європейській колективній пам'яті.

Список використаних джерел

1. Europe's cultural and scientific heritage at a click of a mouse. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/fact_sheet/fact_sheet.pdf
2. Електронна бібліотека об'єднає Європу [Текст] // Євробулетень. – 2006. – № 3. – С. 9.
3. Матвеева Е. А. Библиотека как фактор сохранения национальной идентичности в эпоху глобализации: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Омск, 2004. – С. 6.
4. США: библиотека Конгресса оцифрована на 10 %. – Режим доступу: <http://www.cnews.ru/news/line/index.shtml?2007/04/17/246115>
5. Завражний Д. В., Тихомирова Е. В. Тенденции развития электронных (цифровых) библиотек. – Режим доступу: <http://www.e-learningcenter.ru/news/?item=19>
6. Куйбышев Л., Браккер Н. Оцифровка, доступ и сохранение цифрового культурного и научного наследия: стратегия Европейской Комиссии. – Режим доступу: [ww.dvina-land.ru/culture/site/Publications/EoC/EoC2006-3/08.pdf](http://www.dvina-land.ru/culture/site/Publications/EoC/EoC2006-3/08.pdf)
7. i2010: Digital Libraries. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/brochures/dl_brochure_2006.pdf

8. Лидеры шести европейских стран обсуждают возможность создания единой Европейской цифровой библиотеки. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/211219.html>

9. Баварська Державна бібліотека надає свої книги Google для цифрової обробки. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/wis/bib/thm/akt/uk2332286.htm>

10. *Mühlbauer P.* «Da kann ich Sie beruhigen». Interview mit Dr. Rolf Griebel, Generaldirektor der Bayerischen Staatsbibliothek, zum Einstieg in Googles Digitalisierungsprojekt. – Режим доступу: <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/24/24800/1.html>

11. *Giersberg D.* Weit mehr als Bucher-Scannen – Die Arbeit am Munchner Digitalisierungszentrum. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/wis/bib/thm/vbb/de529150.htm>

12. К 2010 року в Європейській цифровій бібліотеці буде 6 мільйонів книг. – Режим доступу: <http://net.com-pulenta.ru/255974/>

13. The European Library. – Режим доступу: theuropeanlibrary.org

14. Конференція директорів європейських національних бібліотек (Conference of European National Librarians). – Режим доступу: <http://www.nl.ru/inter/cenl.htm>

15. *Браккер Н. В., Куйбышев Л. А.* Координація діяльності по оцифровці культурного і наукового насліддя в Європі. – Режим доступу: www.minervaplus.ru/publish/rum2007-2.doc

16. European digital libraries : Frequently Asked Questions <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/347>

17. Launch of European digital library «on track». – Режим доступу: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1784>

18. European Parliament Resolution on i2010: towards a European digital library. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/oeil/DownloadSP.do?id=13928&num_rep=6854&language=en

19. Проект створення Європейської цифрової бібліотеки: можливості для України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/February/1.htm>

Чи можуть співіснувати системи менеджменту цифрових прав і свобода інформації?

Роль систем менеджменту цифрових прав (МЦП) у бібліотечній сфері є досить спірною. З одного боку, вони надають технічний захист авторського права у цифрових медіа та урізноманітнюють форми абонементу, з іншого – обмежують користування й доступ до інформації. Чотири думки щодо цієї контроверсійної теми*.

Франк Даніель,

Кельнська міська бібліотека

Сьогодні користувачі бібліотек звідусіль, сидячи за письмовим столом, шукають інформацію у каталогах, мають рахунок читача, здійснюють дистанційні замовлення. Вони користуються цифровим форматом історичного бібліотечного фонду і можуть звертатися до спеціалізованих баз даних, за які бібліотека сплачує ліцензійний збір. Проте: першочергової справи бібліотек – саме абонементу високоякісних видань – до сьогодні бракувало. Попри Інтернету інтерес до таких видань невпинно зростає, як засвідчує кількість відвідувачів і замовлень.

З огляду на зміни процесів медіавикористання ми прямуємо до того, що бібліотеки захочуть відкрити доступ до видань через Інтернет.

Абонемент означає видачу чогось комусь для власного користування на обмежений час. У випадку із цифровими медіа необхідний особливий захист, якщо відповідні дані переходять у власність користувача.

* Цей дайджест, здійснений німецькою публіцисткою Дагмар Гірсберг (м. Бонн), надав Гете-Інститут в Україні. Переклад з німецької Катерини Міщенко.

Природно, що видавництва не надаватимуть примірники бібліотекам без такого захисту. Застосування технологій МЦП робить можливим надання нашим абонентам електронних книжок, а також цифрових аудіокниг, музики, відео і журналів для скачування, потім вони протягом встановленого часу можуть користуватися цими медіа в режимі оф-лайн на власному комп'ютері. Коли термін збігає, дані автоматично блокуються, більше не можуть бути відкриті чи знищені, медіапримірник надається у користування наступному клієнту. У добу Інтернету це є для нас важливим аспектом налагодження зв'язку із клієнтом.

Кристіан Газієвич,

бібліотечний директор

ТОВ «Цифрові віртуальні бібліотеки» («DiViBib»)

МЦП і захист від копіювання, поза сумнівом, мають наслідком, з одного боку, обмеження інформаційної свободи – тією мірою, якою використання таких зразків вимагає певних (вищих чи специфічних) передумов технічного і програмного забезпечення, які не були б потрібні без захисних механізмів. З цієї причини у продажу цифрових медіа існує тенденція абсолютної відмови від механізмів

МЦП. Але те, що може бути правильним і доцільним у сфері збуту, виглядає інакше для публічних бібліотек. Тут МЦП є вирішальною передумовою для того, щоб бібліотеки могли перенести свою ключову справу – тимчасове надання високоякісних примірників у формі абонементу – у простір цифрових медіа.

По-перше, МЦП робить можливим перегляд цифрових примірників протягом абонементного строку, в який клієнт бібліотеки може користуватися медіа-примірником; якби бібліотека від цього відмовилася, вона фактично дарувала би свій примірник користувачеві, що було б можливо лише тоді, коли б вона мала необмежені бюджетні ресурси – це, як відомо, публічним бібліотекам не випадає.

Другою причиною на користь МЦП є той факт, що без захисту від копіювання жодне видавництво не надасть свій продукт публічній бібліотеці. У цифровому просторі продукт, на відміну від фізичного, придатний до копіювання без втрати якості. Однієї єдиної ліцензії на один медіапримірник теоретично й практично вистачило б для покриття потреби у цьому найменуванні в усій Німеччині. Це, можливо, з одного боку, бажано, але водночас і грубий недогляд: виробники продукції, автори і видавництва мають правомірні інтереси у фінансовому заохоченні і захисті своїх прав – без цього не буде зобов'язань провайдера продукції у цифровому просторі. Як завжди, єдина розроблена «Content-Flatrate» («контентна ставка», плата за розповсюдження файлів. – К. М.) могла би бути альтернативою, причому, звісно, варто було би з'ясувати, як розповсюдження відзначилося на авторах.

Отож, МЦП за даних обставин є передумовою того, що публічні бібліотеки пропонують і надають цифрові медіа у користування клієнтам. Відтак ціна, що в просторі інформаційної свободи сплачується через впровадження МЦП, є більш ніж помірною з огляду на широку доступність продукції для громадян і клієнтів бібліотеки завдяки такій послугі, як онлайн абонемент.

Д-р Ганнелоре Вогт,

керівник міської книгарні м. Вюрцбурга

На мою думку, системи МЦП не обмежують інформаційну свободу – примірники медіа не підпадають ні під зміни, ні під цензуру. МЦП та інформаційна свобода, власне, не дуже пов'язані між собою. МЦП першочергово захищає авторські права. Визнаю, це ускладнює користування: так, наприклад, передача аудіокниг на MP3-програвачі відбувається тільки шляхом «дублювання» у програвачі Windows-Media, а не всі MP3-програвачі сумісні із МЦП... Тому потужні музичні бренди відмовилися від оснащення своїх файлів для платного скачування МЦП.

Значною відмінністю від комерційних провайдерів, які повністю відмовляються від МЦП, є той факт, що бібліотеки позичають медіа. Щоправда, для абонементу МЦП є обов'язковим, наприклад, для то-

го, щоб зробити дієвим строк користування. Передусім: без МЦП видавництво на надасть жодної сторінки на абонемент! Комерційні провайдери не мають піклуватися про те, чи медіа повертаються. Але навіть вони цілковито від захисту не відмовляються – так, здебільшого, встановлюються цифрові водяні знаки, завдяки яким можна перевірити, де відбулося зловживання.

Проф., д-р Стефан Бюттнер,

Потсдамська вища школа

Наукова робота значною мірою ґрунтується на вільному і справедливому доступі до знань. Дотепер, тобто в традиційному друкованому просторі, це здійснювалося через так звані бар'єри авторського права – англійською це звучить більш вдало – «*fair use*». Ці положення виявилися дієвими і сторіччями сприймалися основними гравцями.

З приводу МЦП вже кілька років точаться контроверсійні дискусії.

Сучасні процеси демонструють тривожні тенденції. Ось два приклади:

1. З новими положеннями в авторському праві, особливо другого кошика, в дію вступило наукове законодавство, від якого виграли виключно провайдери / експерти. Дехто навіть говорить про «кошик науки». Реальна віддаленість законодавця доводить, що нині бібліотеки розпочинають (мають розпочати) вільні перемовини із видавництвами.

2. Деякі публічні бібліотеки почали у 2007 році впроваджувати «бібліотеку 24/7» – тобто бібліотеку, що відчинена 24 години 7 днів на тиждень. Це дуже схвальна ініціатива, аби тільки концепція була правильною. За цим стоїть концепція «онлайн абонементу» – це справжнісінький концепт МЦП. Він в анахронічний спосіб відтворює у цифрових медіа якості друкованих і, таким чином, виключає не-користувачів Windows. Це не свідчить про толерантність і не має нічого спільного із безперешкодним доступом до інформації.

У музичній сфері МЦП так само застосовують: нині ці концепції крок за кроком позичаються у ринку. Якщо видавничча галузь і надалі ставитиме на концепти МЦП і принципово не віритиме клієнтам, бібліотекам, науковцям, відкритий доступ стане важливим як ніколи.

Лінки до теми:

<http://www.stbib-koeln.de/index1.htm> – Кельнська міська бібліотека (нім., англ.)

<http://www.bibliothek-digital.net/> – онлайн-абонемент – цифрова бібліотека (нім.)

<http://www.divibib.com/> – ТОВ «DiViBib» (нім.)

<http://www.wuerzburg.de/de/kultur-bildung/stadt-buecherei/index.html> – Міська книгарня м. Вюрцбурга (нім.)

<http://iw.fh-potsdam.de/fb5buettner.html> – Проф. докт. Стефан Бюттнер (нім.)

Олег СЕРБІН,

молодший науковий співробітник НБУВ

УДК українською мовою: історичні аспекти створення та аналітичний огляд структури

У даній публікації досліджено та представлено передумови й аспекти створення УДК українською мовою 2000 року видання. Проаналізовано дану класифікацію та виявлено її структурні особливості. Висвітлено основні тенденції розвитку класифікацій десятичного принципу побудови на прикладі УДК українською мовою. Зроблено висновки про значення та вплив УДК на вітчизняну систематизаційну практику.

Ключові слова: класифікація, індексація, систематизація, ієрархія, система.

Об'єктом даної публікації є УДК. Предметом – основні віхи історії та аналітичний огляд УДК українською мовою. Метою публікації є висвітлення історії та результати аналітичного огляду даної класифікації.

Десяткові класифікаційні системи, від своєї появи і до сьогодні, завжди були не тільки інформаційним продуктом прикладного характеру, а й об'єктом дослідження багатьох науковців. Не є винятком і Універсальна десяткова класифікація (УДК), змістова основа і складова якої не раз підпадала під пильне дослідницьке око аналітиків, істориків, бібліографознавців. І якщо УДК у міжнародному та Союзному¹ масштабі досліджувалась детально (з огляду на історію і широту застосування), то про УДК на теренах України доречно і потрібно говорити і сьогодні (з огляду на історію та особливості варіанту таблиць українською мовою). Тому тема визначення ролі і місця УДК у каталогізаційному просторі в Україні є на сьогодні *актуальною*.

УДК – міжнародна класифікаційна система, інформаційно-пошукова мова, що обіймає всі галузі знань. Нагадаємо, що ще в 1919 році Головна Книжкова палата підготувала до друку «Міжнародну десятичну бібліографічну класифікацію», автором якої був відомий український бібліограф Ю. Іванов-Меженко. Трохи раніше були видані таблиці десятичної класифікації Б. Бондарського (1919 р.). Згодом – Головополітосвіти РРФСР (1921 р.),

Є. Добржинського (1924 р.). Більш цікавими і повними були видання таблиць класифікації М. Русінова (1924, 1944 рр.) та Є. Добржинського (2-ге вид., 1930 р.). У 1931 р. були перевидані таблиці Головополітосвіти РРФСР для масових бібліотек. Вже на основі цього видання Книжковою палатою УРСР у 1938 р. були видані значно розширені таблиці УДК для масових бібліотек [2, с. 10]. Пізніше, у 1938, 1939 та 1942 рр., світ побачили таблиці УДК для масових бібліотек, доопрацьовані Л. Троповським. У 1961 році Книжковою палатою УРСР було перекладено «Таблиці бібліотечної класифікації для обласних бібліотек», які базувалися на «Схемі бібліотечної класифікації для масових бібліотек», підготовленій Міжбібліотечною класифікаційною комісією Міністерства культури РРФСР (за редакцією З. Амбарцумяна) і виданій 1955 року. Таблиці УДК, якими донедавна користувались науково-технічні бібліотеки, книжкові палати країн СНД, видавництва та органи науково-технічної інформації, були видані ще в 1969–1971 рр. (друге видання).

29 березня 1972 року Міжвідомчою комісією з класифікації було затверджено «Порядок організації контролю за состоянием централизованной классификации научно-технической литературы по Универсальной десятичной классификации». Цим документом, з метою підвищення якості централізованої індексації за УДК науково-технічної літератури, встановлювався контроль за станом централізованої каталогізації всесоюзними, центральними галузевими, республіканськими та міжвідомчими територіальними органами нау-

¹ Мається на увазі Союз Радянських Соціалістичних Республік. – *Авт.*

ково-технічної інформації [6, с. 5–6]. Іншими словами, централізація за УДК науково-технічної літератури набувала вигляду глобальності, оскільки результати контролю виносилися на розгляд експертної групи Міжвідомчої комісії, після чого приймалися рішення про подальше застосування набутих даних.

Третє, повне і останнє, видання УДК, яке використовувалось на теренах усього СРСР, видавалось у 1979–1986 рр.

З 1992 року УДК юридично є власністю Консорціуму УДК, що в місті Гаага (Нідерланди).

Динамічність знань з науки і техніки, реструктуризація економіки України – все це диктувало формальну і функціональну еволюційну змінність інформаційного трафіку відповідно до інформаційного запиту. Проблемою концептуального впорядкування та організації інформації шляхом систематизації каталогів займалися спеціалісти різних інформаційно-бібліотечних установ.

Так, у Книжковій палаті України з 1995 року розпочалася робота з моніторингу та аналізу класифікаційних систем для перспективного їх (або однієї з них) адаптування та використання в Україні [7, с. 3]. В результаті було вирішено розпочати роботу з перекладу та адаптації Універсальної десятикової класифікації. Цей вибір мотивувався тим, що, по-перше, в разі неприйняття рішення щодо перекладу УДК всі науково-технічні видавництва, органи науково-технічної інформації та близько 50 тис. бібліотек були б приречені користуватися або застарілими виданнями, або російськомовними, що на той час вже готувалися у Росії. Останнє було неможливим з огляду на вже прийнятий тоді Закон України «Про державну мову». По-друге, Книжкова палата за всі часи свого існування працювала як над УДК, так і з УДК безпосередньо, використовуючи цей інформаційний продукт у своїй роботі.

Таким чином, вже у 1997 році Книжковою палатою України було розроблено проект «Класифікаційна система України» [9, с. 8], що передбачав створення таблиць УДК українською мовою та їх видання як у традиційному друкованому вигляді, так і в електронній формі.

Як результат, було підписано відповідну угоду і придбано Еталонні таблиці Універсальної десятикової класифікації, у вигляді структурованих електронних текстових масивів, від Консорціуму УДК за ліцензією UDC-9710, що передбачає переклад, друкування і розповсюдження тиражу на території України.

З цього моменту почалась копітка робота з перекладу УДК українською мовою. Чітко розділеної етапізації даного процесу розробниками ще не названо, але це не виключає наявність характерних етапів у підготовці української УДК.

Спочатку колектив Книжкової палати стикнувся з проблемою підбору перекладачів, що були б компетентні у різних галузях. Бездоганне знання англійської і української мов, спокушеність подібними перекладами, знання сучасної наукової української термінології стали критеріями відбору.

Пізніше між бібліографами та перекладачами виникали проблеми різного бачення перекладу тих чи інших визначників. Так, останнім варіантом географічних визначників став толерантний та оптимальний симбіоз дещо різних за баченням їх перекладу перекладачем і науковим редактором [4, с. 11]. Даний компромісний варіант виник у результаті копіткої праці бібліографів, що проводили постійні консультації і з перекладачем, і з науковим редактором, і зі спеціалістами відповідних установ.

Нелегкими були у вирішенні і питання лінгвістичного характеру. За відсутності єдиної мовної політики в Україні бібліографам Книжкової палати було доволі непросто приймати те чи інше рішення, враховуючи, що нерідко відповіді мовознавців на одне й те саме консультативне запитання були прямо протилежними.

Підготовка Алфавітно-предметного покажчика (АПП) теж мала непросту історію. Як і при підготовці таблиць, поставали питання і лінгвістичного, і суто технологічного характеру. Звернення до академічних тлумачних словників не завжди давали бажаний результат.

Відповідальна за випуск УДК Наталія Афанасіївна Петренко, тогочасний заступник директора з наукової роботи Книжкової палати України, писала: «Почалася робота над формулюванням рубрик, але вже «вручну» [5, с. 6]. Тобто робота з масивом своєї літери, зміна його певним чином, адсорбування термінів, усунення нагромадження зайвих уточнень, пояснень, введення необхідних – усе це бібліограф робив без залучення будь-якої автоматизації.

У 2000 році вийшло друком україномовне еталонне видання «Універсальна десятикова класифікація», у двох книгах. Перша книга – це безпосередньо таблиці, а друга – АПП.

Книга 1 – це зібрання основних таблиць класифікації, допоміжних таблиць та методичні

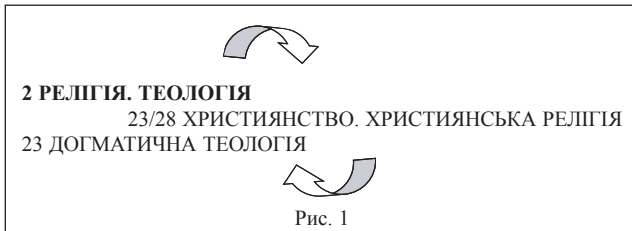
вказівки. Основні таблиці класифікаційної системи представлено десятима розділами. Щоправда, змістовно наповнених та інформаційномістких – дев'ять розділів, оскільки четвертий розділ вільний. У дев'яти ж функціональних розділах знання відповідно розгруповано і систематизовано. Щоб глибше зрозуміти всю палітру представлених у таблицях знань, слід, на нашу думку, розглянути двозначну таблицю україномовної УДК:

0	ЗАГАЛЬНИЙ ВІДДІЛ
00	ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКИ І КУЛЬТУРИ
004	КОМП'ЮТЕРНА НАУКА І ТЕХНОЛОГІЯ. ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРА
01	БІБЛЮГРАФІЯ І БІБЛЮГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ. КАТАЛОГИ
02	БІБЛЮТЕЧНА СПРАВА
030	ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТИПУ
050	СЕРІЙНІ ПУБЛІКАЦІЇ. ПЕРІОДИКА
06	ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ІНШІ ТИПИ ОБ'ЄДНАННЯ (СПІВРОБІТНИЦТВА)
070	ГАЗЕТИ. ПРЕСА
08	ВИДАННЯ ЗМІШАНОГО ЗМІСТУ. ПРАЦІ. ЗБІРНИКИ
09	РУКОПИСИ. РАРИТЕТИ І РІДКІСНІ КНИГИ
1	ФІЛОСОФІЯ. ПСИХОЛОГІЯ
101	СУТНІСТЬ І РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ
11	МЕТАФІЗИКА
122/129	ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ І КАТЕГОРІЇ ФІЛОСОФІЇ
13	ФІЛОСОФІЯ РОЗУМУ І ДУХУ. МЕТАФІЗИКА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ
14	ФІЛОСОФСЬКІ СИСТЕМИ ТА ПОГЛЯДИ
159.9	ПСИХОЛОГІЯ
16	ЛОГІКА. ЕПІСТЕМОЛОГІЯ. ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ЛОГІКИ
17	ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ. ЕТИКА. ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ
2	РЕЛІГІЯ. ТЕОЛОГІЯ
21	ПРИРОДНА ТЕОЛОГІЯ. ТЕОДИЦЕЯ. БОГ. РАЦІОНАЛЬНА ТЕОЛОГІЯ. РЕЛІГІЙНА ФІЛОСОФІЯ
22	БІБЛІЯ. СВЯТЕ ПИСЬМО
23/28	ХРИСТІЯНСТВО. ХРИСТІЯНСЬКА РЕЛІГІЯ
23	ДОГМАТИЧНА ТЕОЛОГІЯ
24	ПРАКТИЧНА ТЕОЛОГІЯ
25	ПАСТОРСЬКА ТЕОЛОГІЯ (БОГОСЛОВ'Я)
26/28	ХРИСТІЯНСЬКА ЦЕРКВА В ЦІЛОМУ. ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ В ЦІЛОМУ. ХРИСТІЯНСЬКЕ ВІРОСПОВІДУВАННЯ
26	ХРИСТІЯНСЬКА ЦЕРКВА В ЦІЛОМУ
27	ЗАГАЛЬНА ІСТОРІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
28	ХРИСТІЯНСЬКІ ЦЕРКВИ, СЕКТИ, ДЕНОМІНАЦІЇ
29	НЕХРИСТІЯНСЬКІ РЕЛІГІЇ
3	СУСПІЛЬНІ НАУКИ. СТАТИСТИКА. ПОЛІТИКА. ЕКОНОМІКА. ТОРГІВЛЯ. ПРАВО. УПРАВЛІННЯ. ВІЙСЬКОВА СПРАВА. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. СТРАХУВАННЯ. ОСВІТА. ЕТНОГРАФІЯ
30	ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СУСПІЛЬНИХ НАУК. СОЦІОГРАФІЯ
31	ДЕМОГРАФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. СТАТИСТИКА
32	ПОЛІТИКА
33	ЕКОНОМІКА. ЕКОНОМІЧНА НАУКА
34	ПРАВО. ЮРИСПРУДЕНЦІЯ
35	ДЕРЖАВНЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ. ВІЙСЬКОВА СПРАВА
36	ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУХОВНИХ ТА МАТЕРІАЛЬНИХ ЖИТТЄВИХ ПОТРЕБ
37	ОСВІТА. ВИХОВАННЯ. НАВЧАННЯ. ДОЗВІЛЛЯ
39	ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОГРАФІЯ. ЗВИЧАЇ. ТРАДИЦІЇ. СПОСІБ ЖИТТЯ. ФОЛЬКЛОР

5	МАТЕМАТИКА ТА ПРИРОДНИЧІ НАУКИ
50	ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО МАТЕМАТИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ НАУКИ
51	МАТЕМАТИКА
52	АСТРОНОМІЯ. АСТРОФІЗИКА. КОСМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ. ГЕОДЕЗІЯ
53	ФІЗИКА
54	ХІМІЯ. КРИСТАЛОГРАФІЯ. МІНЕРАЛОГІЯ
55	ГЕОЛОГІЯ. НАУКИ ПРО ЗЕМЛЮ
56	ПАЛЕОНТОЛОГІЯ
57	БІОЛОГІЧНІ НАУКИ В ЦІЛОМУ
58	БОТАНІКА
59	ЗООЛОГІЯ
6	ПРИКЛАДНІ НАУКИ. МЕДИЦИНА. ТЕХНІКА
60	ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИКЛАДНИХ НАУК
61	МЕДИЧНІ НАУКИ
62	МАШИНОБУДУВАННЯ. ТЕХНІКА В ЦІЛОМУ
63	СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. ЗЕМЛЕРОБСТВО. ТВАРИНИЦТВО. ПОЛЮВАННЯ. МИСЛИВСТВО. РИБНЕ ГОСПОДАРСТВО
64	ДОМОВЕДЕННЯ. КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО. СЛУЖБА ПОБУТУ
65	КЕРУВАННЯ ПІДПРИСМСТВАМИ. МЕНЕДЖМЕНТ. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА, ТОРГІВЛІ ТА ТРАНСПОРТУ, ЗВ'ЯЗКУ, ПОЛІГРАФІЇ
66	ХІМІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ. ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ Й СПОРІДНЕНІ ГАЛУЗІ
67	РІЗНІ ГАЛУЗЕВІ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РЕМЕСЛА
68	ГАЛУЗЕВІ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РЕМЕСЛА, ЩО ВИРОБЛЯЮТЬ ГОТОВУ ПРОДУКЦІЮ
69	БУДІВЕЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. БУДІВЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ. БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНІ РОБОТИ
7	МИСТЕЦТВО. ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО. ІГРИ. СПОРТ
71	ПЛАНУВАННЯ. ПЛАНУВАННЯ У МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ. ПЛАНУВАННЯ У МІСЬКІЙ ТА СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТЯХ. ЛАНДШАФТИ, ПАРКИ, САДИ
72	АРХІТЕКТУРА
73	ПЛАСТИЧНІ МИСТЕЦТВА
74	МАЛЮВАННЯ ТА КРЕСЛЕННЯ. ДИЗАЙН. ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО. ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ
75	ЖИВОПИС
76	ГРАФІЧНІ МИСТЕЦТВА. ГРАФІКА
77	ФОТОГРАФІЯ, КІНЕМАТОГРАФІЯ ТА ПОДІБНІ ПРОЦЕСИ
78	МУЗИКА
79	ВИДОВИЩНІ МИСТЕЦТВА. РОЗВАГИ. ІГРИ. СПОРТ
8	МОВА. МОВОЗНАВСТВО. ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
80	ЗАГАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІТЕРАТУРИ. ФІЛОЛОГІЯ
801	ПРОСОДІЯ, ВІРШУВАННЯ. ДОПОМІЖНІ НАУКИ ТА ДЖЕРЕЛА ФІЛОЛОГІЇ
81	ЛІНГВІСТИКА. МОВОЗНАВСТВО. МОВИ
811	МОВИ
82	ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
821	ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ОКРЕМИМИ МОВАМИ.
9	ГЕОГРАФІЯ. БІОГРАФІЇ. ІСТОРІЯ
902	АРХЕОЛОГІЯ
903	ПЕРЕДІСТОРІЯ. ДОІСТОРІЧНІ ЗАЛИШКИ, ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ, СТАРОЖИТНОСТІ
904	АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИЧНИХ ЧАСІВ
908	КРАЄЗНАВСТВО
91	ГЕОГРАФІЯ. ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЛІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН. ПОДОРОЖІ. РЕГІОНАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
929	БІОГРАФІЧНІ ТА ПОДІБНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
93	ІСТОРІЯ
930	ІСТОРИЧНА НАУКА. ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ НАУКИ
94	ЗАГАЛЬНА ІСТОРІЯ

З огляду на двозначний² ряд, можна говорити про певні властиві характеристики структури УДК. Так, простежується поліієрархічність даної класифікаційної системи, що зумовлено наявністю класів, яким підпорядковано два або більше класи, відповідно. Тобто сама структура становить собою систему сукупності відношень класів у даній системі різнорівневої ієрархії.

У певних розділах прослідковується класифікаційний ланцюг (рис. 1).

З прикладу видно певну послідовну ланцюговість підпорядкованості індексів та відповідних рубрик, простежується залежність рубрик – наступної від попередньої.

УДК можна розглядати не тільки як ієрархічну класифікаційну систему, але й як аспектну. Використання знаку конгруентності³ « \cong » дає змогу розкривати змістовність тієї самої рубрики під різними кутами бачення, з точки зору різних предметів, процесів. А це, своєю чергою, говорить про можливість використання одного й того ж поняття у різних класах, тобто визначення аспектів поняття, терміна. Таким чином, в україномовному УДК прослідковуються риси реляційної моделі побудови класифікаційної системи, що свідчить про унікальність структури класифікації з огляду на ієрархічний принцип побудови. Наявність же класифікаційного ланцюга, його окремих ланок говорить про сформованість класифікаційного дерева, що поєднується з реляційністю моделі – у разі застосування знаку конгруентності. Індеси в УДК формалізовано відносно класифікаційної структури

² У даному випадку представлена нами двозначна таблиця має таку назву в результаті більшості двозначної кількісної характеристики цифрових символів, що позначають ту чи іншу рубрику, і наявність тризначних індексів розглядається нами як формальне символізування однорівневих, відносно ієрархії, рубрик. Принцип двійкової нотації у даному випадку як основний не розглядається.

³ Базова, кількісно-якісна рівнозначність понять різного змістовираження.. – Congruence // Wikipedia: the free encyclopedia. – Access Path: URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Congruence>

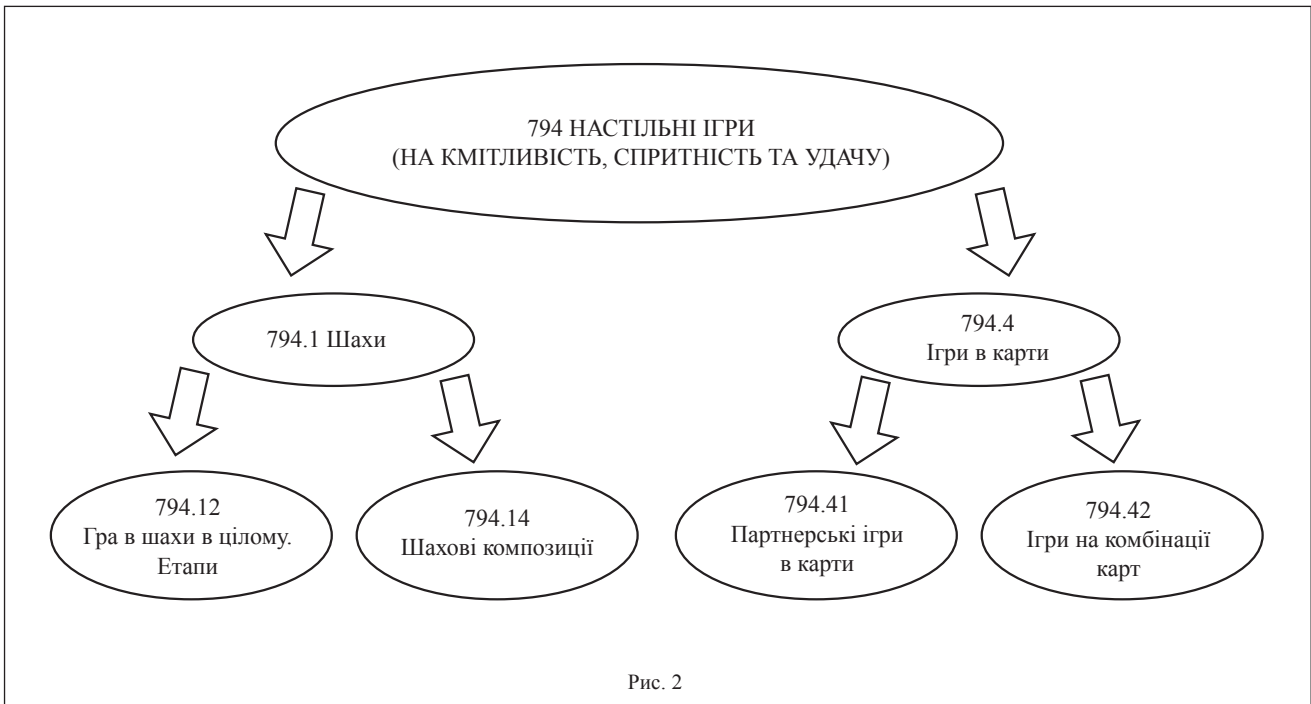
ри. Відношення між індексами системно впорядковані. Тобто можна говорити про релятивність індексів класифікаційної системи, релятором в якій у даному випадку виступає аналітичний принцип побудови усєї класифікаційної структури УДК. Отже УДК – аналітична класифікаційна система.

Крім усіх перерахованих властивостей УДК також притаманна й певна фасетизація групування відділів, що видно, приміром, у сьомому відділі класифікації (див. рис. 2).

Так, у цьому прикладі настільні ігри, всередині відділу 794, підрозділяються за видовими ознаками, а вже безпосередньо в кожному підвідділі 794.1 і 794.4, відповідно, відбувається певна характеристика кожного з видів настільних ігор за різними принципами. Таким чином, шляхом висвітлення різних інформаційних точок зору розкривається зміст кожного підвідділу. У підвідділах 794.1 і 794.4 простежуються різні класифікаційні ознаки розкриття змістовності інформації. Це пояснюється наявністю різних елементів принципів розкриття змісту. Так, у першому випадку шахи характеризуються з огляду на правила та порядок гри, стратегію тощо. В другому ж випадку картярські ігри розглядаються в аспекті різновидів останніх та способів застосування самих карт відповідно до тієї чи іншої гри. Отже вся ланка з індексів 794.1, 794.12, 794.14, з одного боку, та 794.4, 794.41, 794.42 – з іншого, є не чим іншим, як фасетними рядами, а кожна рубрика з відповідним індексом – фасетним фокусом. Наведені приклади говорять про фасетність структури розглядуваного нами прикладу.

Аналізуючи весь масив основних таблиць УДК українською мовою, порівнюючи дану класифікацію з її попередниками такого ж класифікаційного формату, можна зробити законний висновок, що розглядувана нами класифікаційна система відповідає основним загальноприйнятим класифікаційним принципам. Енциклопедичність, системність, розтяжність, універсальність, концентричність, мнемонічність, міжнародність – ось ті основні принципи, що характеризують змістовність, структурну побудову, формалізацію даних та масштабність використання УДК українською мовою. Принагідно слід зазначити, що всі ці принципи закономірно запозичені, вдосконалені та підсилені щодо еталонного оригіналу класифікації.

Що ж до допоміжних таблиць, то вони представлені такими таблицями:

- Таблиці Іа/Ів. Знаки з'єднання.
- Таблиці Іс/Ік. Загальні визначники.

Перша таблиця цікава тим, що містить перелік знаків, які використовуються для формування складних індексів. Зокрема знак «+» використовується для створення індексу кон'юнктивного характеру. Він змістовно оформлений як класифікаційний конектор і поєднує різновиріжені класифікаційні одиниці.

Перелік загальних визначників, що в Таблиці Іс/Ік, представлено дев'ятьма позиціями. Це загальноприйняті і використовувані в попередніх варіантах УДК визначники. Серед інших слід тільки виділити *визначники рас, етнічних груп та народів; визначники матеріалів та осіб, предметну деталізацію, запозичену з інших джерел (не УДК)*.

Роль та завдання визначників рас, етнічних груп та народів повною мірою розкриваються в їх назві, тобто вони покликані розставити акценти щодо рас та етнічності народів. Так: 639.1(=1.24) – Полювання печерних людей; де 639.1 – Полювання, а (=1.24) – Печерні люди.

З двох частин складається таблиця визначників матеріалів і осіб. У першому випадку висвітлено визначники, що орієнтовані на ідентифікацію матеріальної основи того чи іншого предмета. Наприклад, 621.316.923-033.65 – Керамічні запобіжники; де 621.316.923 – Запобіжники, а -033.65 – визначник матеріалу – Спеціальні керамічні вироби для електротехніки. Керамічні ізолятори. В другому випадку мова йде про визначення особливостей осіб та особистісних характерис-

тик. Так, 613-053.8 – Гігієна дорослих, де 613 – Гігієна в цілому. Особисте здоров'я та гігієна, та -053.8 – Дорослі.

Предметна деталізація, запозичена з інших джерел, здійснюється за допомогою знаку «*» та семантичного літерного вираження назв, власних імен та понять, що не містяться в масиві таблиць УДК (використовуються всі літери від «А» до «Я» та від «А» до «Z»). Тобто, наприклад, у одному випадку: 663.5*40° – спиртовий напій, до складу якого входить сорок відсотків абсолютного спирту, де 663.5 – Питний спирт. Спиртові рідини (спиртові напої). Перегонка спирту, рафінування; у іншому випадку, приміром, 82-1Шевченко – Вірші Т. Г. Шевченка, де 82-1 – Поезія. Поеми. Вірші, а «Шевченко» – літерна нотація, що виражає змістовність поняття.

Таблиця спеціальних визначників україномовної УДК представлена їх трьома видами:

- визначники з дефісом «-1/-9» – аналітичного характеру застосування;
- визначники з крапкою нуль «.01/.09» – аспектного характеру використання;
- визначники з апострофом «'0/'9» – інтегруючого характеру.

Книга 2 УДК – це АПП, що представлений переліком понять та термінів, які містяться в основних таблицях класифікаційної системи.

АПП першою чергою орієнтований на виконання пошуково-координаційної функції. Він покликаний виконувати термінологічно-предметний пошук у межах основних таблиць УДК. Кожна

термінологічна одиниця (або сполучення понять) разом з координаційним кодом (індексом або посиланням) становлять окрему предметну рубрику. Рубрики, своєю чергою, щодо їхньої структури представлено по-різному. Так, можна зустріти рубрику:

«Електротехніка 621.3» – суто координаційна рубрика, простої форми семантичного представлення;

«Критицизм (теорія пізнання) 165.65» – координаційна рубрика тлумачного характеру (в даній рубриці висвітлено певне лексичне тлумачення терміна);

«Крокодили

- (зоологія) 598.14
- (палеозоологія) 568.14
- (полювання) 639.14» –

координаційна рубрика, аспектного характеру (в даній рубриці вказується на аспект застосування даного терміна);

«Термодинаміка

- атмосфери (метеорологія) 551.511.33
- біологічних процесів (біофізика) 577.31
- Землі (геофізика) 550.36
- хімічна (фіз. хімія) 544.3» –

координаційно-орієнтовна рубрика з аспектно-предметною деталізацією (в даній рубриці висвітлюється аспектність та предметність аспекту даного терміна).

Останні дві рубрики мають складно-складену структуру, *променевого*, щодо центрального терміна, характеру (рис. 3).

Іншими словами, другорядні терміни зібрані довкола одного, центрального терміна, без взаємозв'язку одного з іншим. Променева структура рубрики говорить про деталізаційну аспектність представлення інформації, про оптимізацію процесів пошуку відповідних джерел.

АПП містить також і «Покажчик країн та місцевостей сучасного світу» (перелік назв з відповідними індексами), «Покажчик латинських назв» (перелік назв з індексами, що відтворено літерними одиницями латинського алфавіту), список скорочень, прийнятих у покажчиках.

У 2003, 2004, 2005 та 2006 роках вийшли друком чотири випуски, відповідно, «Універсальної десятикової класифікації. Зміни та доповнення». В 2005 р. було видано додатковий тираж УДК. Наразі робота над створенням змін та доповнень до УДК ведеться відповідно до договору з Консорціумом УДК і професійної необхідності в даних таблицях. Згідно з цими змінами та доповненнями Книжкова палата України готує до друку друге видання Універсальної десятикової класифікації (УДК) українською мовою у семи томах, яке планується опублікувати упродовж 2007–2008 рр. Видання містить матеріали станом на 31 грудня 2006 р. (зі змінами та доповненнями за 1998–2006 рр.).

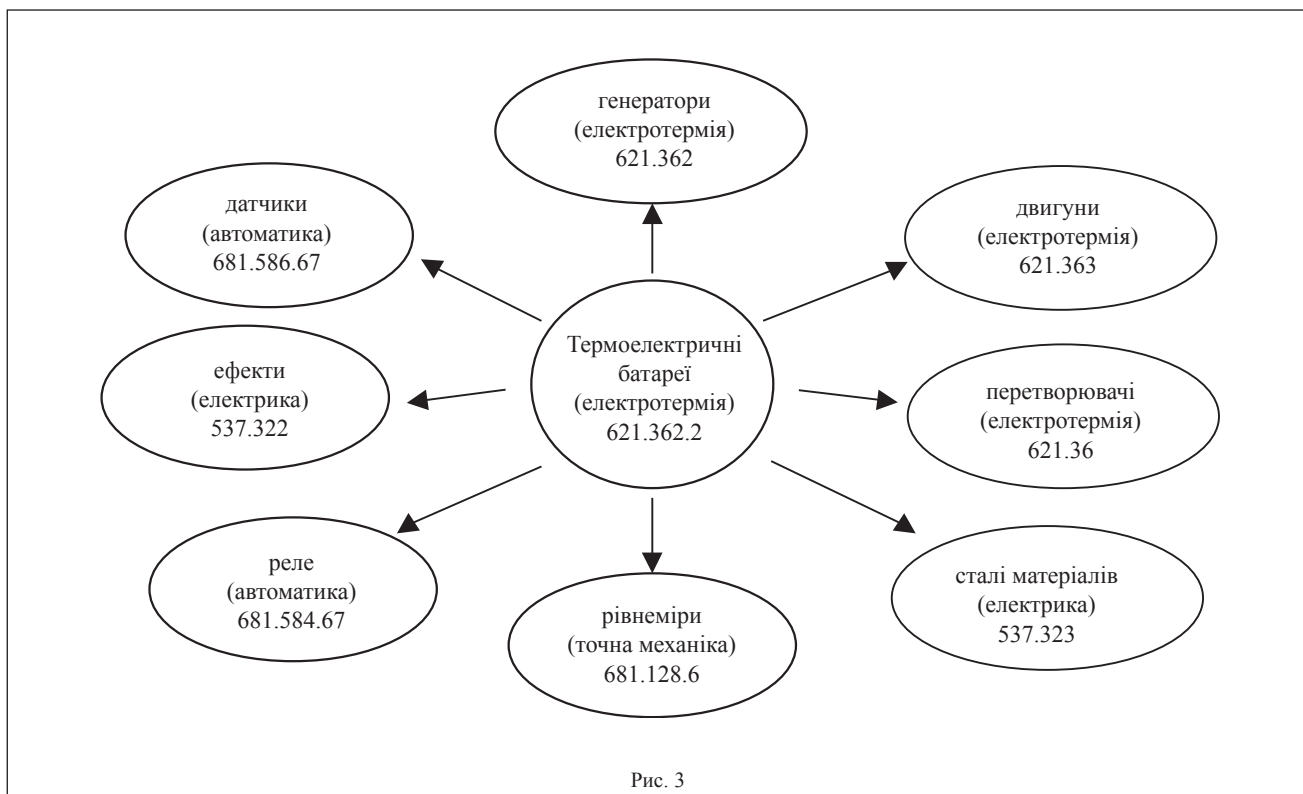

Рис. 3

У другому виданні УДК планується такий розподіл класів за томами [8]:

- Т. 1: Допоміжні таблиці.
- Т. 2: 0/3 Загальний відділ. Філософія. Психологія. Логіка. Етика. Релігія. Суспільні науки.
- Т. 3: 5/61 Математика та природничі науки. Біотехнологія. Медичні науки.
- Т. 4: 62 Машинобудування. Техніка в цілому.
- Т. 5: 63/65 Сільське, лісове, рибне та мисливське господарство. Комунально-побутове господарство. Організація комерційних та приватних підприємств, торгівлі, транспорту, зв'язку, поліграфії.
- Т. 6: 66/69 Хімічна технологія. Хімічна промисловість. Різні галузі промисловості та ремесла. Будівельна промисловість.
- Т. 7: 7/9 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт. Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство. Географія. Біографії. Історія.

Більше того, у грудні 2007 р. завідувача відділу класифікаційних систем Книжкової палати України ім. І. Федорова увели до складу Консультативної ради Консорціуму УДК, і відтепер, починаючи з № 29 «Extensions and Corrections to the UDC» (2007), інформація про помилки в еталонних таблицях, виявлені співробітниками Книжкової палати України ім. І. Федорова у процесі роботи, а також усі пропозиції щодо УДК будуть публікуватись у виданнях Консорціуму УДК [1; 3].

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна говорити про наявність в українському каталогізаційному просторі україномовного, компетентного, широкотермінового інструменту систематизації та каталогізації засобами індексування інформації за десятковим принципом – *Універсальної десяткової класифікації*. Проаналізувавши структуру, можна відзначити низку структурних характеристик. Серед них: поліієрархічність основного ряду, ланцюговість підпорядкованості індексів, релятивність індексів, фасетизація групування відділів. Це перша, після набуття Україною незалежності в 1991 році, *класифікаційна система*

українською мовою, що орієнтована на впорядкування фондів інформаційних установ України, яку використовують у роботі бібліотеки технічного та природничого профілю, служби НТІ та безпосередньо Книжкова палата України.

З іншого боку, видання УДК українською мовою в повному обсязі не вирішило і не вирішить загальнодержавну проблему повноаспектової систематизації інфопотоків в Україні. На нашу думку, ще потрібно працювати над інтегрованістю класифікаційних систем, що використовуються в Україні, але видання УДК українською мовою – це один із кроків у вирішенні цього питання.

Список використаних джерел

1. *Ахвердова, М.* Універсальна десяткова класифікація. Підготовка другого видання [Текст] / М. Ахвердова, Н. Чунакова // Вісн. Кн. палати. – 2008. – № 1. – С. 20–23.
2. *Мухітдінова, Л.* Класифікаційні системи в Україні: коротка історія (1917–1996) [Текст] / Л. Мухітдінова // Вісн. Кн. палати. – 1996. – № 4. – С. 9–12.
3. Новини Книжкової палати України ім. І. Федорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrbook.net>. – Назва з екрану.
4. *Петренко, Н.* Еталон в Україні: останній етап перед випуском у світ [Текст] / Н. Петренко // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 3. – С. 10–12.
5. *Петренко, Н.* Робота над Універсальною десятковою класифікацією – продовжується (АПП) [Текст] / Н. Петренко // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 11. – С. 6–7.
6. Сборник нормативных и методических материалов по УДК [Текст]. – М.: ГПНТБ СССР, 1982. – 524 с.
7. *Сенченко, М.* На черзі кооперативна каталогізація [Текст] / М. Сенченко // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 8. – С. 3.
8. Універсальна десяткова класифікація (друге видання): інформаційне повідомлення [Текст] // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 10. – С. 29.
9. Універсальна десяткова класифікація: у 2 кн. Кн. 1. Таблиці: пер. з англ. [Текст] / голов. ред. М. І. Сенченко; USD Consortium, Кн. палата України. – К.: Кн. палата України, 2000. – 932 с.

Ірина ТИМОШЕНКО,

канд. іст. наук, докторант КНУКіМ

Українське книгознавство у 60–70-х роках ХХ ст.

У статті розглянуто особливості формування вітчизняного книгознавства у 60–70-х роках ХХ ст. Охарактеризовано основні напрями розвитку науки про книгу в ці роки: теоретичний, історичний, освітній, видавничо-поліграфічний та бібліографічний. Наведено визначення книгознавства як галузевого комплексу наукових дисциплін, сформульоване Ф. Максименком на початку 60-х років. Доведено, що праці українських науковців 60–70-х років засвідчували еволюцію книгознавчої думки незважаючи на значні ідеологічні тиски.

Ключові слова: українське книгознавство, Я. Ісаєвич, Ф. Максименко, О. Молодчиков, М. Рудь, наука про книгу, Українська радянська енциклопедія, книгознавча думка.

Сучасні дослідження українських книгознавців спрямовані на уведення у науковий обіг здобутків вітчизняної науки і науковців 20-х років ХХ ст. Численні публікації присвячені аналізу діяльності УНІК, а також цілої плеяди вчених: Л. Биковського, Д. Балики, І. Огієнка, С. Маслова, Є. Пеленського, С. Сірополка та інших, – чия творчість у радянські часи була недостатньою для вивчення*. Так само узагальнювального дослідження потребує доробок українських книгознавців 60–70-х років ХХ ст., коли, за визначенням Я. Ісаєвича, відбулося відродження в

СРСР книгознавства та була отримана офіційна санкція на його подальший розвиток [6, с. 15]. Причинами цього стало декілька подій: певна демократизація в суспільстві і, як наслідок, розширення переліку наукових галузей, дозволених для вивчення та створення всесоюзного наукового видання для книгознавців, бібліотекознавців і бібліографів – збірника «Книга: Исследования и материалы». Ціла низка наукових досліджень була присвячена святкуванню на державному рівні 400-літніх ювілеїв книгодрукування в Росії (1964) та в Україні (1974), 150-річчя від дня народження Т. Шевченка (1964). Українські вчені брали участь у роботі наукових конференцій у Московському поліграфічному інституті та у Федорівських читаннях, зініційованих Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна. З 1971 р. (кожні три роки, за участю вітчизняних фахівців) проводились Всесоюзні наукові конференції з проблем книгознавства, котре було вже включене до числа дисциплін, з яких присвоювався ступінь кандидата (доктора) філологічних та історичних наук. Дослідження з книгознавства здійснювалися в Академії наук УРСР та ЦНБ АН УРСР, у Книжковій палаті та інститутах культури (Харків, Київ), Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова (Львів), Київському, Львівському, Ужгородському університетах. Таким чином, існували відповідні суспільно-політичні і наукові підстави для розширення і поглиблення тематики книгознавчих досліджень, створення колективних збірників статей та монографій. Разом з тим, ідеологічний тиск, що був поновлений у кінці 60-х років, спонукав до

* Див.: Казакова Н. Левко Устимович Биковський (1985–1992). – К., 1996. – 62 с.; Ковальчук Г. Внесок Українського наукового інституту книгознавства в розвиток науки про книгу // Київ. держ. ін-т культури : Зб. наук. пр. : II частина. – К., 1994. – 1994. – С. 52–62; Ковальчук Г. Дослідження С. Маслова в галузі історії книги // Перші книгознавчі читання : Зб. наук. пр. НБУВ. – К., 1997. – С. 28–39; Ковальчук Г. Історики і дослідники української книги // Вісник Книжкової палати. – 2003. – № 4. – С. 43–47; Косяк С. Дмитро Балика // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 2. – С. 36–37; Ківишар Т. Визначний український вчений, громадський і політичний діяч Степан Сірополко // Вісник Книжкової палати – 1997. – № 8. – С. 22–23; Ляхоцький В. Іван Огієнко – книгознавець // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 2. – С. 22–25; Солоїденко Г. Петро Стебницький – оборонець української книги та української мови // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 2. – С. 29–33; Федотова О. Науковий доробок С. Пеленського в галузі української літературознавчої бібліографії // Бібліотека у демократичному суспільстві : Зб. матер. міжнар. конф. – К., 1995. – С. 186–187.

обов'язкового включення політичних гасел до наукових публікацій, до формування провідної концепції у радянському книгознавстві про «залежність» української друкованої книги і всіх книжкових галузей [6; 15]. Стагнація української наукової, літературної, мистецької думки відобразилася і на стані книгознавчої науки.

У той же час, у 60–70-х роках ХХ ст. у вітчизняному книгознавстві розвивалися такі напрями: теоретичний, історичний, освітній, видавничо-поліграфічний та бібліографічний. Серед узагальнювальних публікацій, присвячених розвитку книгознавства у ці роки, привертають увагу оглядові роботи О. Молодчикова «Радянське книгознавство на Україні» [13] та М. Рудя «Проблеми книгознавства в працях вчених України» [16]. Досліджував еволюцію книгознавства від кінця ХVІІІ ст. до початку ХХІ ст. Я. Ісаєвич [6]. Необхідно зазначити, що в Україні не існувало спеціального періодичного видання з книгознавства, а це значною мірою ускладнювало формування наукової думки. Публікації з книгознавчих проблем з'являлися на сторінках збірників «Бібліотекознавство та бібліографія», «Поліграфія та видавнича справа», у збірниках наукових праць провідних бібліотек та у збірнику «Книга: Исследования и материалы». Включалися питання історії книговидавання в Україні також до спеціальних тематичних видань, присвячених розвитку культури республіки. Це – «Українська радянська культура» (Київ, 1957) та «Розвиток української культури за роки радянської влади» (Київ, 1967), «Україна в період розгортання будівництва комунізму: Розвиток культури. Т. 5» (Київ, 1967) та універсальні енциклопедичні видання – «Українська Радянська Енциклопедія», «Український радянський енциклопедичний словник».

Однією з перших робіт, що була присвячена історичному розвитку українського книгознавства, є стаття О. Молодчикова [13]. Тут автор здійснив спробу проаналізувати становлення вітчизняної книгознавчої науки з кінця ХІХ ст. до початку 60-х років ХХ ст. Пристатейний список літератури включає 37 посилань на більше ніж 80 статей і окремих видань за цей період. Неодмінним атрибутом публікації є відзначення провідної ролі Комуністичної партії у всіх галузях книжкової справи. Водночас, важливим етапом у розвитку книгознавства він справедливо визнавав діяльність УНІК, «який заклав фундамент українського радянського книгознавства» [13, с. 93]. Позитивну оцінку здобули видавнича діяльність УНІК та

журнал «Бібліологічні вісті». До недоліків було зараховано те, «що цікаві і змістовні роботи своєю тематикою були звернені в минуле, слабо пов'язувалися із практикою радянського культурного будівництва» [13, с. 93]. Саме це, нібито, і спричинило припинення діяльності УНІК і його друкованого органу на початку 30-х років. Інші періодичні видання, що виходили у 20-ті роки, були лише перераховані. В характеристиці книгознавчої діяльності 30-х років О. Молодчиков спочатку пише про численні публікації, присвячені організації книговидавничої справи, діяльності видавництва, які мали «тісний зв'язок із проблемами розв'язання завдань індустріалізації народного господарства і перебудови сільського господарства на засадах колективізації» [13, с. 94], але не наводить жодного посилання, що цьому авторові не властиве. Це може свідчити або про відсутність таких публікацій, або про їхній низький рівень та недостатню інформативність. Також автор зауважив, що у кінці 30-х років розвиток книгознавства призупинився, а «саме слово «книгознавство» навіть перестало вживатися і було виключено з енциклопедії» [13, с. 94]. Сучасні науковці справедливо вважають, що книгознавство в Україні було приведене жорсткими репресивними заходами до занепаду наприкінці 20-х років, внаслідок чого відбулася спочатку реорганізація УНІК та ліквідація журналу «Бібліологічні вісті», а потім, у 30–50-х роках, цей науковий напрям майже не розвивався [6, с. 13–14].

Висвітлюючи стан книгознавчих досліджень початку 60-х років, О. Молодчиков наводить визначення книгознавства і називає його складові: «сучасне уявлення про книгознавство як про синтетичну науку, що органічно поєднує різні дисципліни, безпосередньо пов'язане з історичним розвитком книги та її роллю в житті радянського суспільства. Мова йде про книгу як витвір духовної і матеріальної культури, про розвиток книговидавничої та книготорговельної справи, про поліграфію, художнє оформлення книги, бібліофілію» [13, с. 95]. Отже, автор розумів книгознавство як комплекс не тільки історичних дисциплін, але й наголошував на необхідності узагальнення сучасної практики книговидавничої і книготорговельної справи в системі «автор – книга – читач». Проте, не згадано про включені до 6-го тому першого видання Української Радянської Енциклопедії (1961) визначення основних книгознавчих понять – «книгознавство», «книга», «книготоргування».

О. Молодчиков відзначає нерівномірний характер розвитку книгознавчих досліджень в Україні. Найбільшого успіху, на його думку, було досягнуто у дослідженні історії української і слов'янської книги, початкового періоду книгодрукування. Серед наукових проблем, що потребують поглибленого вивчення, названі: маловідомі факти біографії І. Федорова, українська книга XVIII–XIX ст. та початку ХХ ст., створення повного зведеного репертуару «всієї дореволюційної книги», «розкриття видатного значення впливу революційних ідей російського визвольного руху», «широке узагальнення історії книговидавництва і ролі передової книги у соціальній і національній боротьбі трудящих України» [13, с. 98]. Безумовно, більшість завдань книгознавчої науки у ці роки полягала у розкритті значення видання і поширення творів класиків марксизму-ленінізму для розвитку української радянської книги, книговидавництва і культури. Разом з тим, можна знайти зв'язок з ідеями книгознавства 20-х років, який виявився у зверненні до вивчення комплексу «книга – читач». Тобто, соціально-гуманітарна спрямованість книгознавчих досліджень, розпочатих у 20-ті роки, могла зберегтися і у 60-ті.

Автор статті привертає увагу до необхідності визначення шляхів майбутнього розвитку наукової і технічної книги як засобу наукового інформування, прискорення доведення реферативної та бібліографічної інформації до фахівців в умовах збільшення кількості видань. Теоретичні розробки питань тематичного планування і редагування, проблеми підвищення якості друкованих видань, рентабельності поліграфічних підприємств, організація книжкової статистики, вивчення ставлення читачів до книг різної тематики і організація їх зберігання і використання у бібліотеках, удосконалення інших форм поширення книги теж потребували вирішення. Цікаво, що у статті також було порушено питання про необхідність створення вітчизняного фахового періодичного книгознавчого видання.

Таким чином, стаття О. Молодчикова, попри її ідеологічну спрямованість, стала першою спробою підсумувати рівень розвитку групи наук книгознавчого комплексу та окреслити перспективні завдання кожної з них.

Для формування теоретичних засад книгознавчої науки непересічне значення мало визначення книгознавства як науки, вміщене у 6-му томі першого видання Української Радянської Енциклопедії (побачив світ у 1961 році). У цьому томі та-

кож розкрито поняття «Книга» (автор – Ю. Меженко), «Книгодрукування» (О. Губко, В. Гіндлін), охарактеризовано діяльність УНІК («Книгознавства Український науковий інститут»). Автором енциклопедичної статті «Книгознавство» став бібліограф і книгознавець Ф. Максименко.

Публікація статті «Книгознавство» в УРЕ є важливим етапом для розвитку науки про книгу в Україні. Однак вченими того часу цей факт не був належно оцінений. Навіть у доволі великій публікації М. Рудя про визначення Ф. Максименка не згадується [15]. Тільки у 2006 р. Я. Ісаєвич звернув увагу на наявність визначення книгознавства у науковому обігу з початку 60-х років ХХ ст. [6, с. 8]. Так, на думку Ф. Максименка, книгознавство «у вузькому розумінні – наука, що охоплює загальні питання теорії й історії книги, вивчає книгу (рукописну, друковану та ін.) як предмет і пам'ятку матеріальної культури людства, її соціальну роль як засіб людського спілкування. У широкому розумінні книгознавство – комплекс окремих галузей знань, предметом яких є книга (написана, надрукована та ін.) в різні моменти її створення. Зокрема, до книгознавства належать історія, економіка й статистика книги, вивчення преси та ті галузі знань, що зв'язані з виробництвом книги (методика авторської праці, редагування книги, видавнича справа, мистецтво оформлення книги, поліграфія), з її розповсюдженням (книготоргівля, бібліотечна справа), описом і аналізом книг (бібліографія), їх використанням (методика роботи над книгою). У цьому розумінні книгознавство аналогічне таким збірним поняттям, як «природознавство», «техніка», «медицина». Книгознавчі дисципліни розглядають книгу в історичному, теоретичному й практичному аспектах» [6, с. 8]. Ф. Максименко наголошує, що першим теоретиком книгознавства в Росії був В. Анастасевич, а в Україні питання книгознавства висвітлював П. Ярковський. Тут же визначено українські наукові центри, серед яких названі і ті, що припинили існування у 20–30-х роках – УНІК, Українське бібліологічне товариство та Бібліологічна комісія при НТШ у Львові [19, с. 504].

Необхідно враховувати, що на час виходу 6-го тому Української Радянської Енциклопедії у 1961 р. в радянській науці не існувало чітко визначеного статусу книгознавства як науки. За твердженням відомого книгознавця Є. Немировського, «у кінці 60-х років саме слово книгознавство ще не було загальноновизнаним» [14, с. 22]. У Радянському Союзі тільки у 70-х роках ХХ ст. на Всесоюзних на-

укових книгознавчих конференціях фахівці зосредилися на сутнісних ознаках книгознавства і сформулювали подвійний підхід до визначення книгознавства, яке пропонувалося розглядати і як комплексну суспільну науку, і як комплекс відносно самостійних дисциплін книгознавчого циклу [14, с. 24], а до універсальної «Большой Советской Энциклопедии» визначення книгознавства як науки було включено у 1973 році [14, с. 22]. Таким чином, суспільне визнання цієї дисципліни на всесоюзному рівні було закріплено енциклопедичною статтею «Книговедение» та стало віддзеркаленням загальної державної тенденції до централізації всієї науки. Остаточо визначення подвійної сутності книгознавчої науки було відображено у галузевому енциклопедичному словнику «Книговедение» (1982). Книгознавство характеризується як «1) комплекс споріднених, тісно пов'язаних, але відносно самостійних наукових дисциплін суспільного циклу, що вивчають твори друку, процеси їх створення, розповсюдження та використання, а також ті галузі культури і народного господарства, які здійснюють вказані процеси. 2) Комплексна суспільна наука про книгу і книжкову справу, що вивчає в історичному, сучасному і прогнозованому планах процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності і друку у суспільстві» [10, с. 253–254]. В універсальному довідковому виданні – енциклопедії «Книга» (1999), де розглядаються проблеми створення, розповсюдження й використання книги у різні історичні періоди, відзначено, що «книгознавство – комплексна наука (або комплекс наук) про книгу і книжкову справу. Загальноприйнятої дефініції книгознавства в наш час не існує» [9, с. 304–305].

Отже, Ф. Максименко ще на початку 60-х років визначив книгознавство як комплекс наук про книгу і книжкову справу, проте його ідеї не знайшли підтримки у теоретичних дослідженнях цієї галузі наукового знання в Україні.

У статті «Книговидавнича справа» авторами Д. Гнатюком, Ю. Меженком і М. Рудем здійснено спробу охарактеризувати основні етапи виникнення і розвитку книгодрукування в Україні, але ідеологічні постулати не дозволили об'єктивно висвітлити події та факти [3]. В цілому, статті книгознавчого змісту в першому виданні УРЕ хоч і мали ідеологічне забарвлення, але містили інформацію щодо історичних, теоретичних та практичних складових науки про книгу. Включення книгознавчих термінів і понять до української енциклопедії свідчило про існування вітчизняних теоретичних розробок у галузі книгознавства, важливих для розуміння його сутності.

Важливою складовою частиною книгознавства є книгорозповсюдження. Історія становлення та розбудови радянської системи книжкової торгівлі, основні її форми і методи, організація та економіка представлені у книзі М. Агуфа та М. Ковалю «Книгу – в маси (Книжкова торгівля в Радянській Україні 1918–1964 рр.)» [1], що вийшла у Харкові у 1965 р. Заслуга авторів полягає у спробі реконструкції і періодизації історії розвитку книготоргівлі. Вони визначили: 1) період іноземної військової інтервенції та громадянської війни (1918–1920); 2) період відбудови народного господарства, індустріалізації країни і підготовки суцільної колективізації сільського господарства (1921–1929); 3) період розгорнутого соціалістичного будівництва – роки довоєнних п'ятирічок (1929–1941); 4) період Великої Вітчизняної війни (1941–1945); 5) період відбудови народного господарства і завершення будівництва соціалізму (1945–1958); 6) період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства – роки семирічки (1959–1964) [1, с. 10]. Ці періоди стали і розділами книги, в якій зібрано досить великий статистичний і фактичний матеріал про діяльність видавництва, книготорговельну мережу та товарообіг, форми торгівлі, що здійснювалася не тільки через магазини, а також і через продаж книг у бібліотеках та аптеках, про підготовку кадрів у спеціальних середніх та вищих навчальних закладах, передовий досвід та участь громадськості у розповсюдженні книги. Водночас, завдання книжкової торгівлі автори вбачали у політичних деклараціях: необхідність здійснити «перехід усієї радянської книготоргівлі на Україні на вищий щабель – від окремих зразкових одиниць до суцільної зразкової, передової, культурної радянської книготоргівлі як органічної складової частини всієї політико-виховної й культурно-освітньої роботи Комуністичної партії і Радянського уряду» [1, с. 163].

У книзі Д. Гнатюка «Книговидавнича справа на Україні в післявоєнні роки» [4] охарактеризовано стан книговидавничої справи напередодні Великої Вітчизняної війни, у воєнні роки та у післявоєнний період. У роботі висвітлена тематична спрямованість у діяльності видавництва, розкрито досвід організації видавничого процесу, стан матеріально-технічної бази книговидання і упорядкування книготорговельної мережі. Значну увагу

приділено позитивній оцінці діяльності Державного комітету Ради міністрів УРСР по пресі (жовтень 1963 р.), організація якого призвела до остаточної ліквідації доволі умовної самостійності при підготовці та виданні наукових праць і збірників навчальних закладів і науково-дослідних установ у 50-х роках та до повного одержавлення книговидавничої і книготорговельної діяльності. Серед головних завдань Комітету було: «керівництво видавничою справою, поліграфією і книжковою торгівлею; контроль у загальнодержавному масштабі за змістом і спрямуванням видання літератури у всіх її видах; контроль за змістом, художнім оформленням та поліграфічним виконанням періодичних видань; контроль за виконанням рішень партії та уряду в галузі видавничої справи, поліграфії і книжкової торгівлі... розподіл паперу для друку» [4, с. 53]. До здобутків українського книговидавництва зараховано: збільшення питомої ваги оригінальної (написаної місцевими авторами) літератури до 90 %; розширення «зв'язків з підприємствами, будовами, колгоспами і радгоспами», що призвело до зростання кількості авторів з периферії та «наближення тематики до життя і посилення безпосередніх творчих зв'язків з читачами», а це збільшило кількість листів трудящих до видавництва з «думками про прочитані книги, ставленням до того чи іншого твору, критичними зауваженнями щодо змісту і художнього оформлення видань» [4, с. 56]. Також автор відзначає постійне підвищення якості книжкових видань вітчизняних видавництв, їх міжнародне та всесоюзне визнання на книжкових виставках і ярмарках різного рівня.

Вихід робіт, присвячених книговидавничій і книготорговельній діяльності в Україні свідчив про розвиток книгознавчої науки: відбувався перехід від збирання окремих фактів і відомостей до теоретичного їх узагальнення, але цей процес гальмувався ідеологічними настановами щодо залежності українського книгознавства на всіх етапах його розвитку від російської і радянської науки та практики.

Варто відзначити працю М. Рудя «Проблеми книгознавства в працях вчених України» [16]. Хронологічно охоплено майже сторічний період – від 80-х років ХІХ ст. до 80-х років ХХ ст. У межах цього періоду автор виділяє дожовтневий і радянський, в останньому розглядає «початковий період радянського книгознавства», або «ранній період будівництва соціалізму» з його здобутками та «недостатньо вивченою методологією», потім –

період 30-х років, коли «відбувається деякий спад інтересу діячів культури до книгознавчих проблем», та післявоєнний. Автор наголошує на ролі діяльності книгознавців Москви та Ленінграда щодо «посилення інтересу до книжкової справи в республіках Радянського Союзу» та відзначає, що на сторінках збірника «Книга: Исследования и материалы» було опубліковано понад 30 статей вітчизняних науковців про історію і суспільну роль книги, з проблем теорії і методології книжкової справи, джерелознавчих основ книгознавства [16, с. 18].

Автор розпочинає історико-книгознавче дослідження в Україні з короткого огляду робіт «українського прогресивного вченого» М. Максимовича, присвячених становленню книгодрукування в Києві, книжкового репертуару Галичини і Волині. Знайшли відображення і здобутки «буржуазних вчених» – істориків книги та культури, що висвітлювали різні етапи життя і діяльності Івана Федорова – С. Пташицького, А. Петрова, І. Малишевського, О. Андрієвського, П. Владимиrowa, С. Голубєва, А. Петрушевича [16, с. 6–7]. Разом з тим, це були ідеологічно спрямовані публікації, що виявлялося у характеристиці українських діячів «дожовтневого періоду»: буржуазно-демократичний, далі – буржуазно-ліберальний вчений і громадський діяч М. Драгоманов; революційний демократ І. Франко; український письменник, публіцист і громадський діяч революційно-демократичного напрямку М. Павлик; український письменник і вчений буржуазно-ліберального напрямку Б. Грінченко; український філолог і історик буржуазно-ліберального напрямку В. Доманицький. Водночас М. Рудь відзначає значний теоретичний та практичний доробок цих науковців: «вони залишили цінний фактичний матеріал з історії початкового періоду книгодрукування в Росії, на Україні та в Білорусії...», були опубліковані дослідження з історії поліграфічних підприємств, описи окремих збірок рукописів і бібліографічні покажчики літератури, виданої на Україні з окремих галузей знань, висвітлена видавничая діяльність революційних демократів» [16, с. 12–13].

Незважаючи на ідеологічну спрямованість у оцінці українських книгознавчих досліджень у всі періоди їх проведення, відсутність оцінки внеску Ф. Максименка з його визначенням книгознавства в УРЕ та досить суперечливе тлумачення поглядів Д. Балики на книгознавство як на історичну науку, саме в цій статті М. Рудь на початку 80-х років ХХ ст. подав комплексний огляд здобутків ук-

раїнських науковців майже за сто років у всіх галузях книгознавства – від історико-книгознавчих досліджень до поліграфії та книжкової торгівлі, визначив провідні наукові центри та окреслив комплекс завдань щодо розвитку вітчизняного книгознавства. Багато з цих завдань залишаються актуальними і сьогодні (з урахуванням вимог сьогодення та прогнозів на майбутнє): розроблення теорії і методології книгознавства, удосконалення наукових основ видавничої справи, забезпечення високого рівня оформлення книжкової продукції, вивчення економіки книжкової торгівлі і задоволення попиту населення на книжкову продукцію.

Історико-книгознавчий напрям притаманний значній частині досліджень української книги і друкарства періоду 60–70-х років. У зв'язку із відзначенням 400-річного ювілею книгодрукування українські науковці звернулися до вивчення передумов та витоків становлення книгодрукування на українських землях, опрацьовували репертуар книг кириличного друку XVI–XVIII ст. (Я. Ісаєвич, Г. Коляда, П. Попов), розкривали своєрідність та неповторність мистецького оформлення національної рукописної і друкованої книги (Я. Запаско, М. Макаренко, О. Овдієнко). Українська книга XIX – початку XX ст. досліджувалася у роботах О. Дея, С. Петрова.

Історію книговидавничої справи у період 1946–1970 рр. глибоко і детально дослідила Т. Ківшар, яка підсумувала теоретичні і практичні здобутки у цій галузі, провела кількісний і якісний аналіз тематичного репертуару книжкової продукції в умовах відновлення та розбудови видавничої справи [7].

Історію книги як спеціальну навчальну дисципліну розкрила Т. Скрипник у навчально-методичному посібнику для студентів-заочників бібліотечних факультетів інститутів культури (Харків, 1973). Курс включав вивчення питань походження писемності, винайдення книгодрукування і його заснування в Росії та Україні. Основна увага зверталась на становлення книговидання в Росії до 1917 р. [17]. Також слід відзначити значну кількість публікацій викладачів Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова, присвячених особливостям підготовки фахівців у галузі поліграфії та редакційно-видавничої діяльності. Це роботи М. Феллера [8, с. 17–20; 11, с. 70–73], В. Шпіца [8, с. 5–10] та інших.

Природно, що в 60–70-х роках виходила досить велика кількість робіт, присвячена значенню творів основоположників марксизму-ленізму як

для книжкової галузі у всесоюзному масштабі, так і для України, вони характеризували різні аспекти функціонування радянської книги в республіці (Й. Багмут, Л. Гольдберг, Л. Коломійченко, О. Молодчиков, Т. Скрипник). Бібліографічні роботи цього періоду представлені каталогами сучасних видань та стародруків різних історичних періодів, а також каталогами колекцій книг бібліотек і музеїв Києва, Львова, Харкова, Ужгорода. Видавалися покажчики творів окремих письменників, красназвачі та літературні бібліографії.

Українські книгознавці у виступах на конференціях, що були присвячені Міжнародному року книги (УП, Львів, 1972), 400-річчю книгодрукування в Україні (Львів, 1976), в публікаціях у збірниках праць провідних бібліотек 70-х років зверталися до розгляду проблем визначення ролі книги в умовах науково-технічного прогресу (О. Клименко [5, с. 18–39], В. Шпіца [11, с. 3–8]), місця книги в системі засобів масової інформації (Е. Семенюк [8, с. 10–17]), ролі книги у формуванні української радянської культури (Ж. Ковба, [17, с. 107–118]), реклами (Ж. Ковба [8, с. 72–76]), теоретичних та практичних проблем редагування [8, с. 100–140].

У 70-х роках розпочала дослідження проблем типології книги Г. Швецова-Водка. Її роботи належать до теоретичного напрямку у книгознавстві. У низці публікацій та у виступах на конференціях всесоюзного і республіканського рівнів автор аналізувала різні аспекти типології книги, класифікації бібліографічних посібників [2; 20].

Із сучасної точки зору розглядає період 60–70-х років Я. Ісаєвич у статті «Українське книгознавство: етапи розвитку» [6]. Автор назвав «досить адекватним визначення книгознавства, яке сформулював свого часу Ф. Максименко» та підкреслив, що книгознавство є комплексом відносно самостійних наук про книгу [6, с. 8], тобто позитивно поставився до визнання книгознавства об'єднанням наук, які вивчають різні аспекти книги. З робіт 60-х років він відзначив історико-книгознавчий нарис, підготовлений колективом авторів, серед яких були П. Попов та О. Дей, – «Книга і друкарство на Україні» (1965). Також у цей період написані узагальнювальні праці з історії бібліографії в Україні харківським вченим І. Корнейчиком («Історія української бібліографії») та М. Гуменюком («Українські бібліографи XIX – початку XX ст.»). Я. Ісаєвич вважає, що у бібліографічній діяльності можна було уникнути тотальних утисків до початку 70-х років, тому бібліографічна робота приваблювала талановитих нау-

ковців, які склали «грунтовні показники творів письменників, кваліфіковані бібліографії в галузі лінгвістики, краєзнавства, окремих ділянок літературознавства, низку бібліографій другого ступеня» [6, с. 16]. Водночас, як наголошує автор, відчувалася відсутність повного, цілісного бібліографічного репертуару української книги, створення якого гальмувалося низкою цензурних обмежень.

Праці українських книгознавців 60–70-х років засвідчують поступовий розвиток галузевої наукової думки, що відбувався незважаючи на ідеологічні утиски. Вітчизняні вчені вивчали проблеми історії української книги, книгодрукування, тематико-типологічну спрямованість книговидання, питання статистики друку [15, с. 22], книгорозповсюдження. Активізації книгознавчої думки в Україні сприяли всесоюзні і республіканські наукові конференції. Було створено Державний музей книги і друкарства в Києві та Музей Івана Федорова у Львові [6, с. 17]. Позитивним фактором стало відкриття факультету книгознавства у Харківському державному інституті культури для підготовки фахівців з книжкової торгівлі вищої кваліфікації [12, с. 88]. Таким чином, розвиток багатовекторних книгознавчих досліджень у цей період став підґрунтям для подальшого вибудовування українського книгознавства як міжгалузевого комплексу наук.

Список використаної літератури

1. Агуф, М. Книгу – в маси: Книжкова торгівля в Радянській Україні (1918–1964) [Текст] / М. Агуф, М. Коваль – Х., 1965 – 189 с.
2. Водка, Г. Типологическая классификация литературы в книговедении [Текст] / Г. Водка // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. Секция типологии книги: тез. докл. – М., 1974. – С. 30–34.
3. Гнатюк, Д. Книговидавнича справа [Текст] / Д. Гнатюк, Ю. Меженко, М. Рудь // Українська радянська енциклопедія. – К., 1965. – Т. 17. – С. 530–535.

4. Гнатюк, Д. Книговидавнича справа на Україні в післявоєнні роки [Текст] / Д. Гнатюк – К., 1965. – 190 с.
5. З історії книги на Україні [Текст] / АН УРСР, ЦНБ. – К., 1978. – 113 с.
6. Ісаєвич, Я. Українське книгознавство: етапи розвитку [Текст] / Я. Ісаєвич // Вісник Львівського університету: Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 7–19.
7. Кившарь, Т. Развитие книгоиздательского дела в Украинской ССР (1946–1970 гг.) [Текст] / Т. Кившарь : автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 1979. – 18 с.
8. Книга. Редактор. Інформація : матер. наук. конф. – Львів, 1972. – 147 с.
9. Книга : Энциклопедия. – М., 1999. – 800 с.
10. Книговедение : Энциклопед. словарь. – М., 1982. – 664 с.
11. Книжкова та інформаційна справа. – К., 1976. – 74 с.
12. Кушнарченко, Н. Лідер вищої книгознавчої та бібліотечно-інформаційної освіти в Україні [Текст] / Н. Кушнарченко // Вісник ХДАК. – Х., 2004. – Вип. 14. – С. 82–96.
13. Молодчиков, О. Радянське книгознавство на Україні [Текст] / О. Молодчиков // Українська книга. – К., 1965. – С. 91–107.
14. Немировский, Е. Что такое книговедение? [Текст] / Е. Немировский. – М., 1987. – 41 с.
15. Низовий, М. Юрій Борисович Медведєв – статистик друку, бібліограф, людина [Текст] / М. Низовий // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 8. – С. 21–27.
16. Рудь, М. Проблеми книгознавства в працях вчених України [Текст] / М. Рудь // Теорія та історія радянської книги на Україні : зб. наук. праць. – К., 1983. – С. 5–29.
17. Социальная роль книги : сб. науч. тр. – К., 1987. – 159 с.
18. Скрипник, Т. Історія книги : учбово-методичний посібник [Текст] / Т. Скрипник – Х., 1973. – 120 с.
19. Українська Радянська Енциклопедія – Т. 6. – К., 1961. – 582 с.
20. Швецова-Водка, Г. Про основні поняття типології книги: підсумки і проблеми [Текст] / Г. Швецова-Водка // Теорія та історія радянської книги на Україні : зб. наук. пр. – К., 1983. – С. 29–46.

Л. ЧЕРЕПАНОВА,

заведующая отделом микроформ
Российской государственной библиотеки

Опыт страхового микрофильмирования в Российской государственной библиотеке

В статье детально изложены практические подходы к организации страхового микрофильмирования, приведены электронные адреса учреждений, задействованных в этом процессе, а также необходимая регламентирующая документация.

Ключевые слова: микрофильм, страховой фонд, специализированный отдел, негатив, позитив, рулон, трафарет.

Микроформы остаются вне конкуренции, когда речь идет о долговечности их хранения.

Существует мнение, что бурное развитие автоматизированных технологий вытеснит микрофильмирование. На самом деле у микроформ имеется свое место в общей системе библиотечного мира. Благодаря своей долговечности (по некоторым данным, уже изготавливаются пленки, срок хранения которых достигает 500 лет), они предназначены, прежде всего, для сохранности фондов и длительного хранения информации. Безусловно, электронные образы более удобны для обслуживания, и в этом их преимущество.

Тем не менее, постоянно среди библиотекарей идет полемика о том, что оцифровка документов может заменить микрофильмирование.

Анализ зарубежной практики показал, что несмотря на широкое распространение оцифровывания, как меры, предупреждающей обращение к ветхому редкому оригиналу, методикой обеспечения долговременной сохранности документов по-прежнему остается микрография.

Все национальные библиотеки Европы, библиотеки США продолжают программы по микрокопированию редких книг, рукописей, периодики и библиотечных каталогов.

Наша библиотека ежегодно участвует в Национальной программе сохранения библиотечных фондов Российской Федерации по созданию страхового фонда документов библиотек. Финансируется эта программа Федеральным агентством по культуре и кинематографии.

Угроза потери огромного сегмента национально-культурного, научного и исторического наследия народов по-прежнему сильна. Библиотекари со всей ответственностью осознают значимость проблемы обеспечения сохранности культурного наследия и ее масштабы.

Российская государственная библиотека микрофильмирует издания с целью:

1. **обеспечения сохранности** наиболее ценных (книжных памятников и др.) и ветхих экземпляров с созданием страховой копии документов, которая сдается в федеральное государственное хранилище, расположенное далеко от Москвы. В России действует Федеральная целевая программа «Культура России». По этой программе РГБ и региональные библиотеки получают финансирование.

Опыт российских библиотек, приобретенный при реализации Национальной программы обеспечения сохранности, показывает, что проблема обеспечения сохранности не может быть решена в короткое время по отношению ко всем документам, находящимся в фондах библиотек. Однако целенаправленные, системные меры сохранности, применяемые к приоритетным группам документов, дают свой результат даже при скромном финансировании.

Прежде всего, на страховое микрофильмирование направляются уникальные, ветхие, единственные экземпляры изданий из отделов рукописей, редких книг, газетного отдела и других, представляющие собой памятники культуры, которые имеют непреходящее значение для страны и истории.

2. более полного **удовлетворения спроса читателей** и абонентов на актуальные, активно используемые издания;

3. **докомплектования фондов;**

4. замены изданий компактными формами носителей информации для **минимизации объемов** отдельных фондов библиотеки.

Первоочередными задачами в РГБ на сегодня являются перевод на микроносители:

- газет,
- диссертаций,
- рукописей и других уникальных изданий.

Из-за ограниченности мощностей микрофильмирующего оборудования приходится выстраивать приоритеты в микрофильмировании изданий.

Первоисточниками для изготовления микроформ являются документы на бумажном носителе, хранящиеся, прежде всего, в фондах библиотеки. Однако при создании микрофильма, особенно если это газетный материал, часто требуется восполнение лакун в номерах. В этом случае по стране ведется поиск недостающего материала. Мы стараемся создать микрофильм, который будет, в отличие от оригинала, максимально полным по наличию номеров, страниц. Это очень трудоемкая, кропотливая работа, и выполняют ее наши хранители.

Микрокопирование производится на рулонные микрофильмы шириной 35 мм. (МР) и стандартные микрофиши размером 105 x 148 мм (МФ) в черно-белом (негативном и позитивном) исполнении. Выбор оптимального микроносителя определяется форматом оригинала и наличием в нем цветных или черно-белых иллюстраций. Газеты, как правило, микрофильмируются на рулонный микрофильм. Это мировая практика.

При изготовлении страховой микроформы (микрофильма или микрофиши) создаются три копии:

1. мастер-копия негативная первого поколения, которая сдается в страховое хранилище – страховая,
2. обратимая негативная копия второго поколения для фонда библиотеки – архивная,
3. позитивная рабочая копия для читателя – основная (действующая).

Фонды РГБ на микроформах состоят из основных (действующих), архивных и страховых (запасных) фондов, формируются по признаку носителя информации на основе дифференцированного подхода к изготовлению, хранению и использованию микрокопий разных поколений. Микроформы архивного фонда хранятся в библиотеке, но не выдаются пользователям. В необходимых случаях с них может быть изготовлено нужное количество рабочих копий для основного фонда. Микроформы страхового фонда используются исключительно в чрезвычайных ситуациях по согласованию с вышестоящими органами. Фонд является запасным и предназначен для восстановления архивных копий. Основные (действующие), или рабочие копии микроформ хранятся в отделах библиотеки для обслуживания читателей.

Фонды микроформ являются универсальными по содержанию, хронологическому охвату, видам и языкам изданий, принадлежности к отечествен-

ным и иностранным изданиям, включают копии книг, журналов, продолжающихся изданий, газет, нотных изданий, диссертаций, нормативных производственно-практических изданий и др. документов, хранящихся в фондах РГБ, а также микроформы изданий, включаемых в фонды библиотеки на правах оригиналов.

Головным отделом, координирующим деятельность всех отделов РГБ по микрофильмированию изданий, ответственным за формирование собрания изданий на микроформах и хранение мастеркопий (негативов первого поколения), является отдел микроформ.

В библиотеке уже многие десятилетия в обслуживании читателей, абонентов, партнеров по книгообмену применяются микроформы.

Дифференцированное использование микроформ в библиотеке дает возможность максимально обеспечивать читателей необходимой литературой, сократить до минимума количество отказов по причине «занято», удовлетворяя их многочисленные запросы.

При обслуживании читателей библиотека изготавливает рабочие копии микроформ. Для микрофильмов это обычно позитивная копия, для микрофиш – диазкопия или позитив.

Читальный зал микроформ, расположенный на антресолях третьего читального зала, имеет 26 читальных аппаратов. 11 читальных аппаратов марки «Indus» американского производства предназначены для чтения книг, три аппарата, той же фирмы, с поворотной линзой и большим экраном, предназначены для чтения газет, и два аппарата фирмы «Canon» – для чтения микрофиш. Остальные аппараты планируется постепенно заменить на новые, более современные и удобные в обслуживании.

В РГБ имеются новые аппараты Gedeon-1000, специально предназначенные для чтения микрофильмов газет и установленные в специализированных отделах газет, русского зарубежья, центре восточной литературы. На аппарате высвечивается целая страница газеты, что очень удобно для чтения, имеется автоматическая перемотка пленки, возможность увеличения отдельного фрагмента страницы.

Специализированные отделы-фондодержатели (нотных изданий и звукозаписей (МЗ), редких книг (МК), рукописей (ОР), литературы по библиотекведению и библиографии (ОБЛ), военной литературы (ОВ), газет (ОГ), официальных и нормативных изданий (ОФН), русского зарубежья (РЗ), справочно-библиографического обслуживания

(СБО), Центр восточной литературы (ЦВЛ)) обслуживают читателей микроформами в своих читальных залах. Рабочие микроформы, предназначенные для обслуживания читателей, хранятся в отделах в специальных металлических шкафах. Специальный температурно-влажностный режим для рабочих копий не требуется, но желательно, чтобы в помещении не было излишне влажно и жарко.

Сочетание централизованного (фонды ОМФ) и децентрализованного хранения (фонды специализированных отделов) микроформ максимально способствует их доступности и сохранности.

Архивные микроформы (первое поколение, обратимые негативы второго поколения, позитивы на правах оригиналов) хранятся в специальных хранилищах. Микроформы первого поколения хранятся в помещении, где температура воздуха должна быть около +15 °С, а ОВ – 50+5 %. Для рабочих копий режим хранения – до +20 °С, ОВ – 50+5 %. Желательно, чтобы микрофильмы были упакованы в бескислотные коробки, а микрофиши – в бумажные конверты (каждая микрофиша прокладывается бумагой).

Рабочие копии микроформ выдаются в центры МБА и доставки документов (ЦАДД), которые обслуживают внешних пользователей, обратившихся к ним по почте, телефону, телефаксу, по электронным каналам связи или непосредственно. Абоненты, как правило, получают микроформы за отдельную плату в постоянное пользование. Микроформы сканируются, и абонентам высылаются электронные образы документов.

Выполняются заказы наших международных партнеров по книгообмену путем изготовления микроформ или копий с уже имеющихся микроформ.

В библиотеке создана система каталогов и картотек, взаимодополняющих друг друга, многоаспектно раскрывающих библиотечный фонд. Издания на микроформах отражаются в общей системе каталогов библиотеки – карточных и электронном, а также в алфавитном каталоге ОМФ (при читальном зале микроформ), в каталогах специализированных отделов.

Сведения о наличии в библиотеке страховых микрофильмов дополнительно отражаются в Российском Регистре страховых микроформ по адресу www.libf.ru/win/conservation. Каждая библиотека, изготавливающая страховую копию, представляет сведения в этот Регистр, чтобы библиотеки не дублировали свою деятельность.

Библиотека изготавливает с микроформ ксеро- и микрокопии по заказам читателей библиотеки, а также электронные копии с микроформ по заказам читателей библиотеки и удаленным пользователям. К сожалению, библиотека имеет только два сканера с микроформ – Kodak-2400 и Minolta-7000, что не позволяет широко внедрять эту услугу для читателей.

Создание страхового микрофильма сложный и достаточно длительный и кропотливый процесс. Мы поделимся практическим опытом работы и обратим внимание на детали, которые не описаны в инструкциях.

Порядок построения рулона и необходимые трафареты описаны в Инструкции на сайте www.libf.ru в разделе «Типовой технологический регламент по изготовлению страховых и пользовательских микрофильмов газет на 35-мм галогенидосеребряной пленке».

Порядок создания страхового микрофильма

1. Хранитель определяет, какая часть фонда является уникальной, наиболее ценной, значимой для истории человечества.

2. Хранитель просматривает уникальные издания и среди них выбирает наиболее хрупкие, с рассыпающейся бумагой и т. д.

3. Хранитель проверяет наличие страховой копии в Российском Регистре страховых микроформ (подробнее в п. 11).

4. Хранитель определяет, на каком виде микропленки будет изготовлена копия. Газеты во всем мире принято микрофильмировать на рулонную 35-мм пленку. Другие виды изданий, например рукописи, небольшие по объему, но с хорошим, четким текстом, возможно, будет удобнее размещать на микрофише. При возникновении затруднений в выборе носителя микрокопии можно посоветоваться с изготовителями.

5. Издания подготавливают к микрофильмированию:

просматривают постранично и выявляют лакуны, дефектные страницы. Если есть возможность восполнить лакуны из другого экземпляра, подбирают два экземпляра одного издания. Лучший экземпляр начинают микрофильмировать. На месте лакуны делают закладку, что эту страницу, номер нужно взять для микрофильмирования из другого экземпляра.

Дефекты, которые невозможно исправить и нельзя заменить лучшим экземпляром, выписыва-

ют, а затем заполняют трафарет с указанием всех дефектов издания.

Просматривают библиографические указатели. Возможно, это издание есть в другой библиотеке в лучшем состоянии, особенно это касается газет. Часто бывает, что в нашем фонде имеется неполный комплект газет, а отсутствующие номера есть в Исторической библиотеке или в другой. Мы пытаемся договориться с фондодержателями, чтобы они нам предоставили во временное пользование отсутствующие у нас номера газет. Не всегда бывает легко договориться, т. к. сейчас за предоставление материала даже во временное пользование библиотеки просят заплатить. Но проблема решаема, ведь цель – создание полноценного микрофильма. Например, можно предложить библиотеке, предоставившей свои издания, рабочую копию микрофильма (позитив), если объем предоставленного материала будет достаточно велик.

6. Ветхие издания, по возможности, направляют на реставрацию. Например, если газетная бумага рассыпается в руках, реставраторы увлажняют газеты, ремонтируют специальными пленками разрывы, делают реставрацию по контурам газеты, после чего издание направляется на микрофильмирование. После микрофильмирования газеты вновь поступают на реставрацию, где они проходят нейтрализацию на специальном оборудовании или вручную и возвращаются в фонд. Хранитель укладывает эти издания в специальные коробки из бескислотного картона.

7. Часто бывает, что издания переплетены и переплет захватывает часть текста. В этом случае газеты обязательно расшивают. После микрофильмирования их уже повторно не переплетают и хранят в таком виде. Читателю вместо газеты выдается микрофильм. То же самое делают с книгами. Вопрос о повторном переплете книг принимает хранитель в случае необходимости.

8. После того, как издания просмотрены, максимально заполнены лакуны и выписаны все имеющиеся дефекты, заполняются трафареты. Хранитель заполняет два трафарета: общий библиографический трафарет содержания издания и трафарет содержания рулона. Почему это делает хранитель? На один рулон длиной 30 метров помещается около 600 кадров (немного меньше, учитывая заправочный конец 0,5 метра в начале и конце микрофильма и трафареты), но ни в коем случае не больше. Хранитель формирует рулон, т. е. рассчитывает, какое количество номеров газет поместится на одном ролике, если одна страница будет

занимать один кадр. Или, если газета небольшого формата, типа «Недели», ее можно снимать две страницы в кадр. Хранитель делает расчет, сколько месяцев издания поместятся на рулон или, возможно, год целиком. Не рекомендуется разбивать номера одного месяца газеты или журнала на разные рулоны, должен быть закончен месяц, квартал, год. Таким образом, одно издание может быть разбито на два, три, четыре рулона.

Образец библиографического трафарета

Вольная Кубань

Независимая народная газета
Краснодарского края.

Учредитель: Редакция
газеты

Место издания: **Россия, Краснодар.**

Период издания: **1917, 5 мая –**

Периодичность: **ежедневная**

В дек. 1920 г. г. Екатеринодар переименован в Краснодар. 1917 г.: газета изд. в мае-июле. 16 июля ред. разгромлена юнкерами. 1918 г.: с 14 марта по 6 апр. сведений нет. 1919 г.: Данных о выходе газеты нет (по сведениям РКП)

Вых. с прилож. Выезд. ред.: 1929–1934; 1940–1943; 1945

1917, № 1 (5 мая) – 1918 (14 авг.) – Прикубанская правда; 1920, № 1 (27 апр.) – 1921 № 96 (1 мая) – Красное знамя; 1921 № 98 (5 мая) – Бюллетень Красного знамени; 1921 № 101 (8 мая) – 1937, № 226 (30 сент.) – Красное знамя; 1937 № 1 (2 окт.) – 1944, № 94 (12 мая) – Большевик; 1944 № 95 (14 мая) – 1991 № 176 (28 авг.) – Советская Кубань; 1991 № 177 (29 авг.) – Вольная Кубань.

Место хранения оригинала: ФГУ «Российская государственная библиотека». Отдел газет.

Шифр хранения: О XIII ³⁴/₄₄₈

Желательно трафареты размещать на одном листе. В библиографическом трафарете дается точное библиографическое заглавие издания, выходные данные, учредитель, место издания, период издания (с начала и до окончания, если издание продолжает выходить – дата не указывается), указы-

вается периодичность (ежедневно, раз в неделю, месяц, квартал и т. д.), данные о приложениях, о переименовании издания. Далее указывается место хранения оригинала, если он один, или несколько мест хранения, если издания, с которых сделан микрофильм, хранятся в разных местах, библиотеках; и шифр хранения издания, один или несколько, если издания снимались с разных шифров хранения.

Заглавие и все данные должны быть набраны на трафарете крупным шрифтом, чтобы на микрофильме их можно было прочесть невооруженным глазом.

9. Образец трафарета рулона.

Вольная Кубань
1950
1 янв. – 30 апр.
№ 1 – № 86
Приложения: Избирательные участки г. Краснодара, к № 18 от 25 янв.
Отсутствующие номера: нет
Плохо читаемые и повреждённые страницы (№ стр.): Бумага жёлтая и хрупкая, отдельные номера отреставрированы, чернильные пятна на с. 3 № 69
Опечатки, неправильная нумерация страниц (№ стр.): нет
Примечание:

В трафарете рулона указывается заглавие издания; год, который представлен на рулоне; номера, которые вошли в этот рулон; приложения, которые относятся к этому рулону; отсутствующие номера; дефекты, встречающиеся в этом издании за этот период времени; опечатки, неправильная нумерация страниц, специфические особенности данного издания.

10. Если издание совсем небольшого объема по количеству страниц, а оно предназначено для страхового хранения, мы поступаем следующим образом: формируем ролик из нескольких изданий

(до 600 кадров), т. е. на одном ролике может быть одна, две, три и т. д. книги, газеты.

Такому ролику микрофильма присваивается один федеральный номер хранилища, под которым хранятся все микрофильмы страхового фонда. Это делается для экономии места в страховом хранилище и экономии финансовых средств, т. к. библиотека оплачивает прием микрофильмов в страховое хранилище (хранение библиотеке предоставляется бесплатно). Все расходы по хранению в страховом фонде берет на себя министерство. Для своего хранилища в библиотеке мы такой ролик разрезаем и приклеиваем к каждому изданию свой библиотечный шифр хранения микрофильма для удобства пользования.

11. Перед микрофильмированием хранитель должен проверить наличие страховой копии на планируемый к изготовлению микрофильм. После изготовления микрофильма хранитель представляет сведения о наличии в библиотеке страховых микрофильмов в Российский Регистр страховых микроформ по адресу www.libf.ru/win/conservation по определенной форме. Каждая библиотека, изготавливающая страховую копию, обязана представить сведения в этот Регистр для того, чтобы библиотеки не дублировали свою деятельность. Более того, чтобы не было дублирования, библиотеки заранее должны обсудить свои планы микрофильмирования фондов.

Образец записи в Российский Регистр страховых микроформ

Архангельские губернские ведомости / Ред.: Н. Поромов. – ч. офиц. № 1–2, 5, 9–25, 28–47, 50, 52 7 янв. – 30 дек. – Архангельск, 1861.

Примечания / Notes: Объем газеты – 3–5 полных листов.

Микроформа / Microform

Специфическое обозначение материала: рулонный микрофильм

Количество рулонов: 1 рулон

Ответственность за изготовление репродукций: Россия, Москва

РГБ, 2004 / RuMoRGB, 2004 Микрофильм № 813-04 / 8

Местонахождение запасной страховой копии: РГБ. Отдел микроформ / RGB. Department of microform.

Микрофильм № Ф 135.Н.000204(001)

Местонахождение и информация о хранении оригинала: РГБ.

Отдел газет Шифр хранения: Д XVII 19/1

Архангельские губернские ведомости / Ред.: Н. Поромов. – ч. офиц. № 1–52; ч. неофиц. № 1–45. 47–52 5 янв. – 28 дек. – Архангельск, 1863.

Примечания / Notes: Прил. к отд. №№; Особое прибавление к №№: 1–4, 7–36, 38–42, 44–52; Объем газеты – 3–5 полных листов

Микроформа / Microform

Специфическое обозначение материала: рулонный микрофильм

Количество рулонов: 2 рулона

Ответственность за изготовление репродукций: Россия, Москва

РГБ, 2004 / RuMoRGB, 2004 Микрофильм № 813-04 / 9

Местонахождение запасной страховой копии: РГБ. Отдел микроформ / RGB. Department of microform.

Микрофильм № Ф 135.Н.000205(001-002)

Местонахождение и информация о хранении оригинала: РГБ.

Отдел газет Шифр хранения: Д XVII 19/1

Архангельские губернские ведомости / Ред.: А. Шешенин. – ч. офиц. и неофиц. № 1–51 4 янв. – 19 дек. – Архангельск, 1864.

Примечания / Notes: Ред.: до № 21 Н. Поромов; до № 25 П. Чубинский; до № 32 В. Чекаевский; Прил. к отд. №№; Особое прибавление к №№: 1–7, 9–16, 18–19, 21–25, 27–29, 31–32, 34–37, 41–42, 44–51;

Объем газеты – 3–5 полных листов.

Микроформа / Microform

Специфическое обозначение материала: рулонный микрофильм

12. Сдача микрофильмов на хранение в страховой фонд. После изготовления страхового микрофильма он должен быть сдан в страховой фонд.

Существует инструкция по сдаче микрофильмов в страховое хранилище «Руководство по передаче и приему микрофильмов страхового фонда документов библиотек в федеральную техническую лабораторию».

Ірина МАКЕСЬВА,

Провідний методист Наукової бібліотеки Дніпропетровського національного університету, аспірантка ХДАК

Методологічні підходи до організації внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів бібліотек ВНЗ

У статті розглядаються основні педагогічні, соціальні та науково-технічні проблеми навчання фахівців бібліотеки ВНЗ. Визначено підходи щодо організації внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації співробітників бібліотеки вищої школи. Досліджено зміст і структуру внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів, її основні функції.

Ключові слова: кадри бібліотеки, бібліотека вищої школи, функціональні обов'язки бібліотекарів ВНЗ, навички та знання фахівців бібліотек ВНЗ.

Виходячи з актуальності проблеми метою нашого дослідження є:

1) виявлення й обґрунтування організаційно-бібліотечних умов ефективного управління системою підвищення кваліфікації кадрів з урахуванням особливостей співробітників бібліотек ВНЗ;

2) розроблення методологічних підходів до організації внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів.

У спеціальній літературі останніх років відсутній глибокий аналіз проблеми підвищення кваліфікації

бібліотечних працівників як у цілому, так і окремих її складників, включаючи форми й методи такої роботи. У публікаціях, як правило, висвітлюється досвід організації системи підвищення кваліфікації, яку відновлено в основному за рахунок введення активних форм навчання (ділових ігор і т. п.). Серед першочергових завдань, які стоять перед системою підвищення кваліфікації, дослідники називають формування кваліфікованого викладацького складу, груп слухачів, удосконалення форм і методів роботи, перегляд змісту навчальних планів тощо.

Відсутність серйозного аналізу системи підви-

шення інформаційно-бібліографічної кваліфікації пояснюється низкою причин. По-перше, ще й досі в нашій країні відсутня цілісна концепція розвитку бібліотечної справи. По-друге, окремі документи, що регламентують діяльність системи підвищення кваліфікації, втрачають свою актуальність, а нові чомусь не ухвалюються. Також даються взнаки відсутність чітких критеріїв оцінки форм і методів роботи, які використовуються у системі підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації, неухвага до теоретичних розробок комплексної оцінки професійної кваліфікації та ін. Варто наголосити, що сьогодні вирішення багатьох проблем, пов'язаних з бібліотечною професією, залежить від створення моделі бібліотечного фахівця. А у нас навіть цілісної концепції стосовно цього ще немає.

У бібліотечній літературі термін «підвищення кваліфікації бібліотекарів» тлумачиться переважно як удосконалення професійних знань, навичок і вмінь, підвищення загальноосвітнього рівня відповідно до новітніх досягнень культури, науки й техніки, ознайомлення з передовим бібліотечним досвідом [3]. Більш вдалим, на наш погляд, є визначення терміна «підвищення кваліфікації» як системи, що забезпечує бібліотекарям одержання нових теоретичних знань і практичних навичок, пов'язаних з фахом [10]. Орієнтація на одержання нових знань, особливо в галузі освоєння інформаційних технологій, комп'ютерної техніки та інших сучасних напрямів – один з визначальних шляхів розвитку системи підвищення кваліфікації.

Термін «підвищення кваліфікації», який використовується у бібліотечній літературі, є загальноприйнятим, але не зовсім точним, оскільки у даному разі назва не повністю відповідає змісту роботи, що проводиться, заважає її впорядкуванню. Річ у тому, що відбувається не тільки підвищення професійної кваліфікації, але й перекваліфікація, перепідготовка й набуття професійної кваліфікації тими, хто її не має (як правило, це бібліотечні працівники з іншою базовою освітою). Необхідно чітко розмежовувати поняття «підвищення кваліфікації» і «перепідготовка». Хоча ця проблема й обговорюється в спеціальній літературі [13], реальних кроків щодо її вирішення поки що не зроблено. Хоча, з огляду на те, що перепідготовка кадрів входить до системи підвищення кваліфікації, у довідковій бібліотечній літературі має знайти відображення термін «підвищення професійної кваліфікації й перепідготовка кадрів», використовуваний фахівцями.

За визначенням І. Шевченко, підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів передбачає: оновлення, розширення та поглиблення здобутих знань, ознайомлення з новими галузями; набуття нових навичок зі свого фаху; зміну кваліфікації, тобто перекваліфікацію; набуття додаткової спеціальності [18].

Теорія професіоналізації бібліотечних кадрів постійно перебуває у полі зору фахівців. У дослідженнях А. Чачко віддавалася перевага соціально-психологічним напрямам українського бібліотекознавства середини 70-х років. У напрацюваннях, що ґрунтувалися на значному експериментальному матеріалі, з'ясовувалися вимоги до професійно-особистісних рис бібліотечного фахівця, зокрема щодо налаштованості на професію, мотивації до праці. У сучасних публікаціях автор детально досліджує бібліотекарство як соціально-професійну групу демократичного суспільства, питання професійної освіти та професіоналізації бібліотечних кадрів [14–17].

Підвищення кваліфікації привертає увагу науковців як соціально-практична проблема. Активно розробляються поняття, що розкривають зміст концепції безперервної освіти в Україні. Тут слід відзначити праці В. Загуменної, В. Ільганасвої, Н. Кушнарєнко, В. Пашкової, В. Скар, Є. Тодорової, А. Чачко, І. Шевченко [4–7; 9; 11; 12; 14–18].

На переконання Є. Тодорової, підвищення кваліфікації – це насамперед оновлення, розширення, поглиблення і удосконалення професійних знань і навичок. Головним завданням системи підвищення кваліфікації, на думку автора, є досягнення відповідності між рівнем кваліфікації окремих співробітників і усього колективу бібліотеки та досягненнями сучасної бібліотечної науки і практики [12].

Так склалося, що переважна більшість праць присвячена дослідженню окремих сторін функціонування інститутів підвищення кваліфікації, їх вдосконаленню, а ось щодо розроблення цілей і концепцій розвитку внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів, то у педагогічній громадськості не виявилось ні ґрунтовних досліджень, ні достатнього досвіду.

Необхідність проходження перепідготовки, як однієї з форм підвищення кваліфікації, підтверджують результати різних досліджень. Так, російські колеги, зокрема, О. Арзуханов, до процесів фундаменталізації у професіології, зокрема в галузі бібліотекознавства, відносить не тільки підвищення професіоналізму, а й зміну професії [1]. І це цілком логічно, адже професіоналізм здобувається протя-

гом усієї трудової або наукової діяльності, в тому числі й у процесі перепідготовки.

Зарубіжна дослідниця Нгуен Тхи Донг зосереджується на питаннях стосовно принципів, на яких ґрунтується система підвищення кваліфікації. Це: багаторівневність, додатковість, маневреність [8].

Автор звертає увагу на те, що «підвищення кваліфікації повинне усувати недоліки, прорахунки базового професійного навчання; забезпечувати актуалізацію, розширення й поглиблення наявних знань; сприяти одержанню нових сучасних теоретичних знань, набуттю практичних умінь і навичок, необхідних для оперативної адаптації кадрів до постійних змін соціальних і виробничих умов, розширення компетенції, тобто слугувати професійному зростанню фахівців» [8, с. 20].

Отже, підвищення кваліфікації варто розглядати як другий етап безперервної професійної освіти, як різновид післядипломної підготовки фахівців. Головним завданням підвищення кваліфікації працівників бібліотек ВНЗ є піднесення професійного рівня на вже отриманій освітній базі, а також перекаліфікація кадрів з іншою базовою освітою.

Суто практичні завдання, пов'язані зі створенням «Положення про систему підвищення кваліфікації в бібліотеці», складанням плану підвищення кваліфікації працівників бібліотеки ВНЗ, кваліфікаційних характеристик і т. ін., змушують звертатися до теоретичних питань, аналізувати вузлові поняття, на яких будується система підвищення кваліфікації фахівців бібліотек.

Майже повна відсутність теоретичних робіт, глибоких узагальнень у цій галузі зводить проблему до констатації фактів, у кращому разі до їхньої систематизації, але не до формування методології безперервної інформаційно-бібліографічної освіти. Очевидна необхідність спільних зусиль теоретиків, практиків, управлінського апарату, бібліотечної громадськості у розробленні наукової концепції системи безперервної освіти бібліотекарів, у тому числі й бібліотекарів вищої школи, підвищення їхньої інформаційно-бібліографічної кваліфікації, широкого обговорення цих проблем на сторінках фахових видань. Цьому перешкоджає, насамперед, відсутність координаційного центру для підвищення кваліфікації бібліотечних працівників.

Вкрай важливо сьогодні окреслити структуру системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, її змістове наповнення, визначити її місце, роль у ряді інших паралельно існуючих освітніх і навчальних систем, виробити модель кваліфікації бібліотечного фахівця як таку; з'ясу-

вати роль кваліфікаційного рівня в діяльності різних категорій бібліотечних працівників (горизонтальний зріз) і в діяльності бібліотечного фахівця на різних етапах навчання (вертикальний зріз, що враховує етап профорієнтації, підготовку в середньому або вищому бібліотечному навчальному закладі, у системі підвищення кваліфікації).

Проведені раніше реформи в галузі підвищення кваліфікації фахівців, на жаль, не дають відповіді на питання: якими принципами й положеннями варто керуватися при перепідготовці кадрів у період проектування й впровадження автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем.

Існуюча в країні система підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів стає усе менш мобільною і адаптивною, тому слабо орієнтується на вирішення нестандартних бібліотечних ситуацій, на кінцеві результати діяльності конкретного бібліотечного працівника. А йому нині не можна обмежуватися засвоєнням певної суми знань, необхідно уміти їх використовувати в нетипових бібліотечно-технологічних ситуаціях. Загальна система підвищення кваліфікації кадрів не може достатньою мірою враховувати специфіку бібліотек різних типів і видів.

Перехід до внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації працівників бібліотек ВНЗ дасть змогу зняти своєрідне відчуження процесу навчання працівників від специфічних потреб конкретної бібліотеки, тобто здійснювати його цілеспрямовано, предметно й змістовно, перетворити методичну роботу в бібліотеці на цілісну систему безперервного професійного зростання бібліотечних кадрів. Нарешті внутрішньобібліотечна система підвищення кваліфікації дає змогу бачити конкретний результат навчання. Внутрішньобібліотечна система підвищення кваліфікації практично не потребує великих фінансових витрат, більшість великих і середніх бібліотек країни мають і відповідну матеріально-технічну базу для навчання, і досвідчених методистів, наукових співробітників, викладачів, підтримуються творчі контакти з учнями, у тому числі і з викладацьким складом вищих навчальних закладів.

Ми переконані, що в сучасних умовах підвищення кваліфікації бібліотечних працівників потрібно зосереджувати у конкретній бібліотеці.

Важливим чинником належної організації процесу навчання працівників бібліотеки, розвитку їхнього творчого потенціалу може стати уміле керівництво системою підвищення кваліфікації кадрів, перетворення бібліотеки, з одного боку, на ор-

ган науково-технічної інформації, який оператив-но реагує на сьогоднішні й майбутні потреби користувачів (читачів), а з іншого – на систему, що самонавчається, де до процесу підвищення кваліфікації без відриву від виробництва може залучатися практично весь колектив. Бібліотека ВНЗ може й повинна сьогодні виступити навчальним центром безперервної освіти для своїх працівників, вона цілком здатна здійснювати внутрішньобібліотечне підвищення їх кваліфікації.

Функціонування внутрішньобібліотечного підвищення кваліфікації працівників бібліотеки та її користувачів може бути ефективним, якщо воно здійснюється на основі **системного** підходу, що враховує специфіку бібліотечної освітньої системи (середовища), будується з урахуванням її цілісності й сукупності компонентів.

Слід наголосити, що «підвищення кваліфікації» – цілісне утворення, основними елементами якого є суб'єктивно-об'єктивні зв'язки, взаємодії і стосунки між бібліотекарями, що навчаються, й викладачами, які навчають. Всі вони утворюють цілісність, ту системну якість, що розглядається не як проста сума елементів, а як особливий якісний стан.

Внаслідок цього система підвищення кваліфікації кадрів конкретної бібліотеки набуває певної самостійності поряд з іншими освітніми системами. Тому створену в її рамках освітню систему можна назвати системою внутрішньобібліотечного підвищення кваліфікації кадрів. Її сутність проявляється двояко.

З одного боку, як результат відображення, захисту та реалізації професійних інтересів конкретного бібліотекаря, групи бібліотечних працівників, усього колективу бібліотеки. У даному випадку вона виступає як штучно створена освітня система, як одна з найважливіших складових частин, або підсистем більш загальної системи підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів. З іншого – як здатність й можливість впливати на професійну діяльність бібліотечних працівників. Крім того, їй притаманні й інші характерні ознаки: орієнтація на освітні стандарти; специфіка освітньої установи й конкретні професійні потреби бібліотечних працівників. Система вирізняється певною автономністю, послідовністю у виборі напрямів і методики навчання, обов'язкових для бібліотечного колективу. Ще одна важлива характеристика системи – це відносний простір, що відбиває її просторово-часовий принцип: місце дії та конкретні строки. Внутрішньобібліотечна система підви-

щення кваліфікації працює на конкретний результат, на потреби конкретної бібліотеки та її працівників.

З'ясування сутності внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів дає змогу розглядати її структуру, її внутрішню організацію як компоненти, що взаємодіють.

Структура внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів становить сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених елементів, функціонування яких спрямоване на досягнення високої професійної та загальної культури працівників бібліотеки. Важливими складовими елементами системи мають бути мета й завдання, форма викладу матеріалу, групові й індивідуальні форми навчання. Кожний з компонентів системи повинен мати модульну програму навчання із цільовим призначенням інформаційного матеріалу.

Функції внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації охоплюють найважливіші напрями її впливу на бібліотечний колектив, який навчається.

Для всіх її функцій характерною є спрямованість на зростання рівня кваліфікації працівників бібліотеки.

Функціонування системи ґрунтується на таких загальновизначених принципах:

- створення сприятливих умов для творчого зростання працівників бібліотеки (гуманізм);
- можливість вибору напрямів, форм і засобів навчання (демократизм);
- диференційоване навчання за профілем знання та характером проблеми;
- всебічність підготовки (поєднання професійної бібліотечно-інформаційної та психолого-педагогічної підготовки);
- наступність у здобуванні, поглибленні та розширенні знань;
- вибір індивідуальних форм навчання;
- різноманітність та гнучкість форм, методів, засобів і прийомів динамічного розвитку.

Виокремлені сутнісні риси, елементи та функції внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації дають змогу максимально повно визначити дане поняття. Внутрішньобібліотечна система підвищення кваліфікації кадрів – це штучно створена, універсальна, динамічна, гнучка й цілісна освітня система, яка саморозвивається, орієнтована на професійну підготовку працівників бібліотеки через надання їм нових знань, формування умінь і навичок, максимально наближена до

їхніх потреб, функціонує в освітньому просторі конкретної бібліотеки.

Таким чином, виходячи з наведеного вище визначення внутрішньобібліотечної системи підвищення кваліфікації кадрів, можна більш чітко виокремити принципи, на яких ця система ґрунтується:

- орієнтація на нові освітні стандарти;
- наступність й безперервність у навчанні;
- єдність теоретичної, методичної й практичної підготовки;
- випереджувальний і розвиваючий характер освіти;
- гнучкість форм, методів і засобів навчання.

Висновки

В Україні в умовах реформування всієї системи освіти та перебудови роботи бібліотек, що зумовлено впровадженням нових інформаційних технологій, автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем і мереж, проблема ефективності системи підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації співробітників бібліотек набуває особливої гостроти.

Факторами, що негативно впливають на ситуацію з підвищенням кваліфікації бібліотечних кадрів, є:

1. Обмежені можливості вибору для організованих форм навчання бібліотечних працівників.
2. Відсутність стимулів, які спонукали б бібліотечного працівника навчатися у закладах, що підвищують кваліфікацію (а саме залежність професійного зростання та підвищення рівня оплати праці, успішне проходження атестацій тощо).
3. Неможливість через короткі строки пропонованого курсу навчання задовольнити потреби у збільшенні професійних знань.
4. Відсутність чітко налагодженої системи підвищення кваліфікації самих викладачів.
5. Негативне ставлення певної категорії бібліотечних працівників до організованих форм навчання.
6. Відсутність у окремих бібліотечних фахівців сформованої пізнавальної потреби, відсутність бажання навчатися.

Аналізуючи ситуацію, що склалася, з соціально-економічних позицій, слід зауважити, що причинами існування вищезазначених чинників може бути те, що: знання, кваліфікацію, здобути внаслідок самоосвіти, неможливо узаконити, а отже одержати право на професійне зростання; найчастіше інновації, що виникають внаслідок са-

моосвіти, неможливо впровадити через низку суб'єктивних та об'єктивних причин; не завжди існують сприятливі умови для підвищення кваліфікації працівника: обмаль часу, відсутність необхідної фахової літератури, навчальних та методичних посібників.

Отже, реорганізація системи підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації працівників бібліотек ВНЗ України дасть змогу бібліотечним кадрам набути якісно нових професійних знань та практичних умінь і із суміжних видів діяльності. Це сприятиме соціальній адаптації бібліотечних працівників у складній економічній ситуації; надасть певну соціальну підтримку та гарантії під час структурних змін у бібліотечних мережах; допоможе швидше освоїти нові технології.

Список

використаної літератури

1. Арзуханов А. С. Развитие дополнительного профессионального образования библиотечных работников в Учебно-методическом центре ГПНТБ России / А. С. Арзуханов // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 2. – С. 102–108.
2. Баженова Р. С. О работе курсов повышения квалификации библиотечных работников в Удмуртской АССР / Р. С. Баженова // Пути совершенствования системы повышения квалификации библиотечных кадров: сб. материалов / ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. – М., 1976. – С. 7–21.
3. Библиотечное дело: Терминологический словарь / сост.: И. М. Сулова, Л. Н. Уланова. – 2-е изд. – М.: Книга, 1986. – 224 с.
4. Загуменна В. О. Сучасні тенденції розвитку професійної бібліотечно-інформаційної освіти / В. О. Загуменна, І. П. Штефан // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 21–23.
5. Загуменна В. Концептуальна модель підготовки сучасного бібліотечно-інформаційного фахівця / В. Загуменна // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 2. – С. 20–21.
6. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта в контексті еволюції системи соціальних комунікацій: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.08 – книгозн., бібліотекозн. / В. О. Ільганаєва; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1996. – 44 с.
7. Кушнарченко Н. М. Бібліотечно-інформаційна освіта: орієнтир на майбутнє / Н. Кушнарченко, А. Соляник // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 5. – С. 33–34.
8. Нгуен Тхи Донг. Создание системы непрерывного профессионального образования / Нгуен Тхи Донг // Науч. и техн. б-ки. – 2007. – № 10. – С. 15–20.
9. Пашкова В. Професійний розвиток українських бібліотекарів / В. Пашкова // Бібл. вісн. – 1996. – № 2. – С. 9.

10. Платов К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платов. – М.: Наука, 1982. – 202 с.

11. Скар В. К. Напрями діяльності центру безперервної інформаційно-бібліотечної освіти / В. Скар, Я. Хіміч, І. Шевченко // Бібл. планета. – 2003. – № 3. – С. 30–31.

12. Тодорова Є. М. Підвищення кваліфікації бібліотекарів як складова частина безперервної освіти фахівців / Є. М. Тодорова // Бібліотекознавство і бібліографія: респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. – Вип. 30. – Х., 1991. – С. 106–112.

13. Фототов Г. П. Библиотечные кадры: формирование и совершенствование / Г. П. Фототов; Моск. гос. ин-т культуры. – М., 1989. – 129 с.

14. Чачко А. С. Библиотекари как социально-профессиональная группа: дисс. ... д-ра пед. наук в виде научн. докл. / А. С. Чачко / МГИК. – М., 1991. – 30 с.

15. Чачко А. С. Библиотекарь – актуальная профессия информационного общества / А. С. Чачко // Вест. Библ. Ассамблеи Евразии. – 2003. – № 1. – С. 70–74.

16. Чачко А. С. Бібліотечна професіологія в системі багатоступеневої фахової освіти та її стандартизації / А. С. Чачко // Бібл. вісн. – 1997. – № 4. – С. 3–6.

17. Чачко А. С. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации / А. С. Чачко. – К.: Наук. думка, 1986. – 192 с.

18. Шевченко І. О. Безперервність освіти бібліотечних кадрів у інформаційному суспільстві / І. О. Шевченко // Бібл. планета. – 1999. – № 4. – С. 31–33.

Людмила ДЕМ'ЯНЮК,
аспірант НБУВ

З історії створення Національної бібліотеки та архіву Ісламської Республіки Іран

Стаття є історичним екскурсом у часи створення Національної бібліотеки та архіву Ірану, висвітлено головні етапи у формуванні та комплектуванні фонду книгозбірні, розглянуто сучасні тенденції розвитку бібліотеки. Джерельну базу вивчення історії становлення, розвитку та функціонування бібліотеки як бібліотечно-соціального інституту склали дані з офіційного веб-сайту бібліотеки та праць провідних іранських бібліотекознавців.

Ключові слова: Національна бібліотека та архів Ісламської Республіки Іран, бібліотечна справа, інформаційні технології, історико-культурний процес, комплектування фондів, національна бібліографія, каталогізація, «аск лайбреріен».

Іран – один з основних та найдавніших центрів світової цивілізації, відбиток котрої несуть в собі різноманітні історичні пам'ятки, багате культурне та літературне надбання. Ця країна викликає справжній захват, адже ще за тисячу років до нашої ери вона займала величезну територію, добре налагоджену систему державного управління та законодавства, високорозвинене мистецтво та літературу.

Протягом усієї своєї історії Іран зберігав та розширював традиції культурних та економічних зв'язків з різними народами, особливо зі своїми найближчими сусідами, і результати цих контактів з легкістю простежуються в традиціях, культурі та мовах багатьох народів світу. Проте, як не пара-

доксально, впродовж останніх декількох десятиріч, незважаючи на бурхливий розвиток технічного прогресу, високі можливості сучасних засобів комунікації, ці зв'язки значно послабшали, внаслідок чого спостерігається певний інформаційний вакуум щодо деяких етапів культурного життя Ірану.

На даному етапі розвитку україно-іранських відносин одним із пріоритетних напрямів є вивчення стану бібліотечної справи в Ісламській Республіці Іран як інструменту пізнання науково-культурних цінностей держави.

Актуальність дослідження шляхів організації та розвитку бібліотечної системи Ісламської Республіки Іран (ІРІ) українськими дослідниками зу-

мовлена декількома чинниками. Перш за все тим, що цей фрагмент культурного життя іранського народу недостатньо досліджений українськими науковцями, а сучасні науково-культурні та міжбібліотечні зв'язки між Україною та ІРІ зумовлюють потребу в отриманні цілісної картини культурно-історичного розвитку Ірану, в тому числі його бібліотечної справи. По-друге, в умовах науково-інформаційного співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, прикладом якого стало відкриття таких культурно-інформаційних іранських осередків в Україні, як бібліотека ІРІ при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, іранські бібліотеки при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному лінгвістичному університеті та Міжрегіональній академії управління персоналом, дослідження в даній сфері стали необхідними для їх успішного та раціонального функціонування. По-третє, зі зростанням інформаційного потоку постало питання про максимальне задоволення інформаційних запитів українського читача.

Окрім того, 17 березня 2008 р. у стінах Національної бібліотеки та архіву Ісламської Республіки Іран відбувся українсько-іранський захід зі збагачення фондів іранської національної бібліотеки українськими книгами. Національній бібліотеці ІРІ від Посольства України в Ірані було передано близько півтори сотні примірників книг про історію, культуру, мистецтво України і, таким чином, започатковано фонд української літератури в найбільшій та найпопулярнішій бібліотеці Ірану. У заході взяла участь іранська творча інтелігенція, науковці і студенти, представники української громади Тегерана [5].

Нині бібліотечно-інформаційні заклади Ісламської Республіки Іран сягнули значного прогресу в своєму розвитку: автоматизація праці, освоєння та використання інформаційної продукції в електронній формі, надання широкого спектру послуг.

Найвідомішими бібліотеками країни, які вражають обсягом та цінністю своїх фондів, вважаються Національна бібліотека та архів ІРІ, бібліотека Меджлісу (іранський парламент), бібліотека Тегеранського університету, бібліотека фонду «Дайсрат-оль-моареф», «Велика Ісламська бібліотека», бібліотека «Астан Годс Резаві».

Окремо слід розповісти про бібліотеку «Астан Годс Резаві» в Мешхеді. Бібліотека розташована на території величезного культурно-просвітницького комплексу, до складу якого входять також ме-

четі, університет, музеї та архіви. Бібліотека комплексу – одна з найдавніших бібліотек світу. Спорудження бібліотеки та комплектування її фондів розпочалось 600 років тому. В 1738 році на території комплексу було відведено спеціальне приміщення під бібліотеку, проте через певні причини її місце розташування декілька разів змінювалося. Спорудження сучасного приміщення бібліотеки «Астан Годс Резаві» тривало з 1982 по 1984 рік і завершилось в 1985 році. Нова будівля виконана в традиційному іранському стилі. Площа будівлі становить 28 800 тис. кв. м. Обсяг фондів бібліотеки становить понад 5 млн одиниць зберігання, в т. ч. 2 мільйони книг. Це унікальне зібрання джерел інформації, що містить книги, журнали, продовжувані видання, карти та атласи, рукописи, стародруки, газети та матеріали на нетрадиційних носіях інформації [6].

Найбільшою бібліотекою та головним науково-інформаційним центром Ісламської Республіки Іран вважається Національна бібліотека та архів Ісламської Республіки Іран. Це основний комплексний бібліотечний, інформаційний, науково-дослідний, культурний та видавничий центр Ісламської Республіки Іран, де зберігається понад 7 мільйонів примірників друкованої продукції, рукописів, архівних документів. Це провідний державний культурний, освітній, науково-інформаційний заклад, що виконує функцію методичного та координаційного центру з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, бере участь у розробленні державної політики в галузі бібліотечної справи, сприяє розвитку науки, освіти, культури, здійснює міжнародне співробітництво у формуванні та використанні світових бібліотечних ресурсів.

Історія створення Національної бібліотеки Ірану починається з 1852 року, коли в Тегерані розпочало свою роботу медресе Дар-аль-фонун, а 12 років потому тут було засновано маленьку бібліотеку. Ця невелика книгозбірня при медресе була створена за європейським зразком. Її колекція книг становить основне ядро фонду теперішньої Національної бібліотеки Ірану, яку було офіційно відкрито в 1937 році. Ця бібліотека вважалася одним з найбільших досягнень в культурному та науковому житті Ірану.

Під час правління Мозафар-аль-Ад-дін Шаха (1896–1907), коли іранці глибше ознайомилися із західною цивілізацією, з метою поширення «високої» культури та відкриття нових медресе та технікумів у 1897 році у Тегерані було створено

просвітницьке товариство «Моареф». Через рік цим товариством поряд з медресе Дар-аль-фонун було побудовано Національну просвітницьку бібліотеку. Слід зазначити, що слово «національна», яке було використане у назві, жодним чином не відображало свого безпосереднього значення, а означало лише те, що ця бібліотека була суто народним закладом, не підпорядковувалась урядові, вважалась неприбутковою організацією. Так, впродовж декількох наступних десятиріч подібні бібліотеки було створено в Тебризі, Фарсі, Кермані, Решті та інших містах [7].

У 1905 році Національна просвітницька бібліотека приєдналась до бібліотеки при медресе Дар-аль-фонун та перетворилась на Національну бібліотеку наук, а в 1919 році, коли її очолював Маареф Хакім-аль-Мольк, її було названо Просвітницькою бібліотекою. У 1934 році, коли бібліотекою керував Алі Есгар Хекмат, її було перейменовано на Публічну просвітницьку бібліотеку, колекції котрої стали доступними широкому загалу. Таким чином, виник новий тип бібліотеки, яка приваблювала відвідувачів, спрямовувала свою діяльність на перетворення потенційних читачів на реальних. Історично створення бібліотеки як соціальної організації було зумовлене появою різноманітної літератури, зростанням обсягів документного потоку, усвідомленням важливості духовної спадщини іранської цивілізації. За статутом бібліотека підпорядковувалась Адміністративній друкарській (видавничій) організації та налічувала близько 5000 томів книг, кількість її читачів за день становила в середньому 31. В цей час керування бібліотекою було покладено на Джахангіра Шамсаварі, котрий щойно повернувся з Америки та добре знався на бібліотечній справі.

Іншою важливою подією у розвитку бібліотеки стало проведення з'їзду та фестивалю на честь тисячоліття від дня народження Фірдоусі, які проходили у Тегерані в 1934 р. Це було вперше, коли велика кількість видатних учених з усього світу, фахівці зі сходознавства та іраністики, зібралися разом в Ірані. Залу у медресе Дар-аль-фонун назвали на честь Фірдоусі, праці учасників з'їзду та книги, які було експоновано у виставковій залі, були передані до фондів бібліотеки.

Наприкінці 1934 року директором бібліотеки був призначений Магді Баяні, професор гуманітарного факультету Тегеранського університету. Як дослідник головну свою увагу він зосереджував на поповненні фондів цінними рукописними та друкованими матеріалами, вивчав, якими видами письма їх було зроблено. Він був незадоволений

маленькою будівлею бібліотеки та подавав клопотання про надання кращого приміщення для бібліотеки. Скориставшись можливістю, запропонував міністру освіти Алі Асгару Хекмату звести нову будівлю для Національної бібліотеки Ірану. Пропозицію було прийнято та схвалено. Тим часом, на майдані Машг будувався Музей Стародавньої Персії. У північній частині цього майдану знаходилась вільна ділянка площею 3500 кв. м. У 1936 р. Алі Асгар Хекмат попросив дозволу у Рези-шаха на будівництво на цій ділянці спеціалізованої бібліотеки для Музею Стародавньої Персії та надання їй імені Абу-аль-Касима Фірдоусі, видатного перського поета.

Шах задовольнив прохання Хекмата, а Андре Годару (1881–1965), французькому археологу та архітектору, який проектував будівлю Музею Стародавньої Персії, запропонували створити проект бібліотеки – так, щоб обидві будівлі були схожими. Будівництво бібліотеки було завершено у 1937 р., після чого вона офіційно стала називатись «Бібліотека Фірдоусі», а Магді Баяні був призначений директором бібліотеки та обіймав цю посаду впродовж 24 років (1937–1961). Годар вплив у житті численну кількість проектів іранського уряду впродовж 30 років свого перебування в Ірані. Саме його ідеї справляли вирішальний вплив на формування культурної політики уряду. Андре Годар заснував Організацію іранської архітектури, основне завдання котрої полягало в розробленні комплексу заходів з реставрації та збереження визначних історичних пам'яток культурної спадщини Ірану. При оформленні дизайну в своїх архітектурних проектах він дотримувався суто іранського стилю, використовуючи характерні для нього будівельні матеріали та ін. Червона цегляна будівля, що протягом 65 років, від 1937 р. до повалення режиму Пехлеві, в роки революції (1979) та до 2005 р. слугувала будівлею Національної бібліотеки, є цьому прекрасною ілюстрацією.

У тому ж році Реза-шах видав розпорядження передати всі дублікати рукописних матеріалів та друкованих видань з Шахської бібліотеки до фонду новоствореної бібліотеки. Загалом були доставлені 13 712 друкованих та рукописних томів. Також Просвітницькій бібліотеці передали особисту бібліотеку Азізхана Недаї, відомого як Азізхан Хадже, котрий заповів усе своє майно тодішньому шахові. Інша колекція, яку було передано до Національної бібліотеки у день її урочистого відкриття, складалася з 5000 томів книг російською, французькою та німецькою мовами, котрі

спочатку належали російському Банку позичок. Після Жовтневої революції 1917 року в Росії були списані борги Банку позичок, майно банку було передано іранському уряду, а колекція книг – Національній бібліотеці Ірану.

Зусиллями Магді Баяні колекція Просвітницької бібліотеки разом з пожертвуваннями Шахської бібліотеки, колекції Азіз Хана та колекції Банку позичок, що нараховували 30 000 друкованих та рукописних томів, було доставлено до нового приміщення, розташованого поряд з Музеєм Стародавньої Персії, де 25 серпня 1937 р. була урочисто відкрита Національна бібліотека Ірану [8].

Загальна площа будівлі Національної бібліотеки складала 550 тис. кв. м. Це була двоповерхова споруда, на першому поверсі якої розміщувались виставкова зала, зала Фірдоусі, видавничий відділ та відділ технічних послуг, а другий поверх був призначений для читальної зали на 60 читачів і книгосховища на 40 000 томів.

Невдовзі знову постало питання про розширення приміщення бібліотеки, що змусило Баяні написати Годару, який в той час обіймав посаду генерального директора Іранської організації археології. Врешті-решт, у другій половині 1950 р. інша будівля площею 570 тис. квадратних метрів була зведена між старою будівлею та приміщенням Міністерства закордонних справ (яке було розташоване біля східної сторони Національної бібліотеки). Принаймні наступні десять років питання щодо будівлі бібліотеки не поставало.

У 1962 р. на посаду директора Національної бібліотеки було призначено Іраджа Афшара, видатного іранського бібліографа та науковця. Його директорство тривало лише 7 місяців, але під його керівництвом Національна бібліотека розпочала видання національної іранської бібліографії. Проте вона була неповною та невпорядкованою, не відповідала світовим стандартам у бібліотечній справі і ніяк не могла б допомогти іншим бібліотекам країни у їх роботі. Основною діяльністю бібліотеки в перші 3–4 десятиріччя стало складання каталогів вітчизняних рукописних творів. Впродовж цих років персонал Національної бібліотеки Ірану налічував лише декілька співробітників з бібліотечною освітою. Це було зумовлено насамперед тим, що в країні не було жодної бібліотечної школи, яка би готувала необхідних спеціалістів з бібліотечної справи [9].

Через нестачу кваліфікованих бібліотечних фахівців Іран був змушений запрошувати іноземних спеціалістів для набуття досвіду та підвищен-

ня кваліфікації власних кадрів. Провідна роль тут належала американським спеціалістам, і таке становище тривало з 1960 р. до Ісламської революції у 1979 р. Насамперед це відбувалось за фінансової та організаційної підтримки Фулбрайт-проекту, головним завданням котрого стало налагодження та розвиток бібліотечної справи в країні. Однією із таких спеціалістів була Маргарет Гопкінс, яка внесла зміни та корективи у структуру та роботу бібліотеки Тегеранського університету, запровадивши централізовану бібліотечну систему у 1966 р. Це створило передумови для подальшого розвитку першої університетської бібліотеки в Ірані. Інша американка, професор Еліс Логрер, започаткувала аспірантський курс, де стали навчати перших професійних бібліотекарів в Ірані.

У 1967 р. її справу продовжив Джон Гарвей, спеціаліст в інформаційній сфері та декан факультету бібліотечної справи в Дрексельському університеті, котрий також був стипендіатом Фулбрайт-проекту. Йому належала ключова роль у становленні впорядкованої інфраструктури бібліотечно-інформаційних закладів. Саме за його пропозицією було відкрито Центр національної документації, відомий як IRANDOC, та Тегеранський центр з оброблення книг, відомий як TEBROC. Обидві організації підпорядковувались Міністерству науки та вищої освіти, сприяли розвитку іранських дослідницьких інституцій та активно розвивали міжнародні бібліотечні зв'язки з FID та UNESCO [1].

TEBROC, заснований у 1968 р. як центр оброблення та технічного обслуговування для ведення каталогізації та класифікації, зробив неоціненний внесок в іранську бібліотечну систему. Впродовж 15 років цей центр координував діяльність інших бібліотек, публікуючи технічні посібники з організації бібліотечної справи. Деякі фахівці вважають, що TEBROC, з огляду на його діяльність, виконував обов'язки, характерні для національної бібліотеки.

У наступному десятиріччі проблема щодо приміщення постала знову і стала головною для Національної бібліотеки, але вона не розглядалася владою через те, що планувалося побудувати нову національну бібліотеку, яка мала б назву Велика бібліотека Пехлеві. Ідея заснування іншої національної бібліотеки виникла через те, що існуюча Національна бібліотека не діяла ні відповідно до свого статусу та фактичних обов'язків, ні відповідно до прийнятих критеріїв і стандартів у бібліотечній практиці щодо управління бібліотекою. Її статут та основні положення були складені

як для публічної бібліотеки. Бібліотека не відповідала за перевірку та організацію друкованих матеріалів країни, збирання праць про Іран, видані в інших країнах, та жодним чином не координувала діяльність інших бібліотек країни. Ще однією вагомою причиною було прагнення тодішнього шаха уславити свою династію, який планував побудувати величезну бібліотеку площею 5 млн кв. м, яка б походила на «місто у місті». Тому в 1973 році Іран звернувся по допомогу у формуванні сучасної національної бібліотеки до Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ (IFLA). В 1975 році Нассер Шарифі, який в той час обіймав посаду директора бібліотеки, запросив 60 відомих архітекторів та бібліотекарів світу на місяць до Ірану для вивчення архітектури і бібліотек країни. Протягом цього візиту 15 іранських директорів бібліотек співпрацювали з делегацією. В результаті візиту було подано декілька пропозицій щодо спорудження бібліотеки. Після роздумів та дебатів у 1976 році іранським урядом була прийнята пропозиція Жана-П'єра Кладеля, директора бібліотеки Лозаннського університету, щодо спорудження бібліотеки площею 94 000 кв. м. Проте події, які розгортались у країні, не дали змоги реалізувати цей задум. У 1978 році народні заворушення в країні переросли в Ісламську революцію. В той час бібліотека ледве функціонувала, серед її персоналу налічувалось лише 3 співробітника з бібліотечною освітою, до того ж все це супроводжувалось постійною зміною керівництва. Так, з 1961 р. посаду директора обіймали 22 різних директора, 17 з яких змінилось у період з 1961 р. до 1987 року. Часто їхні інтереси не мали нічого спільного з бібліотекою та з бібліотечною справою як такою.

Після перемоги Ісламської революції настала нова доба в історії Ірану, котра позначилась на подальшій історії розвитку бібліотеки. Після перемоги Ісламської революції культура, як і інші сфери суспільного життя, постійно перебувала в зоні особливої уваги влади. Цей період характеризується надзвичайним піднесенням в культурному житті нації. Основні дії уряду спрямовуються на подолання неграмотності серед населення – будуються школи, навчання в університетах стає доступним для всіх верств населення. Із розширенням студентської аудиторії постає нагальна потреба у забезпеченні її інформацією. Якщо за останні роки панування шахської влади в країні було надруковано всього 3027 книг, кількість бібліотек не перевищувала 362, а їхні фонди налічували лише 154 900

книг, то станом на 1978 рік вже 5 млн людей користувались бібліотечними послугами. В 1996 році в країні загальний тираж книг складав 71 млн примірників, у 1997 році – 80 мільйонів. Кількість читачів у публічних бібліотеках збільшилась з 5 до 17 млн [2].

Після перемоги революції були здійснені перші кроки для поліпшення ситуації щодо Національної бібліотеки. В 1979 році було проголошено про об'єднання Тегеранського центру оброблення книг (TEBROC) і Національної бібліотеки Ірану (фактично воно відбулось у 1981 р.), які стали підпорядковуватись Міністерству культури та вищої освіти. Внаслідок об'єднання TEBROC та Національної бібліотеки Ірану остання отримала 30 висококваліфікованих бібліотечних спеціалістів, що загалом значно покращило кваліфікацію персоналу, а запровадження ними нової концепції національної бібліотеки стало відправною точкою у її розвитку. Персонал TEBROC мав стати двигуном змін та перетворень, котрі мали підняти статус бібліотеки. Видання стандартів для академічних, спеціалізованих, університетських, шкільних бібліотек, розвиток іранського MARC-формату, видання національної бібліографії та енциклопедії бібліотечної справи, розвиток та впровадження каталогізації, потужна СІР-програма, отримання ISSN та ISBN – все це репрезентує їх бачення національної бібліотеки. Таке злиття призвело до труднощів, пов'язаних з нестачею площ у бібліотеці, та поставило перед керівництвом нове завдання – забезпечення персоналу належним приміщенням. Тоді було вирішено передати частину будівлі Будинку культури в районі Ніяваран під Національну бібліотеку. Таким чином бібліотека розподілила свої функції між трьома її окремими філіалами. Розміщення в різних місцях персоналу і відділів бібліотеки породило численні проблеми, які заважали її ефективному функціонуванню [8].

У 1990 році знову постало питання про забезпечення бібліотеки належним приміщенням. У цьому ж році бібліотека стала підпорядковуватись Президентові, що відкрило їй ще більші можливості розвитку. Визначальним став той факт, що Мохамад Хатамі, колишній Міністр культури, а згодом президент Ісламської Республіки Іран, у 1992 році став директором бібліотеки. Під час його директорства (1992–1997) було розглянуто всі не втілені в життя проекти про спорудження нової будівлі для Національної бібліотеки, а вже в 1998 році, відразу ж після того як Мохамад Хатамі став президентом, розпочалось їх виконан-

ня. За рекомендацією Міністерства житлово-комунального господарства та містобудування бібліотека передала всі проекти на перегляд консалтинговій інженерній компанії «Пір Раз». Фахівцями цієї компанії був розроблений проект бібліотеки площею 90 000 кв. м. Проект було затверджено для участі в національному конкурсі, і вже 29 липня 1995 року журі конкурсу оголосило компанію «Пір Раз» переможцем серед п'ятьох учасників конкурсу [10].

Будівельні роботи було розпочато в 1996 році в районі Аббас-Абад Тегерана, а в березні 2006 року відбулося офіційне відкриття бібліотеки. За цей проміжок часу сталися важливі зміни в структурі бібліотеки. В 1999 році до Національної бібліотеки приєдналась Організація культурних архівів Ісламської революції, яка підпорядковувалась Міністерству культури та ісламської орієнтації. Іншою важливою подією стало злиття Організації національних архівів з Національною бібліотекою в 2001 році, в результаті чого було утворено Національну бібліотеку та архів ІРІ.

Бібліотека вважається найбільшою в Центральній Азії і не має аналогів у світі. Архітектура будівлі виконана в традиційному іранському стилі в поєднанні з сучасними новітніми технологіями. Це справді велична будівля. Команда архітекторів під головуванням Юсуфа Шаріат-заде, видатного іранського архітектора, спроектувала нову будівлю на базі модифікованої версії проекту 1976 року. Троє професійних бібліотекарів – Пурі Султані, Фариборз Хосраві, заступник директора НБІ, Захра Шаадман – тісно співпрацювали над проектом з архітекторами.

Нова будівля має шість поверхів. Вона розташована посеред ділянки площею 62 кв. м, на височині, що на півночі Тегерана. Щоб підготувати цю ділянку до будівництва, було необхідно виконати велику кількість земельних робіт. Схили настільки круті, що перші чотири поверхи з північного боку знаходяться на рівні ґрунту, тоді як з південного боку – всі поверхи над землею. Адже північні райони Тегерана побудовані на гірських схилах. Гори височіють до 4000 метрів і знаходяться всього в кількох кілометрах від бібліотеки.

До бібліотеки все ще важко потрапити тим, хто користується пасажирським транспортом. Більшість шосе знаходяться далеко від бібліотеки, але цей район тільки розбудовується. Єдиним сусідом бібліотеки є комплекс Іранських академічних установ, які також мають багато новобудов. Коли будівництво завершиться, то це місце

стане домівкою для важливих іранських наукових та культурних інституцій і закладів.

Нова будівля НБІ спроектована для зберігання 4 млн томів – якщо будуть встановлені традиційні полиці, але якщо встановлять компактні стелажі, то бібліотека зможе вмістити 7 млн томів. Гнучкість проекту полягає в тому, що в подальшому можливе перепланування будівлі залежно від потреб. Бібліотечні відділи розподіляються за категоріями (рукописів, друкованих матеріалів, аудіо-, візуальних та електронних документів тощо) та знаходяться на першому поверсі книгосховища. Очікується, що в новій будівлі працюватиме 1100 співробітників (зараз в НБІ нараховується 700 співробітників). На третьому та четвертому поверхах у просторих читальних залах розташовані 800 місць для користувачів. На третьому поверсі з одного боку розміщені основні довідкові, бібліографічні та інформаційні матеріали та каталоги, з іншого – наукові та технічні довідкові джерела. На четвертому поверсі одна половина віддана гуманітарним та суспільним наукам, інша – іранознавству. На північному боці четвертого поверху знаходиться дитяча бібліотека, яка налічує три зали – велику та дві середнього розміру, а також кафетерій для відвідувачів.

П'ятий поверх, що знаходиться над рівнем ґрунту з північного боку, відданий бібліотечній школі, яку курирує НБІ. Бібліотечна школа пропонує програму МА, яка є найкращою для підвищення кваліфікації співробітників. На п'ятому поверсі також розташовані редакція шоквартального журналу НБІ та інші видавництва. Шостий поверх призначений для адміністративного персоналу.

Тегеран є містом, в якому трапляються землетруси, а бібліотека розташована в безпосередній близькості до лінії геологічного розлому. Задля безпеки будівлі, персоналу та користувачів було вжито низку заходів. Каркас будівлі зроблений із залізобетону, а фасад облицьовано традиційною цеглою. Естетично приваблива будівля, обкладена червоною цеглою, вражає походить на давні та середньовічні цитаделі. Неправильна форма будівлі викликає у глядача відчуття величчя та пишності, зовнішньої неприступності. Естетичний аспект, що полягає у використанні двох матеріалів, та незвичайний дизайн є головними ознаками будівлі. Поєднання традиційних архітектурних рис з вимогами сучасних технологій, здається, було виконано вдало, але фінальний вердикт буде винесено спеціалістами. В дизайні будівлі особливо захоплює поєднання сонячних та водних по-

токів: маленькі потічки та ряди фонтанів перед будівлею нагадують традиційну перську садову архітектуру, в якій особливо цінується дух спокою та гра сонячного світла над водою. Вікна на стелі відкривають для огляду небо, але вони розташовані так, щоб літня тегеранська спека не завдавала дискомфорту. Маленькі віконця є також характерною ознакою для архітектури країни, яка потерпає як від спеки, так і від холодних вітрів.

Будівля бібліотеки з її широкими сходами, вражаючими колонами та витриманою кольоровою гамою створює атмосферу елегантності та легкості і в той же час в ній вирують численні потоки відвідувачів та бібліотечних працівників. Архітектори спланували будівлю бібліотеки за принципом «розумного будинку», в якому застосовуються сучасні високі технології. Застосування подібних технологій є звичайною справою в розвинених країнах, але для Ірану це новина. Під постійним спостереженням CCTV камер перебувають електрична, газова системи та система водопостачання. Системи водопостачання та каналізації пролягають через спеціальні окремі шахти, щоб у разі виникнення аварійної ситуації не були пошкоджені колекції бібліотеки. Між поверхами будівлі курсують дванадцять ліфтів, по три на кожен з чотирьох боків. Крім того, для покращання обслуговування стеки на різних поверхах поєднані 1200-метровою конвеєрною системою. Системи кондиціонування та освітлення також виконані за сучасними технологіями. Все обладнання загалом відповідає естетичним вимогам будівлі [1].

Спорудження нової будівлі було останнім етапом у процесі формування сучасної національної бібліотеки в Ірані. Цей довготривалий проект розпочався 23 роки тому, коли організація ТЕВРОС перемістилася до старої будівлі бібліотеки. Завдяки постанові 1990 року, яка передбачала десятиразове збільшення бюджетних коштів, призначених для спорудження нової будівлі, НБІ перетворилася з невеликого та ізольованого закладу на престижну національну інституцію. Зараз НБІ швидко розширюється та має амбітні плани щодо свого майбутнього. Всі ці чинники та законодавчі акти 1990 року щодо бібліотеки перетворили НБІ на комплексну організацію, яка потребує високої майстерності управління задля підтримки належного рівня ефективності функціонування. Проблема належного управління може стати головним викликом для НБІ в найближчому майбутньому, особливо в

країні, де відсутність компетентних у громадській сфері керівників викликає занепокоєння. Не секрет, що з відкриттям нової будівлі буде гостро відчуватися потреба у кваліфікованих керівних кадрах, але позитивний момент полягає у тому, що нова будівля стане фокусуною точкою для професіоналів, у тому числі і для Асоціації Іранських бібліотек та інформаційної науки (ILISA), яка швидко збільшується як за кількісними, так і за якісними показниками.

Схоже, що відкриття нової будівлі бібліотеки обіцяє багате майбутнє для професійної бібліотечної спільноти Ірану.

Основна частина фонду Національної бібліотеки розміщується в підвальному приміщенні будівлі, але довідкові ресурси (загальні та спеціалізовані) розміщені на відкритих книжкових полицях у читальних залах. Відділи рукописів і рідкісних книг забезпечені всіма необхідними засобами для охорони та збереження культурної спадщини країни. Ці сучасні засоби роблять можливим переміщення ресурсів з відділів до секцій видачі книг. Для доставки документів із книгосховища використовується система «Телеліфт». Локальна інформаційна мережа НБІ складається із 700 комп'ютерів. Для НБІ спеціалістами Ірану було розроблено спеціальне програмне забезпечення. Опис документів відбувається в форматі ІРАНМАРК [3].

Національна бібліотека є дослідницькою установою. Одним із пріоритетних завдань Національної бібліотеки Ірану є забезпечення суспільства науково-інформаційними ресурсами. Дослідження та освіта проголошені одними з основних видів діяльності бібліотеки. Головною метою було визнано покращання управління бібліотекою і організацію розповсюдження інформації в Ірані. Тому щорічно бібліотека проводить короткострокові та довгострокові підготовчі курси для своїх співробітників з метою вдосконалення їхніх знань та професійних навичок. На базі Національної бібліотеки організовуються читання наукових лекцій, семінари незалежно / або у співробітництві з іншими науковими установами. Результати цих заходів оприлюднюються у друкованих виданнях та в Інтернеті.

Відділ рукописів Національної бібліотеки та архіву Ірану був сформований у 1937 році та поповнювався завдяки зусиллям доктора Магді Баяні (першого директора Національної бібліотеки) та інших. До 1957 року Національна бібліотека нараховувала 4157 рукописів і 75 сфотографованих документів, кількість яких до 1976 року зросла до

5300 документів. Після перемоги Ісламської революції в Ірані (1978) рукописи Шахської бібліотеки були передані до відділу рукописів Національної бібліотеки. Після злиття Організації ісламської революційної культурної документації з Національною бібліотекою фонди бібліотеки поповнилися ще на 950 рукописів. Окрім того, в відділі міститься велика кількість фотокопій рукописів, оригінали котрих зберігаються у зарубіжних бібліотеках. Збирання матеріалів у вигляді фотокопій розпочалося у 1973 році. Шейх Алламах Мохамед Хан Газвіні, який мешкав у Парижі, підготував фотокопії іранських книг з історії, літератури, географії та медицини, які зберігалися у французьких бібліотеках, і відіслав їх до Королівської наукової бібліотеки. Доктор Бахман Карімі зробив фотокопії декількох книг, які зберігалися в бібліотеці в Стамбулі.

У цій колекції зберігається приблизно один мільйон аркушів рукописних документів. Останніми роками проводиться робота зі створення каталогу рукописів. Серед документів – приблизно 300 указів часів правління династії Сефевідів (1502–1736). Династія Сефевідів досягла справжнього розквіту за часів правління шаха Аббаса I (Аббаса Великого, 1587–1629). Найдавнішим указом у колекції є указ, виданий Сефевідським шахом Тахмаспом, що правив понад п'ятдесят років (1524–1575). Це був бурхливий період в історії Ірану. Велась боротьба з турками, яка закінчилась втратою Месопотамії, перенесенням столиці з Тебризу до Казвіну.

Елементи декоративного мистецтва, які прикрашали декрети шаха Насер-ад-Діна (правив з 1848 по 1896 рр.), вважаються одними з найкращих зразків оздоблення золотом документів в Ірані. В цьому відділі зберігаються також унікальні документи, написані самим шахом Насер-ад-Діном. Інша частина колекції складається з документів, які від самого початку зберігалися в архівах судів династії Каджарів.

Поповнення фондів такими колекціями відбувається шляхом пожертвування або купівлі. Деякі видатні іранські вчені подарували свої власні колекції Національній бібліотеці, інші складають заповіти, в яких просять своїх нащадків передати до бібліотеки їхні колекції після смерті. Родини Шоуштарі і Наві належать до відомих меценатів Національної бібліотеки. Їхні книжкові дари зберігаються на спеціальних іменних полицях. Відділ рукописів Національної бібліотеки та архіву Ірану – одне з найцінніших надбань цієї

країни, скарбниця знань, де зберігаються унікальні документи з філософії та містики, ісламської юриспруденції і принципів ісламу, медицини та астрономії арабською та перською мовами. У відділі також зберігаються перші перські переклади європейських книг. Це твори таких відомих митців, як Дарвіш Абдул Маджид Талегані, Саїд Голестанех, Амадол Котаб, Зейнол Абедін Есфahanі, Арсаніані, Ахмад Нейзірі та багатьох інших.

Велику історичну цінність має і колекція стародруків. У 1995 році за унікальність, історичну та науково-художню цінність колекція літографічних книг була відділена від інших колекцій окремим відділом. Тут зосереджено понад 13 000 томів літографічних книг мовами перською, арабською, турецькою та урду. Ці книги надійшли з Шахської наукової бібліотеки та з приватних колекцій Шадмана, Мотасемосалтане, а пізніше від сім'ї шейха Джафара Шоуштарі. Серед кам'яних друкованих видань, які зберігаються в Національній бібліотеці, є деякі унікальні речі за своєю історією, рідкісністю, художніми та декоративними якостями.

Некнижкові ресурси складають такі матеріали, як мікрофільми, дисертації, афіші, доповіді, слайди, марки, фотографії, карти, листівки, брошури та різноманітні мультимедійні матеріали. Лише в цьому відділі фотографій і слайдів нараховується понад 150 000 одиниць зберігання.

Відповідно до визначення іранської Академії перської літератури, всі друковані матеріали, які видаються регулярно, через певні інтервали, вважаються періодичними виданнями. До них належать журнали, газети і т. п. У відділі періодичних видань Національної бібліотеки, окрім газет та журналів, зберігаються звіти семінарів, щорічники.

Для каталогізації та класифікації газетних і журнальних статей застосовується індексація з використанням Перського культурного тезаурусу (ASFA).

У цьому відділі зберігаються всі іранські газети, журнали та інші періодичні видання, які видавалися з часів династії Каджарів (період зародження іранської журналістики). В архіві відділу зберігається близько 2500 назв сучасних періодичних видань та понад 5000 назв давніх періодичних видань.

Відповідно до статусу та функцій Національна бібліотека несе відповідальність за збирання і збереження таких видів документів:

- всі видання, опубліковані в Ірані;

- праці різними мовами про Іран (особливо шийтські вчення), які видаються іранськими та ісламськими установами за кордоном;
- праці іранців, які проживають за кордоном;
- довідкові, наукові та літературні видання (особливо англійською та арабською мовами).

Комплектування фондів бібліотеки відбувається у такі способи:

1. Усі видавництва, виробники аудіо- та відеоматеріалу зобов'язані надавати два примірники кожного свого нового видання до фонду Національної бібліотеки. Це можуть бути книги, періодичні видання, брошури, каталоги, компакт-диски, афіші, карти, касети, відеоматеріали та ін.

2. Купівля: в бібліотеці функціонує 2 спеціальних комітети, на які покладено відповідальність за придбання книг.

3. «Вакф», або по-іншому, пожертвування з приватних колекцій. Відділ книгообміну та пожертвувань Національної бібліотеки співпрацює з понад 2000 науковими установами та бібліотеками в межах країни та за кордоном. Через відділ проходять тисячі одиниць надходжень щороку [4].

Для ведення каталогізації в НБІ та в інших бібліотеках Ісламської Республіки Іран використовують дві схожі системи класифікації: система класифікації Бібліотеки Конгресу США і Десятьова класифікація Д'юї. В країні активно ведеться каталогізація іранських видань. Елементарні її форми (відомі як FIPA) почали використовувати для книг, надрукованих у 1967 році спочатку Тегеранським університетом, а вже в 1970 році – суфійським центром «Нематолахи» в Тегерані. Бібліографічні дані містили ім'я автора, назву книги, місце публікації, назву видавництва, кількість видань, кількість томів, індекс, вартість, ім'я перекладачів, графічного дизайнера і т. п. Національна бібліотека Ірану, впевнившись в ефективності такого способу каталогізації, подала його на затвердження до парламенту. В 1995 році проект був ухвалений, і восени 1998 року Національна бібліотека розпочала виконання національної програми «Каталогізація іранських видань» у співробітництві з Міністерством культури та ісламської орієнтації. На даному етапі понад 90 % усіх книг, що видаються в Ісламській Республіці Іран, містять відповідні дані. Загальнонаціональне виконання цієї програми забезпечило значне збереження часу та зусиль, уникнення дублювання каталогізації у кожній окремій бібліотеці країни та забезпечило послідовність і точність.

Міжнародний стандартний реєстраційний номер

(ISSN) Іран вперше використав в 1974 році для довідника іранських періодичних видань та журналу іранської Асоціації бібліотек. Це відбулося менш ніж через рік після його започаткування в Парижі. Тегеранський центр оброблення книг (TEBROC) був з'єднувальною ланкою між іранськими видавництвами та штабом ISSN у Парижі. Проте, після злиття TEBROC з Національною бібліотекою у 1983 р. ця відповідальність була перекладена на бібліотеку. В 2001 році іранським парламентом було ухвалено рішення про відкриття центру ISSN при Національній бібліотеці. Від того часу Центр сприяв наданню ISSN 138 періодичним виданням Ірану.

Поряд з цим існує ще так званий міжнародний стандарт для іранських бібліотек (ISIL). Це унікальний код з 10 цифр, присвоєний кожній бібліотеці або інформаційному центру в Ірані. Крім полегшення зв'язку між бібліотеками ISIL забезпечує:

1. зв'язок між видавцями та дилерами на національному та міжнародному рівнях;
2. ефективність книгообміну між бібліотеками на національному та міжнародному рівнях;
3. складання національних та міжнародних об'єднаних каталогів;
4. розподіл ресурсів між різними бібліотеками.

Система обслуговування користувачів та читачів бібліотеки відповідає рівню світових стандартів. Окрім послуг, які надаються членам та відвідувачам бібліотеки (членство, читальні зали і довідкові послуги), Національна бібліотека також поширює інформацію через такі послуги:

- Інформаційне онлайнне забезпечення:

Веб-сайт Організації національного архіву та Національної бібліотеки пропонують до уваги користувачів бази даних Національної бібліографії Ірану, Національного індексу і повні тексти статей, опублікованих у щоквартальному бібліотечному журналі НБІ.

- Бази даних, такі як Національна бібліографія і Національний індекс, також доступні на компакт-дисках, які можна знайти в інформаційних центрах та бібліотеках.

Цікавими продуктами є:

- Національна іранська бібліографія на компакт-диску.
- Національний іранський індекс на компакт-диску.

Компакт-диск з національним іранським індексом містить список статей, опублікованих у всіх періодичних виданнях Ісламської Республіки Іран.

Ці статті були укладені на компакт-диску в алфавітному порядку. Крім знаходження статті за індексом, пошук може здійснюватись за назвою статті, автором чи назвою періодичних видань, в яких вони друкувались. Компакт-диск – це поєднання DOS і Windows. Національний іранський індекс видається тричі кожного року. Можна також отримати доступ до індексу через Інтернет. Деякі з цих ресурсів містять: бібліографію Азербайджану, бібліографію іранської історії, бібліографію інформації і комунікацій, бібліографію обрядів та традицій Ісфагана, список медичних рукописів, список літографічних книг, оглядовий список німецьких, англійських, російських та французьких путівників, бібліографічний опис рукописів Національної бібліотеки, з котрих 23 томи вже опубліковані. Остання шоста редакція цього диску містить бібліографічну та тематичну інформацію 404 234 статей з іранської періодики (1993–2005 рр.).

Багатопланова наукова діяльність бібліотеки відображається у видавничій продукції, видовий та тематичний репертуар якої надзвичайно широкий. Виходять друком фундаментальні наукові праці, науково-допоміжні бібліографічні покажчики, методичні посібники, зведені каталоги та каталоги виставок. Інформаційний напрям роботи бібліотеки передбачає інформування населення про події у книжково-читацькому та літературному житті країни й регіону. З цією метою на сайті бібліотеки відкрита сторінка, де будь-який користувач Інтернету може отримати нову інформацію про книги-бестселери; про поетів і прозаїків, чії ювілеї відзначаються в поточному місяці. Новинкою онлайн-ресурсів бібліотеки стало розміщення на її веб-сайті енциклопедії з бібліотечно-кознавчих питань в електронній версії.

Енциклопедія з бібліотечної справи та інформатики в двох томах – перша та єдина праця персь-

кою мовою – стала результатом копіткої наукової роботи десятків дослідників і фахівців бібліотечної справи. Перший том був виданий у 2002 році, а другий том – у 2006 році.

Широкого поширення в бібліотеках ІРІ останнім часом набуло довідкове обслуговування віддалених користувачів, котре відбувається у режимі «віртуальна довідка» або, по-іншому, «аск лайбреріен», та надання довідок по телефону. Така послуга успішно розвивається та широко поширена в різних типах бібліотек Ірану, в тому числі й публічних. Такі сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для країни у сфері виробництва, розповсюдження і використання інформації та знань, що дає змогу накопичувати їх в електронній формі, обмінюватися нею як у межах регіону, так і між різними регіонами і країнами [8].

Список

використаних джерел

1. *Afshar Ebrahim*. The National Library of Iran : A New Building and a New Future // <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/37.3/afshar.pdf>
2. Достижения Ирана в социальной и культурной сферах к 19-й годовщине Исламской революции // Третий взгляд : новости, репортажи и комментарии из иранской прессы. – 1998. – № 53. – С. 41.
3. *Мазинані Алі*. Бібліотека та бібліотечна справа. – Тегеран : Вид-во «Семат», 2007. – С. 182.
4. *Саба Ірадже*. Знайомство з бібліотекою та бібліотечно-кознавчими методами. – Тегеран : університет «Пайаме нур», 1990. – С. 28 (перською мовою).
5. <http://www.mfa.gov.ua/iran/ua/news/detail/11578.html>
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Library_of_Astan_Quds_Razavi
7. <http://www.iranculture.org/en/nahad/ketabhaneh.php>
8. <http://www.nlai.ir> (in persian).
9. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Iraj_Afshar
10. <http://www.pirraz.com/projects/n1.html>

Світлана ЛЯШКО,

провідний наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

Історія Одеського (Новоросійського) університету крізь призму біографістики

Професори Одеського (Новоросійського) університету [Текст] : біогр. словник : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина, заст. відповід. ред. М. О. Подрезова; редкол.: Ю. А. Амброз, Т. В. Васильєва, І. С. Гребцова, Д. С. Іщенко, Н. Л. Олегович, В. Г. Полтавчук, Т. М. Попова, В. Д. Севастьянова, М. Я. Тихоненко, М. І. Чеснокова, Н. Г. Юргелайтис; упоряд. та бібліогр. ред. В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – 2-е вид. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 1 : Ректори. – 128 с.; Т. 2 : А – І. – 509 с.; Т. 3 : К – П. – 597 с.; Т. 4 : Р – Я. – 629 с.

Випускники Одеського (Новоросійського) університету [Текст] : енциклопед. словник / відп. ред. В. А. Сминтина; упоряд. та бібліогр. ред. М. О. Подрезова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса : Астропринт, 2005. – Вип. 1. – 246 с.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова – один з найстаріших університетів України. Разом із Львівським, Харківським, Київським університетами він відіграв особливу роль у розвитку вищої освіти, що полягає у підготовці фахівців для різних сфер діяльності, формуванні освітянської системи та розвитку науки на півдні України. В сучасному світовому рейтингу Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова посідає почесне 48 місце серед провідних університетів більш ніж 180 країн світу. Багато представників професорсько-викладацького складу і вихованців університету становлять славу і гордість вітчизняної і світової науки, культури і освіти. Історія університету зафіксована в численних монографічних, наукових, науково-популярних працях, біографічних довідкових виданнях.

На українських землях, які входили до складу Російської, Австро-Угорської імперій, існувала давня традиція створювати історію, списки учнів, випускників, професорів, викладачів навчальних закладів до ювілейних дат. Для Імператорського Новоросійського університету вона була започаткована О. І. Маркевичем у 1890 р. виданням «Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки»¹. У подальшому в університеті було підготовлено чимало довідкових видань². Традиція представляти через довідкові видання

кращих науковців вищих навчальних закладів Одеси в наш час була успішно продовжена Одеською науковою бібліотекою ім. М. Горького³.

Друге видання чотири томного біографічного довідника саме по собі є позитивним явищем (перше видання побачило світ у 2000 р.). Комплексне видання такого масштабу посідає особливе місце серед національних біографічних довідників, присвячених конкретному навчальному та науковому закладу, і є значним кроком у створенні повної, об'єктивної історії одного із провідних вищих навчальних закладів України – Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Підготовка нового або доповнення і перевидання біографічного довідкового видання конкретного навчального закладу завжди пов'язані з появою нових імен, новими поглядами на оцінку діяльності і внеску конкретних осіб у розвиток навчального закладу та конкретних галузей наукових знань. Корпус біографічних довідкових видань, створених за час існування Одеського (Новоросійського) університету, збагачує педагогічну, наукову, культурну палітру України персоналіями.

Два ювілейні видання, присвячені Одеському (Новоросійському) університету, охоплюють персоналії ректорів, професорів та випускників університету за 140 років його існування. Видання підготовлені Одеським національним університетом ім. І. І. Мечникова і науковою бібліотекою університету під егідою Міністерства освіти і науки України накладом 1000 примірників кожне.

¹ *Маркевич А. И.* Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки [Текст] – О. : Экон. Тип., 1890. – 734 с.

² Список студентов и посторонних слушателей Новоросийского университета за 1865/66 – 1904/05 гг.; Алфавитный список студентов Новоросийского университета 1914–1915 гг.; Історія Одеського університету (1865–2000) [Текст] / Л. О. Ануфрієв, С. О. Алпатов, Ю. О. Амброз [та ін.]; гол. ред. В. А. Сминтина. – О. : Астропринт, 2000. – 226 с.; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України: 1991–2005 рр. [Текст] / гол. ред. В. А. Сминтина. – 2-е вид. – О. : Астропринт, 2005. – 552 с.

³ Вчені вузів Одеси : біобібліогр. покажчик / ОДНБ ім. М. Горького. – О., 1994–1995. Вип. 1 : природничі науки. 1865–1945. ч. 1 : Геологи. Географи [Текст] / упоряд. Л. М. Бурьян. – О., 1994. – 94 с.; Вип. 1 : природничі науки. 1865–1945. ч. 2 : Математики. Механіки [Текст] / упоряд. І. Е. Рикун. – О., 1995. – 107 с.; Вип. 1 : природничі науки. 1865–1945. ч. 3 : Хіміки [Текст] / упор. Т. І. Олейникова. – О., 1995. – 107 с.

У біографічних довідкових виданнях редакційна колегія, автори і укладачі вдало реалізували складне завдання – через персоналії стисло висвітлити широкий спектр інтелектуального, освітнього, наукового життя університету в різні періоди історії України. Водночас, великий обсяг двох видань (2109 сторінок) передбачає більш виважений, з методичної точки зору, підхід і застосування усіх існуючих у практиці створення біографічних довідкових видань усталених принципів і методів, які сформувалися у вітчизняній довідковій біографістиці.

Зокрема, довідник «Професори Одеського (Новоросійського) університету», за визначенням авторів, є біографічним словником, а довідник «Випускники Одеського (Новоросійського) університету» – енциклопедичним словником. Ця відмінність має полягати у типах та змісті статей, структурі та апараті видання. У рецензованих виданнях ця відмінність ніяк не відбита. Автор передмови «Історія університету в особах» В. М. Хмарський цілком слушно зазначає, що біографічний словник разом з «Історією Одеського університету» «є новим серйозним кроком у вивченні історії навчального закладу», та підкреслює особливість цього видання: «Подібний словник, який крім біографічної має й бібліографічну складову, справа не тільки нова, але й унікальна. Далеко не кожний навчальний заклад у Європі може представити себе у такий спосіб». Історія навчального закладу разом з біографіями його дійових осіб – «це формування нової традиції у презентації... навчального закладу – через написання історії Університету в особах» [с. 9].

Додамо від себе, що така практика в Європі та й Україні – поєднувати біографічні статті з бібліографією – має досить сталу традицію, до якої Імператорський Новоросійський університет долучився ще 115 років тому⁴. Але у вітчизняній практиці одночасне видання історії вишу і біографічного довідкового видання поки що поодинокі випадки. Статті до сучасних біографічних енциклопедичних довідкових видань, як правило, мають пристатейну бібліографію⁵. Зазначимо, що цей елемент апарату видання є обов'язковим для наукових видань, яким є рецензоване. Тому не варто підкреслювати його індивідуальність через наявність бібліографії.

Цілісного образу університету не можна створити без представлення щодо такої ключової посади, як ректор. Тому логічно, що перший том біографічного словника «Професори Одеського (Новоросійського) університету» присвячено його ректорам (1865–2005). Ректор тра-

диційно уособлює вищу адміністративну владу навчального закладу та репрезентує певні, домінуючі у ньому наукові школи. Історія будь-якого університету завжди буде неповною без уявлення про особу і особистий внесок кожного ректора у розвиток навчального закладу. Адже їхня діяльність визначає стратегії розвитку навчального закладу, вони також є носіями і гарантами найкращих університетських традицій. Короткі біографічні довідки знайомлять читача з 22 ректорами університету, які є представниками різних історичних епох і періодів.

Статті розміщені в хронологічному порядку за часом ректорства. Том супроводжується науково-довідковим та довідково-допоміжним апаратом, до яких входять: стаття «Від упорядника» (с. 4) та короткий нарис «Історія університету в особах» (В. М. Хмарський, с. 5–9), хронологічна таблиця ректорів, список використаної літератури з історії університету, список скорочень, іконографія.

Біографічні статті про ректорів університету в деяких випадках довільні за стилем викладу, також не уніфіковані за обсягом. Серед недоліків тому відзначимо також те, що і дефініції до персоналій подано в довільній формі. В деяких випадках до дефініції надано оціночні визначення «видатний» або «відомий». Автори та укладачі не завжди дотримуються усталених вимог до довідкових видань щодо подання бібліографії.

Томи 2–4-й біографічного словника присвячено професорам та викладачам університету, які працювали в ньому за 140 років його існування. Всього у 2–4 томах видання, за нашими підрахунками, розміщено біографічні статті та нариси майже на 530 осіб. Том 2 (А – І) містить 178, том 3 (К – П) – 187, том 4 (Р – Я) – 166 біографічних статей та нарисів.

Через біографії науковців, викладачів та вихователів одного із найдавніших вишів України висвітлюються всі періоди науково-освітньої і виховної діяльності та досягнення закладу. Сукупність біографічних матеріалів дає змогу розглядати їх як джерело вивчення історії Одеського (Новоросійського) університету, а персоналії – у професійному, соціологічному, культурологічному, історіографічному вимірах. Біографічні матеріали довідника сприяють поширенню і поглибленню досліджень в окремих наукових дисциплінах, вивченню їх розвитку, а також розвитку освіти і педагогічної діяльності на півдні України з другої половини ХІХ ст.

Над написанням нарисів та статей енциклопедичного словника працював великий авторський колектив. Професійні знання та використання потужного архівного матеріалу, різноманітних джерел дало змогу авторам створити неповторний індивідуальний творчий портрет великого колективу науковців, педагогів та вихователів університету. Авторами, укладачами, бібліографами довідкового видання проведено велику і копітку працю. Біографічні статті індивідуальні, але окремі з них за змістом і викладом досить довільні, різні за обсягами і стилем, обсягом бібліографії. На особливу увагу заслу-

⁴ Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки [Текст] – О. : Экон. Тип., 1890. – 734 с.

⁵ Див., напр.: Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця (1841–2001) [Текст] / І. М. Макаренко, І. М. Полякова – К. : Століття, 2001. – 208 с.

говують ті біографічні статті та нариси, які подаються вперше.

У вступній статті «Від упорядників» викладені деякі методичні підходи, які автори та укладачі застосовували при підготовці біографічних матеріалів. Зокрема, у ній вказано, що «біографічні статті написані на основі розробленої редколегією анкети, яка ґрунтується на теоретичних та науково-методичних рекомендаціях Інституту біографічних досліджень НБУВ». Приємно дізнатися, що напрацювання співробітників інституту знаходять практичну реалізацію у таких перспективних проектах, яким є рецензоване видання. Однак підкреслимо, що ця анкета розрахована тільки на отримання біографічних відомостей від сучасників (але сучасникам віддано лише близько 60 % обсягу томів). До словника включено професорів, які стояли у витоків університету (близько 13 %) та брали участь в науковому, навчальному та виховному процесах на різних факультетах наприкінці XIX – початку XX ст. (близько 27 %). За століттями кількість персоналій поділяється таким чином: XIX – 74; XIX–XX – 129; XX – 327. За якими критеріями і на яких підставах здійснювався відбір, визначалася кількість персоналій до кожного з періодів діяльності університету (Імператорський Новоросійський університет (1865–1920), Одеський університет народної освіти (1920–1933), Одеський державний (згодом Одеський національний) університет ім. І. І. Мечникова) у вступній статті, на жаль, не зазначено.

Судячи з дефініцій, до словника увійшли кращі представники таких наукових дисциплін та галузей знань: астрономи – 14, біологи (гідробіологи, мікробіологи, гідробіологи) – 21, богослови – 8, ботаніки (фізіологи, селекціонери, альгологи) – 17, геологи (геоморфологи, мінерологи) – 8, геодезисти – 1, географи – 14, гідрологи – 3, ґрунтознавці – 1, агрохіміки – 1, економісти – 9, зоологи – 15, палеонтологи – 1, історики – 59, криміналісти – 3, математики – 52, медики – 42, мікробіологи – 2, фізіологи – 2, фармацевти – 1, терапевти – 2, гістологи – 1, офтальмологи – 1, педіатри – 1, психологи – 6, механіки – 1, мовознавці – 28, філологи – 4, лінгвісти – 5, літературознавці – 20, славісти – 1, педагоги – 1, соціологи – 3, хіміки (біохіміки) – 48, фізики – 15, геофізики – 33, філософи – 13, юристи (правознавці) – 45.

Відсутність системи додатків і покажчиків, необхідних для багатотомних галузевих тематичних довідкових видань, ускладнює створення цілісного уявлення про розвиток навчального закладу, основу якого становлять факультети, кафедри та інші структурні підрозділи, не надають повноти представництва професорського складу за фахом, факультетами, кафедрами, лабораторіями тощо в різні періоди існування університету.

Щоб визначити належність професорів до конкретних факультетів і кафедр університету, треба по сторінках перегорнути усі три томи. Відзначимо, що в біографічних нарисах і довідках, статтях всі необхідні відомості про осіб надано, але відсутність сучасного

довідкового апарату ускладнює пошук необхідної інформації усередині томів. Для її отримання необхідно додатково мати поряд інше видання – «Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України»⁶.

В усіх статтях біографічного словника нема визначення «педагог», хоча специфіка видання його передбачає. Крім усталених визначень, існують досить дивні, наприклад: Бачинська О. А. – український історик (т. 2, с. 90–91), Бузук П. О. – український мовознавець (т. 2, с. 177–179), Болтенко М. Ф. – український історик (т. 2, с. 146), Ващенко В. П. – історик України (т. 2, с. 233–238), Хмарський В. М. – історик України (т. 3, с. 350–352). Досить часто дефініція має оціночний характер, наприклад: Цесевич В. П. – астроном, один з найвидатніших у світі дослідників змінних зірок, чл.-кор. УРСР.

Не завжди значення постаті в науковому світі збігається з обсягом біографічної статті. Наприклад: стаття «Топчів О. Г.» (географ, економіко-географ) займає 8 сторінок (т. 3, с. 246–253). А стаття про В. П. Філатова – офтальмолога, засновника української офтальмологічної школи, академіка АН УРСР, АМН СРСР – разом з бібліографією займає лише близько 2 сторінок (т. 3, с. 323–325). У деяких випадках порушено алфавіт, наприклад: Дяченко О. М., Дювернуа М. Л. (т. 1, с. 406–417).

Біографічні статті супроводжуються великою за обсягом бібліографією. Вона включає наукові здобутки, літературу та архівні матеріали. В сукупності бібліографічний блок дає змогу вивчати наукові досягнення кожної з репрезентованих галузей знань, а також історію науки й освіти України. Але, в деяких випадках, статті перевантажені бібліографічними посиланнями.

Одним із суттєвих недоліків біографічного довідкового видання ми вважаємо нечіткість структури видання, певну нечіткість критеріїв відбору персоналій (у перемові критерії не обумовлено, а це наводить на думку, що головним було їх професорське звання), недостатню розробленість апарату видання, неуніфікованість обсягу статей. На нашу думку, біографічне видання, яке в сукупності має близько 530 біографічних довідок, розміщених у трьох томах і обсяг яких перебільшує 1000 сторінок, повинно мати більш розвинену систему покажчиків і додатків. Томи 2 і 3 супроводжуються «Списками прийнятих скорочень» (т. 2, с. 498–509; т. 3, с. 586–597). Том 4 містить «Список основної використаної літератури» (с. 515–552), «Іменний покажчик» (с. 553–618), «Покажчик авторів статей» (с. 619–622).

Завдання різноманітних покажчиків у багатотомних біографічних виданнях великого обсягу – органічно поєднувати події, осіб, їхні досягнення, структуру нав-

⁶Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України: 1991–2005 рр. [Текст] / гол. ред. В. А. Смирина. – 2-е вид. – О. : Астропринт, 2005. – 552 с.

чального закладу тощо. Наявні покажчики мають конкретне завдання, і вони також необхідні, але їх недостатньо. Висловимо деякі зауваження до «Іменного покажчика». З формальної точки зору покажчик алфавітного типу складено вірно. Але виокремити, у разі необхідності, з нього осіб професорсько-викладацького складу неможливо. Він складений таким чином, що до нього включені не тільки професори, викладачі, яким присвячені томи, а також інші особи, прізвища яких зустрічаються у текстах статей, наприклад: О. Герцен (т. 3, с. 120; т. 4, с. 311), М. В. Ломоносов (т. 2, с. 127; т. 3, с. 549) та інші.

«Список основної використаної літератури» побудовано за роками видання. Тобто для того, щоб розшукати в списку необхідну працю, необхідно знати рік її видання. Інший недолік – праці одного автора розміщено у різних позиціях величезного списку.

Друге із видань присвячено випускникам Одеського (Новоросійського) університету. До нього увійшло близько 650 персоналій випускників, серед яких переважають біографії сучасників або випускників, які закінчили ВНЗ у ХХ столітті (600). Така диспропорція породжує запитання: яким чином і за якими принципами будуть формуватися наступні випуски, задекларовані в передмові? Скільки біографічних довідок про випускників ХІХ ст. увійдуть до наступних випусків? Ця невизначеність робить незрозумілими критерії відбору персоналій до словника.

Це видання визначено як «енциклопедичний словник». В існуючій класифікації довідкових видань, до яких належать рецензовані видання, «словник» і «енциклопедичний словник» є підвидами довідкового видання, які різняться архітектурою і методами побудови. Проте представлені видання, за великим рахунком, однакові за цими ознаками. Тому постає наступне запитання: з яких причин перше видання визначено як «біографічний словник», а друге – «енциклопедичний словник»?

Невизначеність з підвидом довідкового видання зумовлює й інші проблеми. Так, дефініція персоналій випускників університету наводиться ще довільніше, ніж у біографічному словнику, і складові дефініції подаються вже в іншому порядку. На першому місці – науковий ступінь або посада особи, потім зазначається фах. Наприклад: Усенко В. Т. – засл. юрист України [с. 212]; Філіппов М. М. – д-р наук. Філософ, письменник, журналіст [с. 215]; Флоровський А. В. – д-р наук (яких?), професор [с. 216], Силантьєва В. І. – д-р філол. наук, проф. Літературознавець, фахівець з філології тощо, замість: Усенко В. Т. – юрист; Філіппов М. М. –

філософ, письменник, журналіст. У методичному аспекті в дефініцію виносяться визначення за фахом, визнання досягнень у вигляді переліку відзначення заслуг. Нагороди, ступені і посади подаються за текстом.

Частину біографічного матеріалу, крім статей, подано у вигляді публіцистичних начерків. Біографічні статті про випускників університету, як і в попередньому виданні, різні за обсягом. У деяких випадках це спричиняє порушення пропорцій поміж персоналіями з огляду на їхній творчий внесок. Так, всесвітньо відомому члену-кореспонденту Російської Академії наук, доктору фізико-математичних наук, хіміку Зелінському М. Д. відведено 20 рядків [с. 31], академіку ВУАН, почесному академіку УАМ, музеологу Біляшівському М. Ф. – 15 рядків, фізику Сминтині В. А. – 65 рядків [с. 191–193], історика, археолога, фахівця в галузі інвайронментальної історії Сминтині О. В. – 57 рядків. Нагадаємо, що енциклопедичне видання передбачає уніфікацію усіх складових статей – дефініції, дат життя, бібліографії, обсягу.

Серед недоліків слід також зазначити неправильне подання дат життя за старим і новим стилем. Наприклад: Часовщиков П. Г. – 10(22).ІХ.1877 [с. 222], Челпанов Г. І. – д-р психолог. наук, проф. Філософ, психолог. 16(26).ІV.1862. У першому випадку до дати за старим стилем додано 12 днів, у другому – 10. У деяких випадках дату народження подано за старим стилем, а дату смерті – за новим.

Словник містить «Список скорочень», що також передбачає уніфікацію тексту статей. Проте, в текстах статей вищий навчальний заклад називається по-різному: і Новоросійський університет, і ІНУ (Імператорський Новоросійський університет). Наприклад: Троянський Й. М. – Новоросійський університет [с. 210], Тростянецький М. М. – ІНУ [с. 211].

Обидва видання гарно оформлені, містять фотопортрети, малюнки, документи і фотографії будівлі університету. Вони є цінним джерелом інформації для історичних, соціологічних, біографічних, статистичних досліджень тощо і однаково корисні фахівцям з історії вищої освіти в Україні, її навчальних закладів, історії науки, а також викладачам і студентам.

Незважаючи на перелічені недоліки, більшість яких перебуває у площині методики, колектив укладачів виявив високий творчий потенціал і досвід у створенні біографічних довідкових видань. Маємо надію, що наші зауваження спонукатимуть до удосконалення архітектури і форми наступних видань і, перш за все, наповнення їх сучасним науково-довідковим апаратом.

SUMMARY

Pelagesha N. The European Digital Library: Project of Establishing

Prospects of integration into European Union imply for Ukraine tasks of integration into Single European Information Area and European Cultural Area. The European Digital Library is announced by the European Commission as a key element of them. The article analyzes main stages and modern state of implementation of this project and proves that it is necessary for Ukraine join it.

Serbin O. UDC in the Ukrainian language: historical aspects of creation and analytical review of structure

The UDC is an international classification system of information retrieval language for all fields of knowledge. By the analysis of structure we can speak about its some structural characteristics, including the multihierarchical nature of basic row, the chain-like subdivision of indexes, the relativity of indexes, the faceting principle in grouping of departments. The UDC meets basic classification principles – encyclopedic, system, universal, concentric, mnemonic, international. It is a first classification system in Ukrainian, has been published after the reaching of independence in 1991 year. It is using in practice of technical and special (life sciences) libraries of Ukraine, STI services and the Book chamber of Ukraine.

Tymoshenko I. Ukrainian book science in 60–70 years of XX c.

The main characteristics of forming of Ukrainian bibliology, in 60 – 70 years of XX century are analogy in article. The basic directions of development of science about the book – theoretical, historical, educational, bibliographical, and polygraphic are distinguished. The definition of bibliology as a sectoral complex of branches of science, which formulated by F. P. Maksimenko in 1960th, is presented in article. The author establishes, that works of Ukrainian scientists in this period of XX century show the evolution of bibliology thought in spite of considerable ideological pressure.

Makeeva I. Methodological approaches to the organisation of intralibrary system for improvement of professional skill of the libraries staff of higher educational institutions

In the article consider basic pedagogical social and scientifically-technical problems of specialist's instruction of libraries higher educational establishment. The approaches were defined and exploited ways of decisions to organization inside of the librarian system improvement of collaborators libraries of the higher school.

A question of essence inside of the librarian system improvement personnel was investigated, which allow consider its structure, organization and function.

Dem'yanyuk L. To the history of creation of the National library and Archive of the Islamic Republic of Iran

National libraries have a leading role in development of the library profession. The creation of the National Library of Iran dates from the early 1860s. In 1852, the modern Darol Fonoun School was established in Tehran. 12 years later, a small library was annexed to the School. Destiny had it that this tiny library of the first European-style school in Iran would form the nucleus of the Iranian National Library, which, 73 years later, in 1937, was officially inaugurated and publicly deemed to symbolise the advent of the modern age in Iran. This article considers the development and context of the idea of an Iranian national library.

In March 2005 Iran celebrated an auspicious event in the development of its library resources and its efforts to create a modern concept of national librarianship in an Islamic country. In Tehran, the capital of Islamic Republic of Iran. The long-awaited new building to house the National Library of Iran was declared open by President Khatami, head of the Islamic Republic. This article looks at the origins and evolution of the National Library of Iran (NLI), considers its changing place within the Iranian library system, and also briefly considers what scope it has for developing. It also examines the nature of the new building, asking how well it is designed to implement the guidelines laid down by the Majlis and what scope and flexibility it allows for future developments.